

KÖDÖS PROBLÉMÁK

REGÉNYES KÉP

ÍRTA

BEKSICS GUSZTÁV

BUDAPEST, 1904.

LAMPEL RÓBERT (WODIANER F. ÉS FIAI)

cs. és kir. udvari könyvkereskedés kiadása

3709—1904. Nyomatott Wodianer F. és Fiainál.

Jókai előszava.

Egy ideális regény, aminőt csak megdicsőült lélek sugalmazhat lelke itthagytott társának, holta után ismerve a jövő életet.

Beksicsné Bogdanovich Krisztina kora ifjúsága óta a legrokonszenvesebb alak volt előttem.

Kezdte a művészi pályán, drámai színésznőnek avatta fel a múzsa s hivatása minden kellékeivel ruházta fel a sors kegye, arcza, hangja, értelmi felfogása képesítették e pályára: művészi tekintélyek, kritika, pályatársak egyaránt fényes jövődőt jósoltak neki a világot képviselő deszkákon. Kezdődő csillagnak tekinték.

IV

A csillag nem tűnt le, csak színt változtatott: a művészi piros fényt elváltította költészeti kékre: ugyanaz a gyémánt más sugártörésben.

Bogdanovich György családi név alatt ismerte műveiből a hazai közönség, s e művek mindegyike nemes nagy lélekre vall, ki az ideális eszmék valósítását tűzve célul, azt az igazi élettel összeegyeztetni törekszik.

A csillagfény nappal napja, éjjel őrvilága volt boldog otthonának; künn a társas-életben vezérfénye az eszményi bálvány körül csoportosult rokon telkeknek. Aki őt ismerte, az szerette is; senki jobban, mint mi nőmmel együtt, kik őt valódi testvérnek tekintettük.

Élte delén történt halála családi gyász volt ránk nézve is.

A túlvilágra költözött nő férjét nem czímezi senki özvegynek, hanem *árvának*. S az ő árvái közé tartozik a

társadalom, az irodalom minden jó barátja.

Nagyon szép gondolat Beksics Gusztávtól, hogy megdicsőült kedvese lelkének együtt megbeszélte alapeszméit egy műben foglalta, mely annak lelki világát tükrözi vissza. Szellemkéz vezette tollát.

Legszebb emléke legyen Beksicsnének e mű; legtöbb áldás szálljon utána e munka olvasóitól!

Dr. Jókai Mór.

A szerző előszava.

E munkát, mely a modern nő-neveléssel és nő-kérdéssel foglalkozik, felejthetetlen nőm drága emlékének szentelem. Halála első évfordulójának küszöbén, őt gyászolva, közzé teszem.

Velem együtt tervezte s tudományos részei miatt, velem együtt akarta megírni azt. Azon nézetben volt, hogy a létért való modern küzdelemre a tudományokkal felfegyverzett nőnek sötét problémák vizsgálata által, nem szabad elveszítenie lényé költészetét s illúziója zománczát. Vagy hogy a létért való küzdelemnek, melynek harcsterére viszi a modern gazdasági és tár-

VIII

sadalmi élet a nőt, nem szabad őt kihelyeznie valódi eleméből és igazi köréből, a családi életből.

A halál meggátolta, hogy együtt írjuk meg e munkát s rám maradt a szent hagyomány átvétele és teljesítése. Így jutottam abba a helyzetbe, hogy évtizedeken át tartó publicisztikai tevékenység után, most határsértést követek el a szépirodalom mezején.

Lehetőleg szemem előtt tartottam az Ő iratai közt hátramaradt eredeti tervünket. Még ott is, a hol a képzelet merészebb szárnyalásra kel. Az Ő nemes szívére és magas gondolkozására vall, hogy a peszszimista világnézletet, az ember fényes jövődjére pillantó derűit világnézettel akarta helyettesíteni. Hol van a bizonyíték arra, hogy a földi-lét czéltalan s a vége pusztulás? Ellenben, hol van bizonyítéka annak, hogy nem lehetséges a végtelen fejlődés?

Olga, a regényes rajz főalakja, a peszsimista filozófia hatása alatt, czél-talannak találván az életet, nem akar férjhez menni. Arthur küzd Olga peszsimizmusa ellen s optimizmussal igyekszik gyógyítani kedélyét. Azon hitet, végelemzésben illúziót, törekszik támasztani, hogy a földi lét a fejlődés útján az ember szellemi és testi tökélyesedésére, a természet nyers erőinek leküzdésére s végül a szellemnek az anyag felett való diadalára vezet. A legújabb tudomány és filozófia tényleg hirdeti, hogy az ember magasabb rendű lénynyé fejlődhetik. Ez a tudományos *illúzió* (mert az végre sem más, mint *illúzió*) eloszlatja Olga pesszimizmusát.

A „tudományos mese“ csak Olgának szól, de mások is szebb és nemesebb eszmekört meríthetnek abból.

E szebb és nemesebb világnézet vagy illúzió való a nőnek, sőt minden-

kinek, nem pedig a peszszimizmus. A munka e tanulságát megerősíti a napokban megjelent több más mű, különösen *Stein* bölcsészeti műve. Ez azonban, valamint *Halévy* regénye akkor jelent meg, midőn a „Ködös problémák“ már sajtó alatt voltak. A mű végén, a záró megjegyzésekben azonban foglalkozom különösen *Stein* optimista bölcsészetével.

A munkának a *Regényes kép* címet adtam, mert tulajdonkép való regénynek nem nevezhetem. Hátránya, hogy egyedül s nem mint tervezve volt, nőmmel együtt írtam meg. Ha Ő nemcsak a tervezésben vesz részt, hanem egyszersmind a gyakorlati kivitelben, a regényes és szépirodalmi elem bizonyára erősebb volna abban a komolyabb elemnél. Így tán az utóbbi domborodik ki az előbbinek hátrányára. De ma már, szerencsére, annyira előre haladt Magyarországon a magas szín-

XI

vonaltól nőnevelés, hogy az ily komolyabb tartalmú munka is számíthat jelentékeny női olvasó-közönségre.

Budapest, 1904. február elején.

Beksics Gusztáv.

TARTALOM.

Jókai előszava	III
A szerző előszava	VII
Bemutakozó.....	1
A goromba nagybácsi	20
A nagy öntudatlan.....	42
A halál	54
Leszámolás	77
Nemes vágyak	85
Átalakulás	99
A kerékkötő	118
Tudomány és tudományos hit.....	141
Ködkép, matematikai alapon	161
Alom	182
Záró megjegyzések	194

KÖDÖS PROBLÉMÁK.

Bemutakozó.

Talán már nem is emlékszik, kedves Nagybátyám, arra a komolyarczú gyermekleányra, a kis Olgára, a kit még szegény atyám életében házunkban látott. A kit Ön nem is mert — mint mondá — tegezni, épen komolysága miatt. Viszont én is megtartom a tiszteelteljes távolságot a címzésben. Ez a gyermekleány azóta megnövekedett, már 26 éves lett. Úgy mondják széppé is fejlődött, legalább valtig állította ezt Önnek unokaöcsese, Arthur, a kiről igen sok szó fog esni a következőkben.

De a gyermekleánynyal nemcsak az történt meg, hogy a kicsiből nagy lett, mint a kis leányok meg szoktak nőni, ki szoktak fejlődni s férjhez szoktak menni.

Atyámnak végrendeletileg is kifejezett akaratára folytán, egyszersmind saját jókedvemből,

sok mindenféle szellemi tornán, művelődési gyakorlaton mentem keresztül. Atyám a szerelem tévedései ellen, valamint a társadalom erkölcsi romlottságával szemben, a tudomány vértjével akart felfegyverezni. Meg akart védeni hiú ábrándoktól s netán veszélyes illuzióktól. Már gyermeklány koromban osztoztam s annál inkább osztozom ma atyám felfogásában. Ez magyarázza meg különös igyekezetemet s fáradhatatlanságomat.

Otthon szerzett alapműveltségemet Oxfordban fejlesztettem, hogy jól megtanúljak angolul. Baccalaureata Párisban lettem, hogy a francia nyelvet és műveltséget lehetőleg elsajátítsam. A filozófiai doktorságot Heidelbergában szereztem meg, a német peszszimista filozófia hatása alatt. Az orvostudorságot Budapesten nyertem el. Eszerint láthatja, kedves Nagybátyám, hogy nem haszontalanságokkal töltöttem fiatal leánykoromat. Nem hálóztam, nem jouroztam, nem vittem véghez azt a számtalan kedves mihasznaságot, melyek a fiatal lányok életét be szokták tölteni. De egyszersmind előre kijelentem, kék harisnyát sem húztam fel. Távoll áll tőlem a tudókosság affektálása, de Moliére tudós nőinek

sorába sem igyekeztem kerülni. A víg nevetés és kacaj nem sérti komolyságomat s nem bántja idegeimet, mert rigolás sem vagyok.

A különcz nők, az úgynevezett excentrikák sorába sem tartozom. Nem ragadt rám az angol lányok már-már társadalmi csapást képező flirt-mániája. Nem flirtelek egy barátommal sem, vagy pláne egyszerre többel. Amerikából nem hoztam magammal a yankee kisasszonyok szabadalmazott különczködéseit, a melyekről az Ön unokaöcscse, Arthur, igen jogosult kárhóztató ítéleteket szokott mondani. A műveltségben való tobzódás azon elvadulását sem helyeslem, mely a rendes társadalmi életből kikapcsolt néhány orosz nő sajátosága gyanánt jelentkezik. A tudományokat igyekeztem megszerezni, részint atyám akarata folytán, részint saját akaratomat követve.

Nemcsak elmém felfegyverzését óhajtottam, hanem egyszersmind akaratomét. A régi nőnevelésnek az volt hibája, hogy a nőnek nem fejlesztette ki egyéniségét, hanem inkább arra törekedett, a mit Ön, kedves Nagybátyám, helyesel, hogy a nő jellegtelen bábú maradjon. Akarat nélküli lény, a ki a

gyermekkor határát soha át nem lépi. Ez persze tetszik a legtöbb férfinak. Ez a nevelési rendszer azonban mégis boszút állt s pedig gyakran épen a férfiakon. A nő kiszámíthatatlanná lett. Egyéniség és akarat híján a véetlenségek játékszere, mint az időjárás. És épen mint ez, képes a legnagyobb átcsapásokra, egyik végletből a másikba. Ezért mutat az élet annyi megmagyarázhatatlan tünetet s a nő belső világának annyi megfejtethetlen rejtélyét; a legképtelenebb vonzalmakat s meg nem érthető ballépéseket.

A legmesszebbmenő női emancipáczió-
nak azonban nem vagyok híve s azt az egész
női nemre kivihetetlennek tartom. E tekintetben teljesen osztozom az Ön unokaöcsésének, Arthurnak, véleményében. De a nő természeti egyenjogúsága a férfival létezik, csak a nő hivatása más s eddigi nevelési módja különbözött a férfiétól. Különösen a nevelés módja adott alacsonyabb színvonalat a női nemnek. A modern nevelés és közoktatás azonban ledöntötte az elválasztó korlátokat. Tényekkel bizonyodott be, hogy a nő agyveleje épen úgy képes a tudományok befogadására, mint a férfié. A szellemi

egyenjogúság tehát meg van. A nő szellemi téren mérkőzhetik a férfival, sőt le is győzheti.

De az emancipáció elvonja hivatásától s a modern nevelés iránya lerontja a férfi és nő közti régi viszonyt, megtámadja magát a társadalmat s a jövőt — mondta számtalanszor Arthur — s mondta vele nem egyszer szegény anyám, a ki a modern nevelés irányát nem kedvelte. És ő akárhányszor kesergett azon, hogy tudományokkal foglalkozom, a helyett, hogy udvarlókkal foglalkoztam volna. A ki filozófiai tanulmányok helyett jobb szeretett volna látni a kelengye körüli foglalatosságban. Szóval, drága anyám szeretete volna, ha férjhez megyek s épen az ön unokaöcscséhez, Arthurhoz. Számtalanszor mondta, mily boldog a másik lánya, az én kedves nővérem, Camilla, a ki halálosan szerelmes az ő Károlyába s végtelen boldog két kis gyermekével. Az élet boldogságát a nőre nézve Oxford, a Sorbonne, Heidelberg s a budapesti egyetem inkább elrontja, mint megalapítja.

Anyám azonban szinte csak visszhangja volt Arthur felfogásának, a ki előre látta,

hogy a könyvekből, mint téglákból, válaszfal emelkedik köztem és közte. De csak a házasságra nézve emelkedett a válaszfal. Nemes, tiszta barátságom Arthur iránt nemcsak nem gyengült, hanem inkább erősödött, a tudományokkal való foglalkozás következtében. Minél többet tanultam én, annál jobban világított előttem az ő nagy műveltsége s igyekeztem egyenlő színvonalra emelni az enyémet az övével, annál inkább csodáltam lángelméjét. Mióta visszatértem a külföldről, szinte nélkülözhetetlen lett reám nézve az ő társasága.

Már-már belenyugodott, hogy nem megyek férjhez, hanem nemes és tiszta barátságban élünk egymás közelében. A vitatkozás azonban koronkint megújult közöttünk. Ő váltig áhította ama banális tételt, hogy férfi és nő között pusztá barátság tartósan nem létezhetik s hogy a nő hivatása a férjhezmenetel. Én pedig igyekeztem megértetni vele, hogy nem *minden* nő hivatása a férjhezmenetel. A regényírók által agyon használt barátkozás kérdését egyszerűen mellőztem és mellőzöm.

A férjhez nem menetel s pusztá barátko-

zás a fiatal lányoknál többnyire vagy affektálás vagy csak beteges átmeneti korszak. Alig volt vagy van leány, a ki pillanatra nem érezte vagy legalább nem állította, hogy sohasem fog férjhez menni. És csakhamar férjhez ment, gyakran a színvonal alatt. De kivételek lehetnek és vannak s a kivételek mindig számosabban lesznek a modern nevelés irányának útjain. Vagy rossz tehát ez az irány vagy nem oly feltétlen a nő hivatása, mint minőnek állítják. A szabály tehát megtűri a kivételeket.

E kivételekre is azt mondta mindig Arthur, hogy okvetlenül boldogtalanokká lesznek, vagy már azok. A nő csak a család meleg légkörében lehet boldog. Azonkívül sajnálatos lény, még akkor is, ha bár legműveltebb és legszemélyesebb. Én ezt a boldogtalan-ságot nem érzem s valószínűleg nem is fogom érezni. Szegény anyám elhunytá óta nélkülözöm ugyan azt a meleg légkört, mely az ő életében otthonunkat betöltötte. De nem szándékozom egy másik otthont alapítani az által, hogy férjhez menjek és gyermekeim legyenek.

És itt tényleg felmerül a modern nevelés

és műveltség kérdése. Hogy egy nő elszánja magát hivatásának teljesítésére vagy épen vágyakozzék e hivatás teljesítésére, okvetlenül szükséges, hogy a misztériumok fátylai vegyék körül. A természet hatalmas ösztönének és nemes illúzióknak kell betölteniök lelkét.

A tudományok azonban széttépik a misztériumok és illúziók fátylait s a bölcselmi kételyek elaltatják a természet sugallatát. E sugallat által fel nem hevítve, hideg vérrrel, nyitott szemekkel, az élettan és boncztan törvényeit ismerve s a peszszimista filozófia által, a lét czéltalansága iránt felvilágosítva, miként szánhatná el a nő magát arra, hogy feleséggé és anyává legyen? Ez a gondolkodás bizonyára kivételes, de mindinkább gyakoribbá leend.

Csak jelenség vagyok, csak okozat s nem ok. A nő egyáltalán mindig csak jelzője kora szellemi és műveltségi irányának. Csak ily értelemben fogadható el, hogy a férfi, sőt az emberiség sorsa a nő.

A nő műveltségi foka és viszonya a családhoz jelzi a korszak műveltségi és fejlődési állapotát. Csak a czivilizáció közép fokaiban

virágzik a családi élet. Itt szabadul ki a nő a rabság durva bilincsei közül, de még nem emeli a műveltség szárnya ismeretlen magasságokba. Ily korszakban nagyok a népek.

Róma akkor volt nagy, a midőn a fórumon Fortuna istenasszonyát lefátyolozott nő jelképezte. A családanyák erénye, a nemes és nagy matrónák képezték Róma nagyságának alapját. De a civilizáció egy helyen meg nem áll. A túlfinomított s dekadens civilizáció korszakaiban eltűntek a római matrónák s helyüket elfoglalták a bachansnők. Fortuna istenasszonyának fátyola csak arra való volt, hogy pirulását fedje azok miatt, a mik Róma társadalmában történtek.

De a matróna épen úgy, mint a bachansnő egy-egy előre vagy visszafejlődő korszak jelzője volt. Nem ok, hanem okozat. A nemes matróna jelentette Róma belső erőit. A bachansnő jelentette az erők meglazulását. Épen úgy, mint jelentették Görögországban a szép és művelt heterák a hellen civilizáció előkelőségét és fényét, mely mögött azonban ott volt a családi élet, vagyis a nép-erő hanyatlása.

És az is csak jelenség, tünet, hogy minden

dekadens korszakban a családi életből kilépő nő két póluson tömörül. Egyik az erkölcsi romlottság, a másik az erkölcsi nagyság pólusa. Megmérhetetlen az a süllyedés, a melyre az első póluson s mérhetetlen az erkölcsi magasság, melyen a másakra jut el a nő.

Az elsőt jelzi az Afrodite-kultusz szemérmetlen romlottsága, a görög és az egyiptomi dekadens civilizáció, valamint Livia és Messalina viselt dolgai Augustus korszakában, a másikat azon szent és szűzies nők, a kik a romlottság elől elmenekültek a pusztába, hogy ott szent barátságban és testvériségben éljenek ugyancsak az erkölcsi ragály elől menekvő ifjakkal és férfiakkal. És azon keresztény szűzek, a kik vértanúságot szenvedtek lelkük és testük tisztaságáért.

Most is egy dekadens korszak kezdete következett el. Megindult Franciaországban, kiterjedt legelső sorban Amerikára. Már Angliát is érinti, sőt legújabbban kezdi megérinteni a mi társadalmunkat. A családi élet bomlik s ennek következményei szemmel láthatók. A nagy Zola ezért írta meg hatalmas munkáját, a Feconditét.

De az új és új civilizáció viszonyaihoz

képezt új és új jelenségek merülnek fel. A létért való küzdelemben részt vesz a nő is. Kenyérkeresővé kell egy részének lennie, részint szükségből, részint becsvágyból. Azon lányok legnagyobb része, a kik járják az iskolákat és egyetemeket, még nem mond le a családi élet gondolatáról, de független akar lenni. Függetlenné oly értelemben, hogy ne legyen kénytelen minden áron férjhez menni, és ha férjhez megy, ne függjön teljesen férjétől.

Ezen gondolatkört csak egy lépés választja el a családi élet tagadásától. E gondolatkörből mindig több művelt nő lép át azon térre, a hol szebb alakban újul meg az elmúlt korok azon jelensége, hogy épen a legnemesebb nők a pusztába vonultak vissza. Afrika és Ázsia kő- és homokpusztaságait most az erkölcsi és eszmei elszigetelés helyettesíti. Nem a félrevonulás, az elszigetelés módja, hanem a magasba szárnyalás.

E tiszta és magas légkörbe vágyik mindig több nő, mint vágytak Egyiptom, Görögország és Róma szüzei a pusztaságba. És épen úgy találkozni igyekeznek e magas régióban hasonló szellem által vezérelt ba-

rátáikkal. Az erkölcsi társadalom ekkor *ki-vonult* a pusztságba, most *felvonul* az eszmék régiójába.

Azt a jelenséget, vagy — mint Arthur szokta mondani — kórtünetet létrehozta egy bomlott civilizáció erkölcsi romlottsága. Ezt a jelenséget, vagy mint szintén Arthur mondja, kórtünetet, mely a családi életet hasonlóképen lerombolja, mindinkább létrehozza egy erkölcsi alapjaiban megingott, bölcselmi eszmében megzavarodott kor civilizációja. Létrehozza az anyagi létért való küzdelem, mely a nőt valódi hivatásától eltéríti s a férfival való versenyre kényszeríti. Létrehozza az a körülmény, hogy a művelődés iránya és a nevelés rendszere a nőt is beleviszi a kor szellemének vergődésébe. Abba a nehéz küzdelembe, melyet a bölcselmi irányok egymás ellen vívnak, minden komoly eredmény és tartós egyensúly nélkül.

Hol a materialista természettudományi irány, hol pedig eszményibb felfogás kerül előtérbe. A természet- és erőinek kultusza eljutott legnagyobb túlzására s Flammarionban érte el szinte a bálványimádás költészetét és el-lenmondás gyanánt a spiritizmusba csapott át.

Brunetiére egyáltalán a pozitív tudományok ellen támadva, kivon ült egyszersmind a természet- és erőinek túlhajtott kultusza ellen. Kinek, melyik iránynak van igaza? A materialista és természeti filozófiának, vagy a már fellépett ellenhatásnak, mely kicsinyli a tudomány elért eredményeit, s a rejtelmes, az ismeretlen felé vezérli tekintetünket?

Lelkemben valóban sokszor zavart érzek. A sivár és szürke peszszimista filozófia iránt természetes ellenszenvem van. A lemondást és csüggedést hirdeti, de fájdalom, anyagi bizonyítékai vannak. Az első ellen küzdő rendszer nemesebb és magaszosabb, de nem képes megcáfolni amannak ténybeli bizonyítékait. Különösen anyám halála óta erőt vett rajtam a sötét világnézet, pedig lelkem minden vágya tiltakozik ellene. És ugyan-csak drága anyám halála mindig gyakrabban a végokokra tereli figyelmemet. Vizsgálom a lét problémáit s ezeknek sötét ködei ülnek lelkemre. Épen azért igyekszem visszahúzódni eszmei és erkölcsi visszavonultságomba, hogy ott elmélkedéssel töltssem életemet. Hogy vizsgáljam a csodás és nagy kérdéseket, a melyek méretei mellett összetörpülnek egyáltalán az

emberi dolgok. Annál inkább összetörpülnek és semmiségükbe hullanak vissza a társadalmi élet kicsinyességei, melyek engem nem érdekelnek. A hol a kőszáli sas írja le magas íveit, ebbe a nagy magánosságba vágyik lelkem, de akképen, hogy Arthur is ott írja le velem a nagy íveket, az emberi gyarlóságok és hiábavalóságok feletti szédítő magasságban.

Arthur azonban, bár szelleme hatalmas szárnyakra kelhetne, ábrándosnak tartotta ezt az életcélt. Követett ugyan a magas légkör pusztaságába, de csak azért, hogy onnét visszaragadjon az úgynevezett gyakorlati életbe. Ez a küzdelem folyt közöttünk a legutóbbi években. Én eszményi barátságot kínáltam neki. Ismétlem, nem olyat, minővel tetszelegnek önmaguknak a flirtelő angol misszek, vagy az őket utánzó backfisok. A tudományos és eszmei egyenjogúság alapján kínáltam neki ezt a barátságot, mint kínálták a szyr és lybiai sivatagba menekült előkelő hölgyek tiszta és nemes szívű barátságukat a nemes görög és római ifjaknak. A nagy problémák felett elmélkedve akartam tölteni életemet Arthurral. Ő azonban földi

házasságra akar vezetni a szent, a magas frigy helyett, melyet eszmei sivatagomban kínáltam neki. Barátság helyett szerelmet követelt tőlem.

Kedves Nagybátyám bizonyára tudja, hogy Arthurral szakítottam. Most már kezdi sejteni azt is, hogy miért? Arthur annyira ment, hogy egyik szerelmi vallomása és házassági ajánlata középeit, képzelje csak Nagybátyám, megcsókolt. Természetes, hogy elutasítottam magamtól.

Ő szomorúan, de mégis büszkén távozott s azt mondta, addig nem fogom újra látni, míg ezt a földi csókot vissza nem adom neki. Ebből láthatja, kedves Nagybátyám, hogy köztem és Arthur közt örökre vége mindennek. Ő nagy útra ment. Ön, kedves Nagybátyám, tán tudja hová? Én pedig megmaradok egyedül is pusztaságomban. Azaz, hogy nem teljesen egyedül.

Vannak barátnéim s mindig többen lesznek, a kik úgy gondolkodnak, mint én s a kik hozzákötik sorsukat az én sorsomhoz. Vagyoni viszonyaim, mint tudja, megengedik, hogy egy kis előkelő társaságnak, ha a társaságtól nem is különválva, de ennek

föléje emelkedve, anyagi gondok nélkül élhessek nemes hivatásomnak: a tudományoknak s a nagy emberi problémák vizsgálatának.

Arthurról sokszor beszélünk s valóban nélkülözzük.

Ha kedves Nagybátyám netán tudna hol-léte felől valamit, nagyon lekötelezne, ha mielőbb tudósítana.

De mielőtt jelen soraimat, illetőleg monológomat befejezném, röviden összefoglalom azon tüneteket, a melyek a kultúra és fejlődés különböző fokain jelentkeznek:

A következő érdekes osztályzatba sorozhatók a nők. A két főosztály, a *férjhezmentekó* és *hajadonoké*. Az elsőnek legszebb és leg-nemesebb alosztályát a derék családanyák képezik. Ez a *matrónák* osztálya. A második alosztály, a melyet Zola ostoroz, azoké, a kik férjhez mennek ugyan, de a családot nem kedvelik. A harmadik alosztályt a Líviák és Messalinák alkotják. A férjhez nem menő leányok legnagyobb számát azok alkotják, a kiket nem visznek férjhez. Ezek második osztályát azon nemes lelkek képezik, a kik a pusztuló közerkölcsöktől megundorodnak,

visszautasítják még a házasságot is. A harmadikba azok sorozhatók, a kik ösztönszerű s önmaguk előtt sem indokolható ellenszenvet éreznek a házasság iránt. A negyedikbe azok, a kik tudományos és filozófiai alapon, az élet czéltalanságáról meggyőződve, megindokolva utasítják egyáltalán vissza a szerelmet.

Ez utóbbiak képezik a pártában maradt hajadonok *filozófiai* perczentjét. Ebbe a perczentbe tartozunk én és barátnéim. De egyszersmind bele tartozunk az *erkölcsi* perczentbe, mely a közerkölcsök sülyedését megvetve s eszmei magaslatra törekedve, utasítjuk vissza a szerelmet.

A népek boldogulása és jóléte ezen osztályzatok szerint váltakozik. A nemzetekre és társadalmakra legszerencsésebb korszak az, a midőn kevés nő marad pártában s a férjhez ment nők legnagyobb része az első osztályba, vagyis a boldog családanyák, a matrórnák osztályába tartozik.

Ezen korszakában volt Róma is legnagyobb. Ezen korszakában lett világhatalommá Anglia. A mint növekszik a férjhez nem menők perczentje s fogy a derék családanyák száma,

ellenben szaporodik az asszonyok két utolsó osztályzata, vagyis szaporodnak Zola terméketlen női és a buja Messalinák, azonképen bomlanak a társadalmak s hanyatlanak a népek. És a romlást nem tartóztatja fel ama körülmény, hogy Zola asszonyaival és a Líviákkal és Messalinákkal szemben kibontakozik a nemes és tiszta nők fónj'es csoportja. Azon nőké, a kiknek homlokán a pogánykorban Diána félholdja s a keresztény korszakban a szüziesség koronája ragyogott vagy ragyog. Azon nőké, a kik erkölcsi undort éreznek a közromlottság felett, visszavonulnak egy nemes, erkölcsi élet fenséges magasságába. És azon nőké, akik az elbizakodott tudomány s önmagával meghasonlott filozófia hatása alatt, a végokokat vizsgálva, s e vizsgálatból meggyőződve az élet czéltalansága és üressége felől, önkénytelenül keresik az ismeretlent, a csodást s az elmékedés bár rideg, de fényes régiójába szigetelik el önmagukat.

Mind e nők legfeljebb önmagukat mentik meg a romlástól, de nem mentik meg sem korukat, sem hanyatló társadalmukat. Ismétlem, kedves Nagybátyám, hogy a közízlés s

a közerkölcsök, különösen a női erkölcsök megromlása, valamint a peszszimista és zűrzavaros tudomány teljesen jogossá teszik úgy az erkölcsi, mint a tudományos elszigetelést.

A nemes és fenséges kivonulást a romlott és üres társadalomból, melynek erkölcsé és ízlése egyaránt beteg. Sajnálom, hogy Arthur nem vett részt kivonulásunkban s megmarad azon társadalomban, melynek romlottóságát és züllését ő is ismeri.

Ezek után, kedves Nagybátyám, körülbelül ismeri nézeteimet s egyéniségemet. Ha hibásnak talál s különösen hibáztatja azon elhatározásomat, hogy férjhez nem megyek s így az Ön által is óhajtott házasságom Arthurral létre nem jön, ezért ne engem kárhoztasson, hanem züllő és hanyatló körünk viszonyait, melyek két véglet között mozognak. Az erkölcsi sülyedés s a földiek fölé helyezkedő erkölcsi magasság közt. Kárhoztassa ama rám nézve is szomorú tény, hogy a materiális pozitív tudományok művelése, a lét nagy kérdéseinek sötét panorámája elé állított. És hogy drága anyám halála a sötét képet rám nézve még sötétebbé tette.

A goromba nagybácsi.

Bemutakozóm egyáltalán nem talált kedvező fogadtatásra Önnél, kedves Nagybátyám. Kemény, elítélő szavai, melyeket válaszában használ, joggal arra indíthatnának, hogy *kedves* Nagybácsi helyett, *goromba* Nagybácsinak nevezsem. És nem is hirtelen felindulásában pirongatott le, mert hisz' csak hetek múlva válaszolt levelemre, vagy hogy úgy mondjam: monológomra.

Am az Ön jó szándékában hiszek, melylyel engem meg akar javítani s állítólagos tévedéseimből kiábrándítani. Épen azért nem is felejtkezem meg különösen azon körülményről, hogy ön Arthurnak is unokabátyja s így köztünk rokonsági kapcsolatot képez. Különbben talán megneheztelnék azon czélzások miatt, mintha egy kicsit eszelős és hisztérikus volnék. Az én barátnéim pedig az eszme-

rokonság révén a nyakamon élösködnek, a míg valamelyik úgynevezett ideális jóbaráttal meg nem szöknek a szent elmélkedés magas légköréből a gyakorlati élet valamelyik virágos partjára.

Mindezekhez azt is hozzá teszi, kedves Nagybátyám, hogy ha már lelkem kételyek közt vergődik, hagyjak fel a filozófálással s forduljak közvetlenül az igazság és lelki megnyugvás forrásához, a valláshoz. És ha már épen nem akarok s nem akarnak barátnőim részt venni a földi élet gyönyörűségeiből, menjünk valamelyik kolostorba, ott azután hasznos foglalkozás közt tölthetjük életünket.

A személyes szemrehányásokra nem, vagy csak nagyon röviden felelek. Elismerem, hogy én és barátnéim a praktikus életfelfogás szerint legalább is különösek vagyunk, ám az eszelősség és hisztéria távol van tőlünk. Már céloztam rá, hogy mi csak jelenség, okozat, nem pedig ok vagyunk. Létre hozott bennünket a modern kor szelleme, a magasabb művelődés iránya, mely a nőt is bevezeti legalább a szellemi egyenjogúság küzdőterére.

Minden túlfinomult korszaknak feltétlen

következménye a családi-élet válsága s a nők egy részének kivonulása a családi életből. Hogy ez a kivonulás azután a pusztába, a kolostorba vagy egy tisztáit elmélkedés nemmes légrébe történik-e, ez az illető korzak, a művelődési viszonyok vagy az egyéni ízlés dolga. A mi a kolostorba való visszavonulást illeti, ide vonatkozó jó tanácsát köszönöm, de nem élek vele. Nem élek vele barátnőim sem, a kiket igazán méltatlanéi gyanúsít. Egyáltalán nem töltjük haszontalant életünket. Én például tényleg gyakorlom orvosi hivatásomat, gyógyítom és ápolom a betegeket ingyen, mint bármelyik irgalmas nővér. Barátnőim legnagyobb része szintén valamely hivatást tölt be s időnknek csak a munkától megmaradt részét töltjük egymással és barátainkkal való társaságban. Hogy ez a társalgás a társadalmi életben szokásos összejövelelek, tánczestélyek, jourok stb. színvonala felett magasan jár, ez nem érdemel gáncsot, sőt inkább dicséretet.

A mi társas összejöveleinkből ki van zárva a jourok fülbesúgása és udvarlása, az emberszólás, a pletyka. Mi nagy közkérdéseket s a művészi élet egyes jelenségeit vitat-

juk meg. Főtárgyunkat azonban mindig a nagy, emberi problémák képezik. Elmélkedéseink és vitatkozásaink főleg a tudomány és az eszmei felfogás érintkező pontjára vonatkoznak. Ez elmélkedések és vitatkozások lelke eddig Arthur volt, akit nagyon nélkülözünk. Rávonatkozólag azt írja kedves Nagybátyám, tudja ugyan hollétét, de el nem árulja, nehogy bölcselmi pletykáinkkal és ábrándjainkkal zaklassuk. Ezek a bölcselmi pletykák azonban, a melyekké a mi társalgásunkat kedves Nagybátyám le akarja szállítani, Arthurnak is kedvencz légkörét képezték. Különösen a természettudományok s a vallás közti ellentétek problémája nagyon foglalkoztatta Arthurt.

A természettudomány nem ismer mást, mint a természetet s ennek erőit. A látható, a kiszámítható s érzékeinkkel megfogható világ az ő birodalma. Nagy birodalom ugyan a mi kis földgömbünkötől az Andromeda ködfoltig, de csak egy kis pont mégis a segéd-eszközökkel felfegyverzett érzékek által nem szemlélhető s meg nem fogható végtelenséghez képest. Nem is szólva egy, ha lehet, még végtelenebb erkölcsi és szellemi világról.

A természettudomány az embert is csak fizikai; lény gyanánt tekinti. Csak leszármazását kutatja, s mint tényleges jelenséget vizsgálja, de létokával és céljával nem törődik. Az ember erkölcsi lénye kívül esik vizsgálatain. Rá nézve az ember csak ember-állat, mely a többi állatokhoz hasonlít. A természettudomány előtt az egyén nem fontos, hanem csak a faj. Az egyén csak annyiban érdekli, sorsával úgy a tudomány és a nagy természet csak annyiban törődik, amennyiben a fajfentartás eszköze. Az egyén^T az embernél és állatnál csak azért fegyverzi fel a természet a létküzdelemben, hogy a faj megmaradhasson. Az anyatermészet előtt egy lapos orrú s nyomott homlokú pápua szerecsennő csak oly fajfentartó értékkel bír, mint a legfinomabb, legműveltebb s legszebb angol lady, vagy királyné. Sőt nem tesz különbséget egy őz-, szarvas-, párducz- vagy öleb-anya s az ember-anya közt. Minden mesterkedése és erélye a faj fentartásra s nem az egyénre irányul.

A vallás megfordítva, az egyénre helyezi a súlyt s nem a fajra. Az egyén boldogítására törekszik ezen vagy a túlvilágon s a

fajjal nem törődik. És az egyénnél sem helyezi a súlyt a fizikai létre, hanem az erkölcsire. Még az egyéni fejlődés és haladás sem czélja, hisz' a szentírás nem egy helyen az együgyűek boldogságát hirdeti. Az egyén erkölcsi tökéletesülése a főczélja s nem az emberiség jövője vagy boldogulása.

A világ, vagyis az emberiség végét Krisztus tanának hirdetői küszöbön állónak vélték s az egyént akarták megmenteni az örök üdvösség számára. Az ember-állatban főleg az embert, az erkölcsi lényt vizsgálták s az állatot, vagyis az ember fizikai lényét, oly ellenség gyanánt tekintették, melyet le keli küzdeni. Gondolatnak is gyönyörű! az állatitástól megmenteni az embert. Erkölcsi lényé által leküzdeni állati lényét, A porból és hamuból alakúit emberanyagot megtisztítani, átlátszóvá s erkölcsileg fényessé tenni. Átalakítani a látható világ fizikai jelenségét erkölcsi jelenséggé. Az emberben az állati érzékiséget szellemi és erkölcsi vágyakká finomítani. — Mily bámulatos és fenséges kép ez!

Ezért ütköztem meg Turgenyev nagy szellemének sötét pontján. A művészet és iro-

dalom célja is az, hogy az ember fizikai lénye fokról-fokra átalakuljon erkölcsi lényé. A durva sárra a művészetnek is az isteni szikra fényét kell vetnie, nem pedig megfordítva, hogy a magasabb erkölcsi világ zuhanjon le a sárfertőbe. Ezért vádoltam Turgenyevet lelkem felháborodásában vámpírja miatt. A szellemmel női testet öltet s földi szerelmet folytattat, mert szerinte csak az emberi test képes igazi gyönyörök befogadására. A szellem fizikai testet kénytelen öltetni, hogy élvezhessen. A szellemi élvezet e szerint semmi, a fizikai gyönyör ellenben minden. Az emberben tehát az állat a fő s nem az ember.

Reszketek a felindulástól egy nagy szellem ily tévedéseinek láttára. Hát igazán nem fejlődött volna az ember azon negyedkorszakbeli időtől, a melyből az első emberi koponyát bírjuk?

Hát igazán, semmi fejlődés sem jönne létre, sem a fizikai, sem az erkölcsi világban? Hát az emberben mindig a bestia, nem az ember uralkodik? Hát én és a hozzám hasonlók csakugyan eszelősök vagy hiszterikusok volnánk, a miért az érzéki gyönyöröket vissza-

utasítjuk s helyette keresünk szellemi élvezeteket? A Lipótmezőre megérett örült vagyok én, a miért daczára, hogy a boncztant ismerem, vagy pedig éppen ezért utálok a nemi életet s szemérmem oly fokú, hogy még meztelen vállamat sem mutatnám meg a nyilvánosságnak?

Csakugyan kialudt elmémből a józanság szikrája, a miért nem akarok asszony-állal lenni s egyenlő sorsban részesülni a nőszarvassal, vagy a nő-párduczczal, avagy éppen nőtény ölebemmel?

Nem, nem hiszem, kedves Nagybátyám, hogy elvesztettem volna józan eszemet, a miért a természet törvényeivel szemben pártot ütök. Igenis, ha úgy tetszik, lázadó vagyok a természet zsarnoksága ellen. De *erkölcsi* lényemet még az bizonyítja legelső sorban, hogy képes vagyok *fellázadni*. Az igazi állat erre nem képes, hanem vakon engedelmeskedik a természet törvényeinek. Minél vadabb az ember, vagyis minél jobban uralkodik rajta az állat, annál inkább engedelmes szolgája a természetnek. *A civilizáció első ténye volt az első lázadás a természet durva uralma ellen.* A haladás nem más, mint az ember

felülkerekedése a természet felett s törvényeinek eszközül használása céljaira.

Ekkép nemcsak én magam vagyok lázadó, hanem egyszersmind, bár öntudatlanul, részes a lázadásban az egész emberiség. Az emberben az erkölcsi lény kifejlését bizonyára előmozdítja a vallás. Ennek azonban nem célja az emberi faj fentartása s jövőjének biztosítása. Hisz' egyenesen a nőtlenséget sugalja s a házasságot inkább csak tűri és szabályozza.

A természet törvénye azt követeli tőlem, hogy a fajfentartás eszköze legyek. Szent Pál ellenben azt írja a korintusiaknak, hogy jó, ha a nőtlenek nőtlenek maradnak. „A ki feleség nélkül vagyon, azokról szorgoskodik, melyek az Úréi, mint tessék az Istennek.

A ki pedig feleséges, azokról gondoskodik, melyek a világéi, mint tessék feleségének, és megoszlott. A férjtelen asszony és a szűz azokról gondoskodik, melyek az Úréi, hogy szent legyen testében és lelkében. A ki pedig férjnél van, azokról gondoskodik, melyek a világéi, mint tessék férjének ... A ki szívében erősen felteszi, nem kényszerűségből, hanem hatalma terén akarata szerint

cselekedni, és jónak ítéli szívében, hogy megtartsa szűz leányát, jól cselekszik. Tehát a ki házasságra adja szűz leányát, jól cselekszik, de a ki nem adja, jobban cselekszik.“

Én a jobbat választottam, s ezért nem érdemiek szemrehányást. A civilizáció kezdetétől fogva tiszteletben részesült a nő tisztasága. A Diana-kultusz a görög őskorban a népek lelkének tiszta vágyakodását fejezte ki. A ragyogó félholddal homlokán Diana, mint tiszta fénysugár tündökölt át a Venus-kultusz által megfertőztetett klasszikus ó-kor levegőjén. Krisztus anyjának kultusza pedig a keresztény népeket egyesíti az Örökké tiszta nőiség csodálatában.

Igaz, hogy ez eszményiséggel szemben áll a nő természetes hivatása, de épen ez mutatja a nő szellemi és erkölcsi egyenértékűségét, az asszonygyűlölő filozófiával szemben, hogy szabadon választhat, Választhatja természetes hivatását s választhatja az eszményiséget.

Bizonyos, hogy a legtöbb nő az előbbit választja. Arthur és Ön szerint, kedves Nagybátyám, ezek tesznek helyesen s tulajdonképpen csak ezek lehetnek boldogok a földi

életben. Ön is nővéremet, Camillát állítja fel példa gyanánt. Mily boldog ő férjével és gyermekeivel. És mikép szán engem elfogultságom miatt.

Nagyon örülök Camilla boldogságának. Ugyanazon gondolkodással s ugyanazon eszmelőgkörben, melyben Camilla él, én is talán hasonlólag boldog lehetnék, mint annyi más nő boldog.

Különben tán, kedves Nagybátyám sem állítja, hogy a szerelem és házasság minden nőt boldogít. Költői hasonlattal írja Ön, hogy szerelem nélkül a nő olyan, mint a virág illat nélkül s engem kaméliához hasonlít, melynek szirmai gyönyörűek, de nem lehetnek boldogító illatot.

Ám, ki kérdezte meg a rózsát, hogy boldog-e, s kinek felelte a hideg kamélia, hogy boldogtalan? Minden élő lény a saját elemében találja meg létfeltételeit. Az emberi lélek is csak a saját elemében boldogulhat. De egyáltalán nem áll, hogy a nő a szerelem légkörében, mely az ő eleme, okvetlenül boldog. A napi élet lépten-nyomon megczáfolja ezt a tételt a nők igen nagy részére nézve.

Sós zápor és keserű tenger lenne abból a sok könnyből, mely a nők arcán pereg le. Az utcza hemzseg a boldogtalan arczoktól. A színházi előadásokon, hangversenyeken, tánczvigalmakon s másutt megjelenő nők kipirúlt vagy kifestett arcán is meglátszik a szenvedett keserűség nyoma.

És hány szép arcz virága vagy mosolya rejti el ügyesen a világ előtt a bánatot és keserűséget? Az anya, a feleség mennyi szenvedésnek van alávetve. Hány asszony szenved súlyos bántalmakat attól, a kin lelke egész hevével csüng.

És lehet-e nagyobb fájdalmat képzelni, mint az anyáét, ki holt gyermeke ravatala fölé borúi?

A természet, a midőn a nőt a fajfentartás hivatására szánta, *nem rózsával hintette be ennek útját, hanem tövisekkel.* Ezek a tövisek megsebzik a legfinomabb lábacskákat, melyeket pedikűr ápol épen úgy, mint a harisnyátlanul járó talpakat. Sőt a királynők gyakran többet szenvednek, mint a mosónők. Diana szűzies lábai ellenben bár hidegen, de sebzetlenül lebegnek át e tövisek felett, a melyekkel a természet teleszórtta megfog-

hatatlan szeszélyében épen a neki engedelmeskedő s természeti hivatásukat teljesítő nők útját.

Szánom a női nemet és szánandó, akár hivatásának él, akár nem. Ön és Arthur szerint e természetes hivatásának nem élő nő okvetlenül boldogtalan. De a másik osztályba tartozó nők legnagyobb része is az. Csak a kivételek boldogok. Ön azonban, kedves Nagybátyám, példákra utal, hogy a hivatását teljesítő nő, még boldogtalanságában is boldogságot találhat. Ugyanazon kéz, mely sebet üt szívéen, egyszersmind gyógyírt tesz arra. Hivatkozik szent emlékű anyámra, a ki házasságában nem volt boldog, de édes volt rá nézve önfeláldozása, mert gazdag atyám vagyonát hagyhatta rám és nővéremre.

Ön tudja, kedves Nagybátyám, hogy anyám emléke legérzékenyebb és legfájóbb része lénymemnek. Halála örök gyászba borította lelkeket. Hallottam szent emlékű anyám önfeláldozásáról. De kellett-e, szabad volt-e feláldozni önmagát? Szabad-e egyáltalán bármely anyának élete, boldogsága árán boldogítani gyermekeit? És a vagyon egyáltalán boldogság-e?

Maradt volna anyám inkább szegény özvegy asszony, talán más viszonyok közt az én belső világom is másképp fejlődik.

De nem bírálom szent anyám eljárását, melyet anyai szíve diktált neki. Néma és fájdalmas kegyelettel hajlok meg előtte, a kinél nemesebb és nagyobb lélek még nem járt a földön. Az ő szent emléke készítet, hogy a nők téves elhatározásánál is inkább a nemes indokot kereselem, mint a nemtelent. Egyáltalán mindig a nőnek szeretek igazat adni, még akkor is, ha a látszat ellene van.

Mennyi szenvedés vagy mily szívbeli ok vihette a nőt a vétekig, vagy épen a bűnig? És a haladás, a fejlődés nem javítja a nő helyzetét, sőt, mint Ön is, kedves Nagybátyám, elismeri, rosszabbítja. A kereszténység és a civilizáció felszabadította a nőt rab állapotából, az utóbbi azonban egyszersmind belelökte a létért való küzdelem torzsalkodásába. Ekkép a fejlődött civilizáció természetes hivatásától mindinkább eltávolítja a nőt.

A modern élet viszonyai közepeit mindig gyérebbek lesznek a házasságok. Aránylag fogy azon férfiak száma, a kik családot ala-

píthatnak vagy akarnak alapítani. A nők igen nagy része ekkép akarata és legjobb törekvése daczára, kívül marad a házasságon, vagyis természetes hivatásának teljesítésén.

Segítőtárs helyett versenytárs gyanánt jelenik meg az életpálya küzdő terén, a férfiakkal szemben. És erős versenyt csinál a létküzdelemre kényszerített nő. Nemcsak azért, mert a legtöbb élethivatásra épen oly alkalmas, mint a férfi, hanem azért is, mert sokkal olcsóbb munkaerő. Ekkép új gazdasági tényező gyanánt jelenik meg a modern nő az élet nehéz harczában. Leszállítja a munka értékét s ekkép nehezebbé teszi a megélhetést a férfiakra. Gyarapítja ekkép a töke hatalmát s előmozdítja a szocializmust, mely a töke zsarnoksága ellen küzd.

És mily szívfacsaró látványokat hoz létre!

Ifjú leányok ott görnyednek, mint hervadozó virágok az irodák rosszúl világított helyiségében. Üde arczukon előre veti már árnyékát a gyorsan bekövetkező hervadás. Csakhamar olyanokká lesznek, mint idősebb társnőik, a kiket korán megtört a munka s arczuk üdeségétől megfosztott a zárt levegő.

Némelyik férjes, sőt családos közöttük. De

milyen családi élet lehet az, a midőn a családanya reggeltől estig az irodában vagy a műhelyben görnyed? Milyen lehet itt a gyermeknevelés, a házasságnak végre is főcélja s a nőnek igazi élethivatása? E pontnál kedves Nagybátyám is elérzékenyül levelében és szidja a modern élet feltételeit. Keserűen mondja, hogy mindezt a modern élet hozta létre s a civilizációt elnevezi méregnek, mely csak kis mértékben orvosság, nagyban gyilkoló, romboló szer.

Hát bizony most már ott vagyunk, kedves Nagybátyám, hogy a modern civilizáció is kezd önmagában korhadni. Eddig minden civilizáció így járt a földgömbön.

Az újabb felfedezések csodákat tárnak fel a föld alá került építkezések tekintetében, melyek nagyméretű civilizációt feltételeznek az emberiség legrégebb korszakában.

E kezdő civilizáció szerteüllött, hogy helyet adjon egy másiknak. Ez ismét rövid virágzás után elpusztult. így váltakozott és pusztult el a hindu, az asszír, a babilóniai, az egyiptomi, a görög és a római civilizáció. Így fog elpusztulni a mai civilizáció is, melyet az árja népek hoztak létre a görög,

római civilizáció romjain. A történészek azután nekiállanak kutatni, mért pusztultak el nagy nemzetek és nagy civilizációk, s összehordanak számtalan komplikált okot, mint Gibbon Róma bukásának okait fejtegetve. A sok valódi és látszólagos ok mögött ott áll a fő- és ősi ok, az, a mire Ön célzott, kedves Nagybátyám, erélyes szavaival, hogy a civilizáció nagy mértékben alkalmazva méreg. Vagy helyesebben, a civilizáció is, mint minden élő lény, önmagában hordja bomlásának csíráját. A civilizáció az emberiség fájának gyönyörű virága, e virág szirmai közt azonban kifejlődik a pusztító féreg. És szinte mindig a családi élet bomlásának alakjában lép fel a rombolás eleme.

A szocializmus új világot, új eszmekört, új életet ígér a mai vénhedő kornak s a jobb után sóvárgó emberiségnek. Arthur észjárására vall kedves Nagybátyám fejtegető levelének azon része, a midőn a jövődőről szól (vájjon nem közli Ön, kedves Nagybátyám, az én soraimat Arthurral s nem vele egyetértve küldi válaszát?). Nem bízik a szocializmus ígretfoldjében, legelső sorban épen

azért, mert nem képes megtalálni a nő méltó helyét az új alakulásban. A szabad szerelem képtelen álláspontjáról a szocializmus is letért. De Marxtól, Bebelig és Bernsteinig, egy szociálista sem találta meg a nő, a családanya helyes beillesztését az új rendbe. A falanszter megöli a családi életet; a munka, melyet a nő a családon kívül teljesít, megöli ennek báját és tönkreteszi célját. Már most kapunk ízeltetőt a szocializmus ígéreteiből. Egy-egy darab falanszter ott van az irodákban és műhelyekben. Nemcsak a jelen nem örvendetes tehát, hanem egyszersmind a jövő sem vigasztaló.

De hát minden civilizáció és haladás sorsa a visszaesés és pusztulás?

A természet durva erőivel szemben hasztalan az emberiség nemes törekvése? A nagy öntudatlan brutális ereje legyőzi az öntudatos célt, melyet nemes becs vágyában az ember maga elé tűzött? Ezt tanítja meg. lépően részletes s meggyőző adatokkal egy kiváló angol tudós a *Jövő Nemzedékek* című folyóiratban. Még a német peszszimista filozófia sem megy oly messze a fekete szín alkalmazásában, mint az angol tudós.

Nem állok tehát egj'edül. A legkiválóbb tudósok s bölcsészek vallják ugjmnazon nézeteket, a melyeket vallók én. Sőt merem állítani, hogy én haladtam legkevesbbé előre azon a fagyos göröngyökkel behintett úton, mely a nirvána felé visz.

Vájjon ezek után is fentartja, kedves Nagybátyám, azon állítását, hogy különcz, vagy éppen eszelős vagyok? Jgaz, hogy e kifejezéseit önmaga is megenyhíti. Azt mondja, szán és sirat. És nemcsak azért, mert Arthurral való házasságom létre nem jötte kedvencz eszméinek bukását jelenti, hanem szán, mint a modern nőnevelés áldozatát.

Bizonyos, tagadhatatlan joggal mondhatja kedves Nagybátyám, hogy a modern nőnevelés átmenet nélkül, szinte meglepetés-szerűen vezette be a nőket az összes tudományok eddig sohasem látott csarnokaiba. A nő lelke nem volt megedzve a tudomány téves felfogása s esetleges visszahatásával szemben. Egy fiatal lánynak, a kinek barátnői nem gondolnak másra, mint szép öltönyökre s udvarlóikra, egyszerre bonczkést adnak kezébe. Egy másik fiatal lány, a kinek barátnőit a sikamlós francia regények olva-

sásától is eltiltjua anyja vagy nevelőnöje, egyszerre rászabadul Schopenhauerre, Nietzsche-re, Hartmannra stb. Nem csoda, Ön szerint, kedves Nagybátyám, hogy az előkészület nélküli rászabadulás azután megrontja nem egy nőnek gondolkodását. — De hát ne szabaduljon rá, mondhatja valaki. Ámde okszerű vezetés nélkül s a tudásvágy hatása alatt a művelt nők közül sokan rászabadulnak.

Így romlott meg, Ön szerint, az én gondolkozásom is. Különösen a peszszimista filozófiát vádolja. Ennek, Ön szerint, denevérszárnyai kiröpítettek engem a végtelenségbe s ott oszlom fel fényes ködpára gyanánt, a helyett hogy tömörülnék a családi életre. Lelkem, Ön szerint, beteggé lett, pedig a nőnek egyik legnagyobb szüksége a testi és lelki egészség s az ebből származó derült egyensúly. Csak a testileg és lelkileg egészséges nők képesek boldoggá tenni környezetüket. A testileg beteges asszony egyszer-, a kinek pedig szelleme beteges, vagy különcz, kétszeresen dúlja fel a családi boldogságot. Látja, kedves Nagybátyám, már ezért sem vagyok a családi életre hivatva. De ez fáj Önnek, mert ismerve Arthurnak irántam való

szerelmét, mielőtt engem ekkép megismert volna, haragszik rám, s az örült peszszimista filozófiára, mely czéltalan gyanánt mutatja be az életet.

És itt áttér egy igen érdekes kérdésre, mely széles körű tudásra vall s mely az eszmetársítás kapcsán ismét Arthurt juttatja eszembe.

A rendszeres tanulás és tudás — úgymond Ön — nem veszélyezteti a nő elméjét, csakis az élet czéltalanságát feltáró peszszimista filozófia. A szép görög heterák minden tudományba bevezetést nyertek s így filozófiát is tanultak, hogy államférfiakkal és bölcsészekkel társaloghassanak. Aspázia, Taisz s más előkelő görög hölgyek elméje azonban nem romlott meg, mert az akkori görög filozófia felemelte s nem szállította le lelküket. Szokrates filozófiája a lélek halhatatlanságát tanította, míg a modern filozófia a nirvánát hirdeti. Aspázia józanul maradt elméjével, azután jó parthiet csinált s férjhez ment Periklészhez.

Ez így van, kedves Nagybátyám. A görög filozófia nem dolgozhatott a modern természettudományok hatalmas eszközeivel. Ugyan-

ily helyzetben voltak az előkelő nőszellemek Franciaországban a nagy forradalom alatt és után. Sevigné, Stael, Recamière stb. nagy francia nők csak a doktrinér filozófiával álltak szemben. Ez a filozófia lehetett perverz s atheista, de csak a puszta tagadás terén maradt. Az élet céljait is tagadhatta, de természettudományi bizonyítás nélkül. A helyzet most már egészen más. A modern természettudományok s az ezekbe kapcsolódó filozófia tudássá emeli a sötét világnézetet. A nagy öntudatlan természet veti most árnyékát a lelkekre. A dicső görög és francia nők, ha ma élnének, ez árnyék hatása alatt volnának. Ez árnyék ott sötétednék kedélyük látáshatárán.

A nagy öntudatlan.

Az első gondolkozó lényvel megszületett az ellentét a fizikai és eszmei világ közt, Az öntudatra ébredt anyag harczol az öntudat nélküli természettel.

De váljon az anyag ébredt-e öntudatra, vagy pedig az isteni szikra költözött be az anyagi világba, ez a nagy és végzetes kérdés? A tudománynak, a bölcsészeinek, a vallásnak nagy kérdése.

Én, kedves Nagybátyáin, nem vizsgálom a dolgok eredetét. Nem vagyok képes eldönteni a természettudománynak, a bölcsészeinek, a vallásnak van-e igaza a kezdő okra nézve. Csak a gyakorlati ténynyel számolok, hogy a gondolat és a vakerő, az öntudat és öntudatlanság, az eszme és nyers anyag állanak küzdelemben kiszámíthatatlan idők óta s fognak harczolni kiszámíthatatlan időkig.

A teremtés lelke és a teremtés anyaga bir-
kóznak egymással.

És a haladás, az emberiség haladása abból áll, hogy az öntudatos és céltudatos akarat legyőzi a természet nyers erőit s azokat céljainak szolgálatába kényszeríti. A megoldandó nagy probléma ekkép abból áll, hogy az anyag s a benne rejlő erő engedelmeskedjék az embernek, nem pedig megfordítva.

Az ember korlátlan uralma a természet, vagyis a nagy öntudatlan felett volna a tökély azon foka, melynek szédítő magasságába még a legmerészebb gondolat is alig juthat el. A megmérhetetlen távolság, mely a célt és kiinduló pontot elválasztja, magában foglalja az embernek szintén megmérhetetlen átalakulását, Különösen azon átalakulást, melyen az ember értelmi, erkölcsi és érzelmi világa már is átment s talán még át fog menni. Maga a *női kérdéssel legkapcsolatosabb szerelem* már eddig is lényeges átalakuláson ment át. Az állathoz közel álló fél-vadembernél a szerelem pusztán állati ösztön volt s kizárólag a fajfentartást szolgálta s ezt szolgálja ma is a még vadságban levő népeknél. A fejlődés fokozatain, a vallás és a költészet

a durva ösztönt fénykörrel veszi körül. A durva realitás meztelensége nemes mezbe öltözik. A legmagasabb fejlődési fokozatokon pedig a szerelem tán képes lerázni a durva anyagiasságot s megszűnik feltétlenül szolgálni az öntudatlan természeti hatalom zsarnokságát.

Ha a szerelem lehetséges anyagiság nélkül s tiszta szárnyaival képes felrepülni az érzelmvilág magas és fényes légkörébe, akkor a természet feltétlen hatalma már meg van törve.

Kedves Nagybátyám ! Ön ezen bizonyára ismét mosolyog és Shakespeare-rel bizonyára azt mondja, hogy örültségemben rendszer van. Érvelésem és gondolkozásom bizonyára nem örültség, egy azonban elvitázhatatlan tőlem, hogy valóban rendszert követek.

És az is bizonyos, hogy az átalakult és *áifinomított szerelem legelőször rázta le a természet rabigáját*, A nagy öntudatlant azok győzték le legelőször, a kik megtagadták a természet ellenében az engedelmességet a faj tovább terjesztéséhez. Azok a pogány és keresztény szüzek, a kik kultuszt csináltak tisztségükből, a pusztát, a magányt vagy a halált

választották inkább, mint a természetnek vagy kényszernek való engedelmisséget.

A feltétlen engedelmisségre kárhozott állat erre nem volt s nem lesz képes soha. Íme tehát, épen a szerelem kérdése mutatja azt a végtelen különbséget, mely az állat és ember között van.

Ismét nem vitatkozom a dolgok eredete felett, de bizonyos, hogy épen a szerelem kérdése ketté szakította volna az ember és állat közötti kapcsolatot, ha ez a kapcsolat létezett volna is.

Kedves Nagybátyám láthatja ezekből, mily nagy mozzanatot képez a szerelem kérdése az emberiség legnagyobb problémáinál. A legfőbb mozzanatot a tekintetben, hogy az ember-állatban az ember föléje kerekedett az állatnak. De ez is csak egy mozzanat és számtalan más mozzanat bizonyítja ugyanezt. Az ember szellemi és érzelmi világa eddig is már számos diadalt aratott az öntudatlan, nagy, anyagi természet felett. És a küzdelem folyini fog, ha ugyan az emberiség kibírja megmérhetetlen időközön keresztül, kiszámíthatatlan sikereket és eredményeket érhetne el.

De íme, már az optimizmusba csaptam át. Így megvesztegetett néhány siker, melyet az ember a haladás zászlajával kezében kivívott a nyers anyag felett. Pedig csupa peszsimizmusra van csak ok.

A nagy öntudatlan, a természet brutális hatalma nem könnyen vagy egyáltalán nem törhető meg. Csak mély elkeseredéssel gondolhattak erre és csodálnom kell azon modern természetimádókat, a kik az emberi tudomány zászlaját annyira meghajtják a nagy öntudatlan trónusa előtt. Csodálkozom, hogy az emberi haladás és tökéletesedés által legyőzendő természet csupa dicsőítésben és hódolatban részesül. Különösen a legkevésbé előrehaladott tudomány, a csillagászat, szinte külön vallást alapít a természet számára, pedig a naprendszerén kívül alig ismer valamit s ezt is csak hozzávetőleg ismeri. A természettudomány durva materiálistáiról nem szólok, mert ők csak a vak anyagot ismerik s ennek erőit.

De a csillagok által megvilágított csodás világűrbe a tudomány szárnyain emelkedő nemes és magasztos emberi gondolat is megtevéd s a pantheismus s a spiritizmus közt

vergődik. A nagy öntudatlanra, a természetre összpontosítanak minden magasztalást s nem a teremtés lelkére, mely az öntudatlan anyagot vezényli ismeretlen céljaira.

A természetnek e kultusza számos lelket és szívet megveszteget. Csodás dolog is a mikroszkóp által beleliatolni az osztható anyag atomjainak tömkelegébe, mely szintén végtelen; vagy pedig elkalandozni a képzelet szárnyain a világűrbe, melynek határát még a ködfoltok sem képezik, amely tehát a legnagyobb végtelenség.

Minő isteni gondolat egy utazás a végtelenségen keresztül oly gyorsasággal, melyhez képest összetörpül a fény és villany gyorsasága. Naprendszereken pihenni meg, bejárni a tejutat s kirándulásokat tenni az Andromeda és a Berenicze hajfürtjeinek ködfoltjaiba. És azt tapasztalni, hogy sehol semminek vége, sem kezdete. A tér és idő egyáltalán kezdet és végnélkül való. És mindezt a végtelenséget az isteni szemnek egy pillantásával áttekinteni — nem volna-e ez minden csodánál csodásabb, minden földi gyönyörnél gyönyörűségesebb?

Nem érne-e többet egy ily pillantás má-

sodperczének milliomod része minden földi létnél összes örömeivel és élvezeteivel együtt?

Az isteni szem e pillantása azonban nem osztályrésze az embernek. Nem osztályrésze a tudományoknak sem, mely vakon, vak urat szolgál. Emberi gondolattal szolgálja a hideg öntudatlant, a természetet, mely nem gondolkodik, sem mint föld, sem mint nap, sem mint ködfolt.

Hiába vizsgálod szabad szemmel vagy távcsővel kezekben, nem ad feleletet. Hidegen, ridegen, öntudatlanul végzi kötelességét, körforgását, ragyogását vagy elmúlását.

A föld embereinek szenvedése vagy öröme nem több a rovar szárnyrezgésénél, a néma és hideg mindenségre nézve. Egyenlő hidegen és némán tekintenek rád az összes égi testek, akár az öröm, akár a fájdalom könnyét töröld ki szeméből. És egyenlően fogoly vagy a föld sártekéjón, akár koldus mezében, akár a trónuson ülsz. Az emberi hanyaboly küzdelme nem érdekli a nagy öntudatlant, mely vakon és némán megy útján előre, meg nem állítja végzetes útján sem egy gyermek sírása, sem égi vagy földi katasztrófák ereje. Iszonyú ellenmondás az em-

fernek, mint gondolkodó lénynek bezárt volta a föld börtönében vagy kaliczkájában.

Az ember lelkének szárnya van s e szárnyal nem lehet röpülni. Nyomorultabb az ember még a kaliczkába tett madárnál is. A madár legalább kaliczkáját ismeri, az ember még ezt sem. A jeges sarkok s Afrika egy része, még mindig teljes homályba burkolódik. Mikép ismerhetnök tehát Merkúrt, Vénuszt, Jupitert, Marszot és a többi planétákat, melyek közül a Neptun ránk nézve másodrangú csillag?

Avagy mikép hatolhatnánk át tépett és tört szárnyainkkal azt a nagy űrt, mely naprendszerünk s az első álló csillag, a Szíriusz közt van, mely űrt maga a világosság sugara csak $\frac{3}{4}$ év alatt fut be. És ez a végtelenségnek még csak kezdete. Mily ellenmondás a porszemnyi földi lét s a végtelenség közt? És mily logika az, mely az ember leikébe beoltotta a végtelenség gondolatát anélkül, hogy azt megérténé vagy felfogni tudná? Nem kvalifikált kínzása-e ez az értelemnek? Mire való oly fogalom, mely fel nem fogható? Mire való oly panoráma, a végtelenség panorámája, mely át nem tekinthető?

Mintha a nagy Öntudatlan büntetni akarná az emberi értelmet, a miért a csodás titokba igyekszik pillantani. Mint Goethe mondja: átkarol s örült tánczában magával visz a nagy keringőben, míg végre összeroskadok s kiesem karjai közül. Természetesen e gyászos táncznak vége a sír. Az öntudatlan boszúja ez az öntudaton, mely boszú alatt nem szenved a szintén öntudatlan állat, csak az ember. És annál· többet szenved ez, minél inkább eltávolodik az állattól, vagyis minél inkább kifejlődik gondolkodó lénye. Az öntudatlansághoz közel álló ember nem érzi megsemmisítő, parányi voltát s nem tépi lelkét a végtelenség rejtelmének gondolata. De legalább az öntudatnak béna szárnyain röpködni tudó gondolat ne boruljon le vak hódolattal a rá nézve megfejthetetlen rejtélyek előtt. Érezzen legalább jogos haragot a méltatlan elbánás miatt, hogy értelme csak azért van, hogy semmit meg ne értsen. Törekvése, vágya csak arra való, hogy semmit el ne érjen. A nagy, öntudatlan természet s az öntudatos emberi lélek közt folyó harc reménytelenségét épen a végtelenség és titkainak tömege bizonyítja.

Hol van itt a logika, mi az egésznek értelme? Miért hódoljunk meg szent áhítattal a nagy öntudatlan előtt, ha ez vergődésünket néma közönnyel fogadja? És miért tartjuk még azon részleteit is tökéleteseknek és czélszerűeknek, a melyekről tudjuk, hogy nem azok?

A nagy Darwin, pedig egészen a materialista természettudományok alapján állott, felismerte és konstatálta a természet czélszerűtlenségét. Konstatálta magában a fajok eredetében s a létért való küzdelemben. Ezt a czélszerűtlenséget többé-kevésbé mindenütt megtaláljuk, ha a nagy öntudatlant szent ámulat nélkül vizsgáljuk. Megtaláljuk nemcsak a föld, hanem még az ég berendezésében is.

Mi az a sokat magasztalt czélszerűség naprendszerünkben? Talán az, hogy a nap által a természet egy milliószor nagyobb tüzet gyújt, mint földgömbünk s a míg a Merkur e tűz közelében szinte elég, addig már a Jupiterre alig jut a nagy tűzhelyről valami meleg és világosság s a Neptunra ugyanezen hatalmas nap, csak hideg csillag gyanánt ragyog? Nem pusztá véletlenség-e, a mi a nagy öntudatlant épen az élő lények létre-

hozásában vezérli? Csak naprendszerünkről szólhatunk, mert a világmindenséget nem ismerjük. De a Föld, a Marsz s a Vénusz csak azon véletlenségnek köszöni, hogy szerves lények lehetnek vagy vannak rajtuk, hogy tengelyük pályasíkjukra szög alatt és nem függőlegesen esik.

A bolygók lakhatósága, az évszakokról nem is szólva, kizárólag ettől függ. Oly véletlenségtől, melyet egy újabb véletlenség, például egy üstökös közel léte ismét megváltoztathat s ekkép megszűnik az élő lények létfeltétele. Egyáltalán a véletlenség igen nagy szerepet játszik a világok, napok és bolygók alakulásában. A Marsz és Jupiter közt valaha létezett bolygót, valamely véletlen szerencsétlenség darabokra törte s a nem sikerült világ eme darabjai köemlékei gyanánt keringenek tovább a természetben uralkodó czélszerűtlenségnek.

A hol a véletlenségnek ennyi esélye van, ott a czélszerűség legalább is hiányos. Miképen borúi jön le az öntudatos értelem a nagy öntudatlan előtt, melynél ily szerepe van a véletlenségnek? De mégis, Ő az Úr. Feltétlenül parancsol fizikai lényeknek.

Ezt a lényt Ő meg is semmisítheti és meg is fogja semmisíteni a halál által. Rosszabb helyzetben vagyunk a természettel szemben, mint a cserebogár a gyermek kezében, melyet ez, mielőtt eltaposna, czérnaszálon röpködtek Nemcsak szárnyainkat tépi ki a nagy öntudatlan, de egyszersmind megöl. A halál a czélszerűtlenségek legnagyobb czélszerűtlensége.

A halál.

Ne csodálkozzék, kedves Nagybátyám, hogy a legkomorabb és sötétebb kérdésekkel foglalkozom Önnel közlött monológjaimban. Hisz válaszaiban Ön is gyakran kitér ezekre, persze a maga erélyes modorában s azzal az éles, szinte metsző józansággal, mely az Ön nyilatkozatait és felfogását mindig jellemzi.

Ön szerint nem csak asszonynak, hanem férfinak sem való az efféle kérdésekkel való foglalkozás. Csak a félbolondok, vagy a mi egyre megy, a filozófok dolga ez s a józan eszű emberek elméje meghibban, ha megfejthetetlen rejtélyek felett törí fejét. Ha be vagyunk zárva a természet kaliczkájába, együk nyugodtan kendermagunkat ebben a kaliczkában s ne ugránozzunk, mint a kis madár, mely az áttörhetetlen sodronyokon végre is csak saját csőrét sebzi meg.

Lám, mondja ön, kedves Nagybátyám, mi igazi bölcs az ökör, a midőn a déli nap-sugárban a vadkörtefa árnyékában kérődzve, gondolatmentes szemeivel elmereng a semmiségbe. Hát fáj ennek az élet, törődik ez a szív- és észtrontó problémákkal? Bizonyára nem. Örül abrakjának s pihenésének, aztán nyugodtan felveszi ismét jármát, hogy tovább szántson, nem törődve vele ki és mit vet s ki aratja le a termést?

Ez az „ökör-filozófia“ tényleg boldogítja az emberiség legnagyobb részét. És van abban valami igazság, a mit kedves Nagybátyám mond, hogy az ökör-filozófián nyugszik a társadalom zömének boldogsága, sőt a népek ereje. Bizonyos joggal kérdezi, kedves Nagybátyám, mi lenne a társadalomból s a népből, ha ez a nyugodt ökör-filozófia elhagyná őket s meglepné az, Ön szerint, eszeveszett tépelődés a végső okok felett? És ha arra vezet a tudomány s a művelődés, hogy a lelket megfosztja nyugalmától, akkor inkább nem kell tudomány és műveltség. De, ön szerint, nem vezet szükségképen erre, habár a nőknél aggasztó Ön szerint a túlműveltség. Természetesen én vagyok a szomorú példa.

De valamint Ön, kedves Nagybátyám, mindig egy pontról indul ki s ugyanazon egy pontra jut vissza, azonképen cselekszem én is. Ön minden áron azt akarja, hogy engem, úgynevezett bogaraimtól megszabadítva, Arthur nejévé tegyen. Én pedig tartozom okadatolni, miért nem lehetek Arthur nejévé.

Ha valakihez valaha férjhez mennék, ez csak Arthur lenne, a ki iránt már gyermekkorom óta barátsággal és szeretettel viseltetem. De épen ezért tárom fel belső egész világot, hogy meggyőzzem Önt, kedves Nagybátyám, mikép rám nézve teljes lehetlenség egyáltalán a férjhez menetel. És meggyőzve Önt, legyen segítségemre azon törekvésben, melylyel még most sem hagytam fel, hogy Arthur elégedjék meg tiszta, baráti vonzalmammal. Csak lelkünk s eszmevilágunk olvadjon össze és ne anyagi lényünk, mely állati voltunk még le nem győzött maradványa.

Ez a maradvány úgyis eípusztúl, testünket megsemmisíti vagy helyesebben a porba löki vissza a nagy, öntudatlan természet. Maradandó ép az, a mit Arthurnak kínálok, lel-

künk, öntudatunk, az anyagiság felett álló szellemi-világunk.

Néha megdöbbenek a szörnyű gondolatra, hátha ez sem maradandó. Hátha igazuk van azoknak, a kik a halál után a nirvánát hirdetik. Minő rettenetes csalódás és csalás lenne ez s nemcsak a vallásé, hanem eg³Tszersmind a józan emberi észé. Ez esetben igaza volna Önnek, kedves Nagybátyám, hogy ha a halál teljesen szétvágná az ember erkölcsi lényének fonalát is, a világot nem jótékony, hanem gonosz lény teremtette volna. Nem az *Isten*, hanem az *ördög*.

De az ily kételyek és megdöbbentő gondolatok a peszszimizmus daczára, csak alig hogy érintik árnyékukkal telkemet.

Nem pusztán a vallás kergeti el azokat. A vallás kategorikus parancscsal intézkedik. Egyszerűen állítja, hogy van túlvilági élet s ekkép felidézi a hitet. A hit önmagában is elég *annak*, a ki hisz. Az én háborgó lelkemnek azonban egyéb támasztékra is van szüksége. Szerencse, hogy ez a támaszték szilárd és rendíthetetlen s a logika aczellánczszeivel van megerősítve. A ki erre a támasztékra is rá akar állani, az nem elégedhetik meg csak

a negatív bizonyítással. Nem elég csak anyyi, hogy az ember szeme nem lát túl azon a határon, a hol a halál sötét fátyla leereszkedik.

Hogy e határon túl is élet van, ez szinte fizikai tényekkel is bizonyítható. A midőn az anyag leelőször öntudatra ébredt, megalakult az erkölcsi lény a fizikai lény mellett. Ez a két lény legalább is egyenrangú, sőt az öntudat lénye az eszmevilág fegyverzetében küzd az anyagi lény, a természet ellen.

Az ember e kettős lénye elvitázhatatlan s a fizikai-lény nem kerülhet annyira az erkölcsi-lény fölé, hogy ezt a halál által egyszerűen megsemmisítse. A természetben egyáltalán nem semmisül meg semmi, csak átalakul. Az ember fizikai lénye sem semmisül meg, hanem csak alakot változtat s új életnek lesz eszközévé. Nem semmisülhet meg tehát az ember másik lénye, erkölcsi- és szellemi lénye, mert különben létre sem jött volna. Mindaz, a mi létrejött, mind végig létezni fog, magának a nagy öntudatlannak természettörvénye szerint. A halál csak átalakulás, nem egyéb. Az öntudatnak azonban *lényege* az, hogy *nem változik*, nem

alakúihat át, legfeljebb fejlődhetik. Hisz', ha az öntudat átalakulhatna, megszűnnék öntudatnak lenni. Lényege az, hogy *mindig ugyanazon lény belső világának őre*.

A lélekvándorlás, az őskor e halhatatlansági elmélete azért képtelenség, mert az öntudat, a különböző fizikai alakuláshoz képest mindig *átidomulna s fonala megszakadna*. Ekképen az öntudat elvesztené legfőbb lényegét s így megsemmisülne. Az anyag átalakulása nem megsemmisülés, hanem új élet. Az öntudatnak átalakulása *megsemmisülés* lenne s ekkép az magának a természetnek törvénye szerint ki van zárva. Már pedig az öntudat, vagyis az ember szellemi és erkölcsi világa a fizikai természet felett áll, hisz' annak leküzdése a célja.

Mikép semmisülhetne meg tehát ez az öntudat, mint magasabb lény, a mikor magának a természetnek törvénye szerint sem semmisülhet meg, a mi létrejött. Ismétlem, hogy vagy nem jött volna létre az öntudat s így az erkölcsi világ, vagy ha létrejött, az a halál által meg nem semmisíthető. Az öntudatlan természetnek csak a szintén öntudatlan anyag vagyis csak az ember állati

lénye felett van hatalma. Erkölcsi lénye felett nincs.

Ám az ember állati lénye felett a természet érezteti is brutális hatalmát. De a halál maga legnagyobb bizonyítéka a természet legnagyobb oktalanságának, czélszerűtlenségének. Igaz, hogy tulajdonképen fizikai értelemben sincs halál, mert ez nem más, mint az anyag tömecseinek átalakulása, illetőleg más elhelyezkedése. De ez az átalakulás és elhelyezkedés brutális erőszak, melynek sem célja, sem indoka. A nagy öntudatlant azzal védik, hogy ismeretlen céljaira való törekvéseinek eszköze a változás. Goethe is azt írja a költészet határát érintő prózájában a természetről: Mindig új alakot teremt ; a mit látunk, még sohasem volt, a mi létezett, nem ismétlődik. Minden új s mégis a régi.

A természet célja azonban nemcsak ismeretlen, hanem talán nem is létezik. A természet a vakvéletlenség útján előre (de hová?) haladva, az örök változásra törekszik. E változást azonban a legkegyetlenebb módon hajtja végre, a halál által. A míg az emberi öntudat létre nem jött az anyagi világban, addig a halálra, bár nem annak a rettenetes

formájára, szüksége lehetett a nagy öntudatlannak. A szükségkép támadó új lények le-szorították az élet színpadáról a régieket. A születés és halál szoros kapcsolatban álltak egymással, de csak az állatoknál, az embereknél csak addig, a míg inkább állat volt, mint ember. *A születés többé nem feltétlen érvényű törvény az embernél (lásd Zola aszszonyait), míg a halál, a test halála megmarad föltétlenül parancsoló törvénynek ezentúl is.* íme a természet logikájának láncz-szeme el van törve.

A születés és a halál közti logikai kapocs megszűnt. A halál arra való a természet gondolatmenete szerint, hogy a fajok újra és újra támadó rajai előtt a tér szabaddá legyen. Igen, de ha az új rajok nem lépnek fel, mire való akkor a halál? Hiszen ez esetben a természet önmagának mond ellent. Önmaga semmisíti meg a fajokat, a melyek miatt be-rendezte egész háztartását. Vagy *feltétlennek* kellett volna hagynia a fajfentartásnak egyik pólusát, a *születést*; vagy ha ez *feltételelessé* lett, akkor a halált is *feltételelessé* kellett volna átalakítania. Így a logikai kapcsolat, az okszerűség megmaradhat vala a születés

és halál közt. És az okszerűségnek legalább látszatát megőrizte volna a természet, így azonban czélszerűség és okszerűség nélkül gyilkol.

Ha a természet csak tökéletességre törekednék, nem volna szüksége az oktan változásra, új és új nemzedékek kicserélésére. Hisz' a változás által nem is éri el a tökéletesedés czélját. Az ember mint állat egyáltalán nem tökéletesebb, sem erőre, sem szépségre, mint volt évezredek előtt. Bámulatos szobrok és festmények tartották fenn számunkra az ezer év előtt létezett embereket, férfiakat és nőket. A mai nemzedékben nincs egyetlenegy férfi- vagy nőalak, a kinek szépsége túlhaladná Alczibiadeszt, vagy azon alakét, a kiről a görög művészet Apollót mintázta. És van-e szebb nőalak, mint Praksziotes Vénuszáé, vagy a kecses Dianáé?

Az Akropoliszban évek előtt láttam felhalmozva a legérdekesebb zürzavarban, valóságos „isteni szemétdombon“ a görög istenek és istennők széttört alakjait. Csodás fejek, karok és lábak heverték összevisszaságban. Szebbeket nem alkot most sem s nem fog

alkotni jövőre sem a természet, mint voltak az ó-kor nemzedékei, a melyekben a gyönyörű minták éltek, a hellen szobrászok modelljei. Miért semmisíti meg saját gyönyörű szobrait a nagy öntudatlan, ha nem tud tökéletesebbeket csinálni? Örültnek mondanák azt a művészt, a ki legszebb Dianáit és Apollóit ostoba kalapácsával szétzúzná csak azért, hogy újakat készítsen, a melyek semmivel sem tökéletesebbek.

De az emberiség haladása sem követeli a halált. Sőt a művelődés talán gyorsabban haladna előre, ha ugyanazon emberek küzdenének érte, azok a lángelmék, a melyek mindenkor az emberiség díszei lesznek.

Szóionnál nem volt nagyobb törvényhozó, Julius Caesarnál nem volt nagyobb hadvezér és államférfi, Homérosznál, Shakespearenél nem volt nagyobb költő, a hellen művészeknél nem volt nagyobb művész ; mivé tehetik vala a világot ezek a lángelmék, ha fényüket ki nem oltja az ostoba halál?

És ne mondja, kedves Nagybátyám, ha ezeknél nagyobb emberek is létre fognak jönni, vagy, hogy mit csinálna a világ a régi és új nagy emberekkel, egyáltalán a sok

emberrel? A természetnek másképp kellett volna berendeznie háztartását, úgy, hogy az öntudatos életnek nem volna szabad megsemmisülnie. Mily boldogság volna örökké, ifjan, szeretteink körében a halál félelme és biztos előrelátása nélkül élni! Tudva, hogy mindig együtt leszünk s egymástól soha el nem válunk. Ellenben mily borzasztó, szívfacsaró az az elválás, mely az örökre bezáruló sírnál történik! Lehet-e valami iszonyúbb, kegyetlenebb, mint a szeretteinktől való örök elszakadás?

Egész életemet búskomorrá teszi az a szörnyű jelenet, melyet átéltem, a midőn anyám felett bezárult az örökre néma sír. Van-e egyén, vagy család, melynek szívét szét nem marcangolta volna már a nagy öntudatlan gyilkoló keze? És mindezt miért cselekszi a természet? Azért, hogy új nemzedékek foglalják el a régiek helyét, a mire még a civilizáció szempontjából sincs szükség. Hisz' az új nemzedékek nem csinálják jobban, mint a régiek. Sőt az általuk létesített civilizáció minduntalan visszaesik, megsemmisül. A *Jövő Nemzedék* tanulmányírója szerint a haladás egyáltalán nem lesz vég-

telen, hanem szörnyű bomlás fog bekövetkezni.

De tegyük fel, hogy a halál szükséges. Tegyük fel, hogy csak új és új nemzedékek vihetik előre a haladás zászlaját. Tegyük fel, hogy semmi más módja nem lehetett a földi élet berendezésének. De mindezt feltéve is, nem a legnagyobb jogtalanság s elvadult durvaság a természet részéről a halál végrehajtásának módja?

Ha meg is kell halnia az egyénnek, az úgynevezett célszerűség egyáltalán nem követeli a halállal járó rettenetes körülményeket. Maga a megsemmisülés legdurvábban megsért minden esztétikai érzést. És a humanizmus a legelvetemedettebb gazemberek kivégzésénél is lehetőleg elkerüli a kínzást, a természet ellenben gyakran a legártatlanabb embert, a legjótékonyabb szívet s a leheletisztaságú lényt a spanyol inquisitio gyötrelmeit túlhaladó kínok közt gyilkolja meg.

Nem lehet oly hosszú földi életem, hogy legkevésbé is elhalaványodhatnék emlékemben annak a szörnyű öt napnak és éjnek borzasztó képe, a midőn szent emlékü anyám haldoklóit. Nincs borzalom, a mi ehhez fog-

ható volna. A természet kvalifikált kínozszerszámai leírhatatlan kegyetlenséggel tépték, zúzták ezt a szent alakot. És tán még fokozottabb mértékben tépték, zúzták az én szívemet. A míg a levegő rezegni tud s füleim képesek lesznek a hanghullámok felfogására, mindig hallani fogom a haldoklónak fájdalmas nyögését. A míg szemeim látni fognak, mindig előttük lesz a szent vértanú képe, a mint a halál letarolta dicső arczárói az élet virágait. Hasztalan térdeltem le s könyörögtem anyám megmentéséért. A nagy öntudatlan néma közönnyel végezte munkáját. Lelkem beteg lett a szörnyű látványtól s azt hiszem, sohasem gyógyulok meg . . .

A halál önmagában a czélszerűtlenségek oktalansága. Az ekkép végrehajtott halál a legalávalóbb gyilkosság. De tehetetlenül állunk. Legfeljebb kárhoztatjuk az öntudatlan természet durva kényét, melynek anyagi lényünk rabszolgája, de szellemi lényünk ítélőbirája.

Hasztalan fejtette ki Nothnagel tanár, hogy a halál nem fájdalmas s csak külső körülményei retteneteseek. Hasztalan írta mély-

tudományú bölcsészeti értekezését Caro, a francia akadémia híres tagja, az elmúlásról és a halálról. A halált épen oly öntudatlan-nak mondja ő, minő a születés.

De mily kínzásokon ment át szegény jó anyám, a míg az öntudatlanság állapotába jutott?

A testi megsemmisülés ténye maga borzasztó, a kínszenvedések nélkül is. A néma és fájdalom nélküli sír is a földi lét legiszonyúbb problémája.

— Hátha a néma sírban álmodunk? — kérdezzük Hamlettel. Azok a szörnyűségek pedig, a melyek a halál rendes velejárói, az enyészetet örökre szívrendítővé teszik.

A halál néha a legjobb barát, szinte megváltó, — mondják. De kik mondják ezt? Az élet kétségbeesettjei. Az erkölcsileg vagy fizikailag meggyötört szerencsétlenek. A kiknek testi vagy lelki fájdalmára egyetlen enyhülés vagy gyógyulás a halál. A ki kórágypban sínylődik s nyomorultan, elhagyatva teng, annak lehet megváltás a halál. A ki szeretteit mind elvesztette, az anya, a ki egyetlen gyermekének halálát siratja, a szerető, a ki sze-

relmének tárgyát halni látja, kívánhatja, szabadító gyanánt üdvözölheti a halált. Mint a földi szenvedések megszűnése, ily alakjában a halál is lehet jótékony nemtő. De mily gyötrelmek és keserúségek, mily szörnyű kínlódások, vagy erkölcsi vergődések után jut a nyomorult emberi szív a halál óhaj-tására? És nem épen ez bizonyítja-e legjobban a nagy czélszerűtlenséget és oktalanságot, melylyel a földi lét be van rendezve? Mily célja lehet az oly létnek, a melytől a szabadulás megváltás-számba mehet? A halál vágya nem szünteti meg annak iszonyát és azon szenvedéseket, a melyek azzal kapcsolatosak.

És mindez azért történik, hogy új nemzedékek jöjjenek létre. És hogy új nemzedékek támadhassanak, mindezt a borzalmat a fajfentartási szerelem virágai alá helyezi el a néma és kegyetlen öntudatlan.

Hogy a szerelem rózsái nyílhassanak évezredek múlva is, ezer és ezer nemzedéknek meg kell semmisülnie.

Hát nem kell-e felháborodva gondolnom a szerelemre, mely ily szörnyű atyafiságban van a halállal? Nem undorító-e a rózsza, mely

a rothadásban tenyészik? Miképen követelhet Ön, kedves Nagybátyám, Arthur számára tőlem szerelmet, a midőn a szerelem ily társaságban jelenik meg, mint bűnrészes a természet nagy gyilkossági rendszerében?

És még érteném a halált, a szerelemmel összeköttetésben is. Magas célú lenne ez összeköttetés az én szemeimben is egy feltétel alatt. E feltétel alatt elfogadnám a földi szerelmet következményeivel együtt. Ha t. i. a támadó új és új nemzedékek kiszámíthatatlan és megmérhetetlen művelődésre vinnék az emberiséget. Ha a tökéletesség eszméje felé tényleg előre haladnánk. És ha az egyén halandósága mellett a mindig megújuló nemzedékek az el nem múlás célja felé közelednének. A tökéletesség és halhatatlanság úgy tűnnék akkor fel, mint magasan a föld gözköre fölé emelkedő vár.

Ezt a várat évezredről évezredre ostromolnák az új nemzedékek és fajok. Sánczaiban milliárd és milliárd emberi lény semmisülne meg, ám végül egy szerencsés faj vagy nemzedék felhatolna e csodás Akropoliszba s kitűzné ott a győzelem lobogóját.

De minderről szó sincs. Nemcsak a *Jövő*

Nemzedék tanulmányírója, hanem a komoly tudomány legkiválóbbjai tagadják az eredményt. Oly nyugodt szemlélők is, mint Gobi-neau, világosan látják a mai fajok jövődö-beli elzüllését. Nem a tökéletesedés, hanem a bomlás várható a következő nemzedé-kektől. Nemcsak az egyén élete rövid, hanem a népeké és fajké is. Az egyén középélet-kora nincsen félszázad. A népek átlagos élet-kora egy évezred. Értve ez átlagos kor alatt a népek felvirágzását és hatalmát, nem pedig tengődő züllését. Az ó-kor művelődéséről szóló évezredek csak a művelődés és nem a népek korát jelentik. Azok a fajok és nem-zedékek, a melyek a hindu és az egyiptomi műveltség csodáit alkották, rég eltűntek s csak műveik élnek. Gyors árnyékok gyanánt vonultak át a történelem határán azok a fajok és népcsoportok, a melyek az asszír, a babiloni és a többi birodalmakat létrehoz-ták. A görög nép is sokkal rövidebb életű volt, mint bámulatos civilizációja. Róma népe szintén csak a normális millennium alatt fejtette ki állami és népéletének csodás jelenségeit. Aztán megbukott, szétzüllött, mert a római öntudat erélye lazává lett s mert a

világ kincseit összeharácsolva, többé nem dolgozott.

Az emberiség újabb kora kevés kivétellel szintén arra vall, hogy a népek fejlődésének, virágzásának s hatalmának átlagos kora az egy millennium körül jár.

Maga a népvándorlás, mely népeket rombolt s népeket és államokat alkotott, csak másfél évezred előtt zajlott le rettenetes özönével, vértől párolgó örvényeivel s mindent felforgató hatalmával. Az átalakult latin népek állami és hatalmi képződése alig tartott túl ezer éven s már is a hanyatlás világos jelei következtek be. Spanyolország hanyatlása, mint a történelem bebizonyította, már II. Fülöp korában kezdődött. Nagy Károly birodalma, ez a franco-germán alakulás, több mint ezer év előtt létezett ugyan, de a német birodalom sokkal később bontakozott ki, sőt tulajdonképen való kibontakozása csak napjainkban történt. Az angol királyság még most sincs ezer éves. Csak a tizedik század közepén kelt át Hódító Vilmos a csatornán, hogy megalapítsa azt a birodalmat, mely a földgömb fölött való uralomra van hivatva. És a statisztika, a népek élettanának csodá-

latos mutatója és exponense, már is jelzi, hogy az angol nép hanyatlása felé közeledik, vagy legalább is elérte fejlődésének tetőpontját. A faj-germánóság kezd föléje kerekedni.

A magyar honfoglalásnak ezer éves múltja van. Az északi Kárpátokon élhet még egy-egy magános tölgy, a növények és fák századokkal küzdő eme csodás királya, a mely tanúja volt a magyarok bejövetelének.

A Dráva és Száva völgyeiben szintén létezhetnek az őserdők koronás maradványai, a melyek látták keleti pompájukban s hadverő erejükben a hódító és országalapító magyar hadakat. íme, ily hosszú életűek a növények koronás királyai. Anglia akárhány fája idősebb lehet, mint az angol államalakulás. Vagy a fák élnek soká, vagy a népek rövid ideig. Mily gyorsan elkorhadt, szétzüllött a hun-szittyá népek államalakulása. Eltűnt egy sereg népfaj Európa színpadáról s a vénebb népek hanyatlása szemünk gyászos látványa.

De legyünk optimisták. Az átlagos népéletkor csak az átlag jelentőségével bír. Az egyének jelentékeny száma is messze túléli a

közép-életkort, sőt ifjú erővel folytatja tevékenységét. A népeknél még az újjászületés sincs kizárva, mint a magyar nemzet példája mutatja, mely a mohácsi vészből ismét új életre támadt.

Én tehát nem megyek oly messze, mint a peszszimista filozófusok. Nem látom oly hamar bekövetkezendőnek a mai népek és fajok elzüllését.

De ha bár nem egy, hanem számos évezred fogja is látni a mai népek fényes küzdelmét a civilizáció zászlajával kezükben, mégis elkövetkezik a züllés és a bomlás korszaka. A fajok épen úgy elszáradnak lassankint, mint a fák. Életnedvük megszűn keringeni. És új fajok többé nem válthatják fel azokat, mert a mai emberiség vagy már kimerült, vagy évezredek múlva ki fog merülni.

És akkor egy hanyatló, züllő civilizáció romba dönti mind azt, a mit évezredek munkája alkotott. Páris, London, Berlin, Róma, Budapest stb. felett avarfü fog tenyészni. És mind ez sokkal előbb fog bekövetkezni, mint eljövend az emberiség életkorának a vüägerők által megszabott határa.

Ha tehát a földgömb kiszámíthatatlan idők

múltán nem is mondaná fel a lakást az emberiségnek, vagyis ha planétánkon nem is szünnének meg a lét feltételei, a civilizáció felbomlik önmagában, mert elzüllenek maguk a népek, melyek azt alkották. De el fog zül- leni egyáltalán az élet magán planétánkon, melyre épen úgy a halál vár, mint a halál várja a mai és a jövődöbeli nemzedéket.

Madách látnoki költő szeme borús sejtelemmel nézte s rajzolta elénk a föld és az emberiség utolsó vergődését. Az utolsó embe- reket és az utolsó fókákat a jégtorlaszok közepett a megfagyott nap utolsó sugarai által megvilágítva. Ez lesz a szörnyű isteni színjáték utolsó jelenete. Ez vagy más, de a vég mindenesetre elkövetkezik.

A peszszimista filozófiát czáfolhatatlan ér- vekkel támogatja a természettudomány, hogy az emberiség mai otthona valamikor alkalmatlan lesz egyáltalán élő lények be- fogadására. Az emberiség halála tehát egé- szen bizonyos épen úgy, mint az egyéné.

De hát akkor mire való volt az egész? Mi célja volt e sártekén a gondolkodó lé- nyék s a civilizáció létrejöttének?

Mi célja volt az isteni szikrának, mely belepattant az öntudatra ébredt anyagba?

Az óriási sírbolt, mely akkor a föld alakjában körül kering a világűrben, miért és kinek zárja magába ezt a rengeteg sok eszmét, gondolatot, melyet az emberiség nagyjai létrehoztak?

Ki gyönyörködik akkor a képzőművészet remekeiben?

Kinek lelkét hatják át Homérosz, Shakespeare, Goethe, Petőfi és Madách gondolatai?

Ki fogja igazolni, hogy ez utóbbi látnok-költő mily pontosan leírta, talán millió évekkel előre az emberiség haldoklásának utolsó jeleneteit?

De egyszersmind senki sem lesz, a ki megmagyarázhatná, miért nem engedte Madách, hogy a szörnyű vég láttára Ádám Évával együtt öngyilkossá legyen s hogy az Úr e látvány daczára küzdelemre biztassa, ekkép szólva hozzá: Mondottam, ember, küzdj s bízva bízzál!

Miért küzdjön s mibe bízzék, ha az isteni komédia ily biztos s ily szomorú véget ér?

A küzdelemre és bizodalomra való felhívás Ádám által valamennyiünknek szól.

Szól mindenkinek, nekem, Önnek, kedves Nagybátyám, mindnyájunknak.

De miért küzdjünk és mibe bízunk? A küzdelemnek és a bizalomnak volna értelme, habár az egyén eltűnik a küzdelem színteréről, de megmaradna ott az emberiség a végső diadal zászlajával kezében. Ám mindkettőnek sorsa végérvényesen el van döntve. Mindkettőnek vége a halál. A földgömb temető lesz, melyben az emberiség örök álmát fogja aludni.

Ezért küzdjünk s a nagy temetkezés legyen bizalmunk tárgya?

Leszámolás.

Mindezekkel beszámoltam Önnek, kedves Nagybátyám. Beszámoltam gondolataimmal és érzelmeimmel. Mindezt elő kellett adnom, hogy bevezessem eszme- és gondolatvilágomba. Most már Ítélje meg, teljesíthetem-e én úgynevezett női hivatásomat ily gondolkodással, a létező s leendő dolgok felett való ily ítélkezéssel? Gondolom, többé hóbortosnak sem tarthat vagy minden esetre elismeri, hogy hóbortomban rendszer van.

A modern élet küzdelme a létért új problémát vetett fel. A dolgozó s a létért való harcban résztvevő nő kérdését. Nem a nőnevelés vetette föl e problémát, hanem magát a nőnevelés módosítását hozta létre az élet követelménye. Az ismereteknek és tudományoknak a nők egy részét is fel kellett fegyverezniük a lét harcára. Nagyon természe-

les tehát, hogy a fölfegyverzés a nő hivatását is érinti s többé-kevésbbé e hivatás ellen fordul.

Ne a nőnevelést támadja ezért, kedves Nagybátyám, hanem azt a kényszerűséget, mely a nők modern nevelését létrehozza s egy részüket szükségképen elvonja a nő hivatásától, a családtól.

Ha valamikor létesülhetne oly társadalmi reform, mely a modern nő problémáját képes volna megoldani, azt a problémát t. i.: hogy a létküzdelemre fölfegyverzett nő, e küzdelem mellett megoldhatná női hivatását is, az emberiségre szerencsés korszak várna. A nő, mint családanya s gyermekeinek nevelője is részt vehetne a létért való küzdelemben. A falanszter azonban ezt a kérdést nem oldja meg, sem a gyári, sem az irodai rendszer.

De bármily szerencsés megoldást nyer a modern női kérdés, a tudományok művelése mindig létesíteni fog egy bizonyos számú nőt, a ki úgy, mint én, filozófiai alapra helyezkedve tagadja meg hivatásának teljesítését. Az élet számos példát mutat fel, a midőn szinte senki sem érti, miért maradt pár-

tában némelyik leány. Nem azért, mert nincs hozománya. Épen a szegény leányok igyekeznek férjhez menni, a férjhez menetel az ő pályájuk. Gyakran épen a gazdag családokban vannak lányok, a kik szépek, műveltek s a kiket a kérők raja vesz körül, még sem mennek férjhez. Nem azért, mert nem találnak magukhoz valót, hanem valamely kimagyarázhatatlan érzelem tartja őket vissza. Talán az én eszmevilágom, anélkül, hogy a legtöbb lány öntudatlanul élne ez eszmevilágban.

Én öntudatosan cselekszem ugyanazt, a mit ők tán pusztán sejtelmektől megszállva. És öntudatosan cselekszenek velem együtt barátnőim, a kikre Ön anyyira haragszik.

Minket nem valamely megmagyarázhatatlan ellenszenv s nem is pusztán a sülyedő közerkölcsök fölött való megbotránkozás von el női hivatásunk teljesítésétől. Mi leszámoltunk a földi lét kérdéseivel. És nem elbizakodva vagy megfontolatlaní számoltunk le, hanem hosszú és nehéz küzdelem után.

Nehéz volt különösen az én küzdelmem, mert mint Ön, kedves Nagybátyám, igen jól tudja, gyermekkori vonzalom fűz Arthurhoz.

De megkérdeztem minden, az emberi lélekre döntő tényezőt: okvetetlenül szükséges-e a pusztaság és nemes barátságoknak szerelmi viszonyná átalakulnia?

Megkérdeztem barátnőimmal együtt a választ. Ez csak az egyén üdvösségéről beszél s nem törődik sem az emberiséggel, sem a fajfentartással. Sőt a szentírás előnyt ad a nőtlenségnek a házasság élet fölött. Ekkép, mint hogy a vallás a szabad szerelmet nem hirdetheti, hanem csak is a tisztaságot, az érzéki szerelmet, még ha a házasság keretében él is, a vallás inkább csak tűri, mint előmozdítja. És a vallás nem foglalkozik az emberiség problémáival. Az egyénnek ígért feltámadást s nem a fajnak. Így a vallás egyáltalán nem serkent az úgynevezett női hivatás teljesítésére.

Megkérdeztem s megkérdeztük a tudományt. A természettudományok a velük kapcsolatos modern filozófiával együtt a leg-sötétebb panorámát tárják fel a földi lét kérdéseire nézve. Hirdetik a civilizáció pusztulását, a fajok elzüllését s magának az emberiségnek halálát.

Mindezek felett elszomorodva, a sötétség-

ből napsugár után esengve az emberiség prófétáihoz, a költőkhöz fordultam. Azokhoz, a kiknek isteni fénytől megvilágított szemeik keresztül hatolnak a látás határán gyülemelő ködökön. És nincs egyetlenegy költő, a ki legalább egy édes ábráddal megvigasztalna. Hiszen az én lelkem szintén vágyik legalább egy elfogadható illúzióra. Illúzió nélkül az egész földi-lét egyszerűen tűrhetetlen. De sehol egy biztató reménysugár nem csillan ki a költők műveiből. A természettudomány nevében sokan, a költők nevében a nagy Madách rajzolja meg szörnyű színekkel a földi-lét céltalanságát és végleges pusztulását. Ily cél és értelem nélküli jövővel szemben mivel sem tartozom a nagy öntudatlannak, a természetnek. Erkölcsi lényemmel törődöm s nem az állatival.

Igaza lehet Önnek, kedves Nagybátyám, valamint Arthurnak is, hogy nem kellett volna e kérdésekkel foglalkoznom.

A végokok képezik a földi-lét kaliczkájának sodronyait, a melyeken a szegény fogoly madár megvérzi csőrét. Az ökör-filozófia bizonyára kényelmesebb és gyakorlatibb. Okoskodás nélkül elfogadni az adott hely-

zetet, ez az élet bölcsesége. De ezen bölcsességen én vagy túl vagy innen vagyok. És hozzá öntudatos lázadásban élek a nagy öntudatlannal, a természettel szemben.

E gondolkodás mellett tehetnék úgy, mint azon nyomorult nők, a kik ily gondolkodás nélkül, pusztán állati ösztönüket követve, férjhez mennek ugyan, de szintén engedetlenek a természet törvényeivel szemben, a mennyiben mégis kivonják magukat a fajfentartás kötelessége alól. A modern társadalmi lét e mind inkább gyakoriabbá váló alakjai Zoláénál még élesebb ostromra érdekesek és nem az utánzásra. Ezekről épen úgy elfordul érzésem, mint a Messalináktól és Líviáktól.

Nincs tehát más megoldás számomra, mint a rideg álláspontomon való szilárd megmaradás. Sajnálom, hogy kedves Nagybátyáin eltitkolja Arthur hollétét. Mindezeket szerettem volna magának Arthurnak megírni. De őszintén elárulom gyanúmat, azt, hogy Ön vitatkozásunkat közli velem.

Így arra kérem, bírja rá Arthurt, hogy igyekezzék engem megczáfolni. Vannak talán úgynevezett gyenge pillanataim, a midőn

szinte óhajtanám le- és meggyőzetésemet. Mint Augustus elveszett légióit, úgy keresek én elfogadható illúziót, mely elfordítaná szemeimet a sötét problémáktól. Illúziót, mely bár halavány reményt adna arra, hogy az öntudatlan nagy természet szellemi és erkölcsi erőink által valaha legyőzhető lesz. Hogy nem hiába való és czéltalan az emberi élet és földi-lét. De hol van ily illúzió? Ki viheti annak fényét sötét és borús lelkembe?

Nincs sem illúzió, sem a ki ezt létre tudná hozni. Csak sötét-szürke ködök vannak, a melyek ráborulnak lelkemre s a földi-élet problémáira.

Minderre, kedves Nagybátyám, az a sztereotip válasza és tétele, hogy kedélyem beteg és hogy azt meg kell gyógyítani, de legújában még azt is hozzá teszi, hogy mivel a tudományoknak és az ismereteknek túlságos mértékben bevett és szellemi organizmusom által fel nem vehető mérgétől vagyok beteg, szintén csak is tudományos *ellenméreg* által gyógyulhatok meg. De hát hol van ez az ellenméreg? Ön, kedves Nagybátyám, azt állítja, hogy ily ellenméreg van és lesz s hogy azt önmagam fogom megtalálni. Úgynevezett

gyenge pillanataimban én is ezt hiszem.
E gyenge pillanataim azonban ritkák s így
terhük elviselhető. Hidegen, ridegen, de nyu-
godtan élek kedélyem borús felhői közt.
mint a magas légkör hatalmas szárnyasa a
jeges hegycsúcsokat borító igazi felhők közt.

Nemes vágyak.

Az embernek emberi és nem vallási problémája csak e sártekén oldható meg s nem csillagmagasságban. A lélek és kedély borúját csak itt lehet eloszlatni, nem a ködfoltokban.“ — E tömör és határozott szavakkal kezdődik a „*Jövő nemzedék*“-ben nagyon sokat ígérő tanulmány, mely *Ellenvélemény* címet visel. Gyakori utalásaimból ismeri Ön, kedves Nagybátyám, ezt az angol folyóiratot, melynek egy régibb tanulmánya messzebb ment a sötét színezésben még a német filozófiánál is. Ez a tanulmány mélyen hatott kedélyemre, mert a rideg és sötét nirvánát hirdette. Ez ellen fordul most az *Ellenvélemény* írója. Még csak a tanulmány bevezetése jelent meg, de előreláthatólag nagy fel-tűnést fog kelteni az egész művelt világon.

A bevezetés legelején az ember nemes és

magasztos vágyaival foglalkozik. Ragyogó fénysugarakkal veszi körül e vágyakat, hogy azután csak annál nagyobb csapást mérhesen a peszszimista filozófiára.

Bizonyára érdeklődik, kedves Nagybátyám, e fejtegetés iránt, de mert tudom, hogy Önnek az angol folyóirat nem jár s nagy műveltsége mellett sem tud angolul, részint szó szerint, részint kivonatossan közlöm a bevezető részt.

Tudom, hogy nem egy eszmemenetnél nagy örömet fog érezni az én rovásomra.

Tolsztoj legújabbán tervezett regényének eszméivel kezdi a szerző, a már idézett mondatok kapcsolatában. Nyilvánosságra jutott ugyanis, hogy a nagy orosz költő vagy apostol, helyesebben költő-apostol munkát ír a halálról s az embert földi nyomorúságából boldogabb tanyát kínáló égi-testbe viszi át,

Tolsztoj, mondja a szerző, bizonynyára tollának evangéliumi erejével, mélységével és hatalmával fogja megírni művét. Alapgondolata azonban nem új, de ez nem hátránya, hanem előnye. Oly világító toronynak, mint *Tolsztoj*, kellett fényét rávetnie a lét régi gyászos problémájára. A költő-apostol által kellett megnyilatkozásra jutnia az emberi

lélek örök vágyának. Annak a vágnak, mely Szerint az ember nemes öntépelődésében s kedélyharczában elkívánkozik erről a sártekéről, hol nem találhatja meg vágyainak és reményeinek teljesedését. A hol nincs megoldás egyetlen kérdésre sem, mely lelkünkben akaratunk és törekvésünk daczára fel-fellép s hangosan, sőt haragosan követeli a választ.

Nincs az emberiség történetének egyetlen korszaka sem, a midőn a nemes vágyak s végzetes kérdések a legjobbaknak lelkét nem foglalkoztatták volna.

A görög mitológia tele van e vágyak olimpusi alkotásaival. Legalább az istenek és a félistenek, valamint az éterben ragyogó női alakok, szintén istennők és félistennők, részesültek a halhatatlanság s föld fölötti boldogság gyönyörében. És egyes kivételes halandók, hősök is feljuthattak a csodás Olimpusra.

A kereszténység a túlvilági boldogság eszméjével vigasztalta meg az emberiséget azon sok szenvedésért és sanyarúságért, melyet a siralom völgyében el kell szenvednie. De a csillagászat fejlődésével s az égi testek sejtel-

mének növekedtével mindig akadtak egyes kiváló egyének, a kik azt képzelték, hogy élve is elszállhat az ember, legalább vágyában és gondolatában, sártekénkről valamely tiszta és zavartalan boldogságot kínáló égi testbe. így keletkeztek már a középkorban a képzeleti utazások a világ-mindenségben. így kelt útjára Cyrano de Bergerac. így szárnyaltak ki számosan mások képzeletük és vágyuk hatalmával földgömbünkről az égi testek felé. A tudomány és magasztos eszménység színvonalára helyezte az égi kirándulásokat, főleg a nagy Flammarion. Az emberiség lelke átöröklött ősi vágya által sarkalva, szívesen követte az égi kirándulásokat rendező nemes gondolkodókat. Ha a szomorú valóságot le nem küzdhette, legalább egy nemes és fényes illúzió rózsaszín ködét akarta beszívni. Ha a sárhoz és göröngyhöz lánczolt testével tényleg nem szabadúlhatott ki földi börtönéből, legalább gondolatában és képzelmében akart kiszabadulni.

Mennyi vágnak fog szárnyat s mennyi szívnek megnyugvást adni *Tolsztoj*, a legnagyobb mindazok közt, a kik az emberi lélek nemes vágyakodásának méltó kifejezést tud-

tak kölcsönözni. Bizonyos, hogy ez csak ábránd, csillagfényes illúzió. Nem is oldja meg a földi problémát. De boldogító és megnyugtató hatása eltagadhatatlan és dicső.

Az ember és emberiség problémájának itt a földgömbön kell megoldást nyernie. Vagy-vagy! Vagy meg lehet oldani földi hazánkban az emberiség s az ember létkérdését vagy egyáltalán nem lehet megoldani.

Nem szólva a vallás által Ígért lelki-üdvösségről, az ember és az emberiség szebb jövője s nyomorúságainak javulása csak a földön következhetik be, nem pedig valamely planétán, a Marszon vagy egyébütt. Sőt ha a legeslegvégtelenebb idők határán képes lesz is az ember kiszabadulni a föld börtönéből, ez csak akkor történhetik, ha már itt eljutott a tökély magas fokára. Ha pedig az ember problémájának e földön nincs, nem vallási, hanem *fizikai* megoldása, akkor nincs sehol és semmiféle megoldás. Akkor a nirvána fojtó köde körülvetheti a földgömböt s kiterjesztheti sötét és fagyos uralmát a világmindenségre.

Ám a kik az ember vágyának magasba röppülő szárnyat adnak, mégis dicsérendők s

jótevői az emberiségnek. Épen a legneme-
sebb szíveket kárpótolják, legalább pillana-
tokra, a bántó elégedetlenségekért. A leg-
tisztább lelkek fájdalmát perczekre enyhítik,
melyet ezek szenvednek a föld igazságtalan-
ságaiért és szörnyű gyötrelmeiért. A bár
perczyi illúziók elfedik virágaikkal a földi
élet rút meztelenségeit.

Ép ezért a legnagyobb kárhoztatásra méltók,
a nemes ábrándok terjesztőivel szemben,
azok a rideg pozitivisták s a föld sarában
fetregő peszszimisták, a kik nemes illúziójá-
ból ki akarják ábrándítani az embert.

Láthatja, kedves Nagybátyám, s örülhet
rajta, mily kemény szavakat használ a szerző
az Ön által is sokszor szidalmazott s úgy-
nevezett *kedélyrontók* ellen.

Szerinte a legnagyobb tévedés vagy bűn
az egész peszszimista filozófia s az az egész
gondolkozás, melyre ez a filozófia rányomta
sötét bélyegét. „Az a kétségbeejtő ködgomoly,
mely a gondolkodók szeme előtt lebeg, nem
egyéb, — úgymond, — mint az ép oly gő-
gös, mint tudatlan tudomány gyászos alko-
tása. A természet nyers erőinek győzelméből
áll ez, az ember erkölcsi és szellemi tartalma

felett. Ha ez igaz, és biztosan kiszámítható, az északi sark fagyos leheletével leperzseli az emberi gondolkodás és érzelmi világ legszebb virágait. Ha a pozitív tudományoknak igazuk van, egyetlenegy virághajtás sem maradhat épen az emberiség kedélyében. Akkor ugyanis teljesen igazoltak a sötét következtetések. Akkor nincs értelme sem a reménynek, sem a küzdelemnek. És nincs értelme azon biztatásnak, a melyet egy kiváló magyar költőnél, Madáchnál (Illustrated Hungarian — így nevezi az *Ellenvélemény* írója Madáchnak, s úgy látszik, viszonyainkat nagyon jól ismeri) — az Úr mond Ádámnak: Küzdj s bízva bízzál! De hát a pozitív tudományok, névszerint a természettudományok, mit sem tudnak bizonyítani, s csak azt érték el, hogy megmérgezték az emberiség lelkét a végső okok s a lét nagy problémáinak felismerése tekintetében.

A ki nem akarta, hogy az elvre a szívrontó méreg behatoljon szellemi organizmusába, nem foglalkozott a végső okokkal. És teljes joggal tette ezt, valamint egész jogos azon általános felfogás, hogy a lét problémáinak vizsgálata megrontja az elmét.

És míg a természettudományok s az ezekkel kapcsolatos filozófiai rendszer kérdéseivel csak tudósok foglalkoztak, addig a baj nem volt túlságosan veszedelmes. Addig is letörölte durva kezével a gondolkodás eszményi hímporát, de rombolása szűkebb térre szorítkozott. Néhány úgynevezett filozóf agyát rombolta, a miért nem volt nagy kár. Az már nagyobb kár volt, hogy épen a komoly férfiak elfordultak a nagy és végre is legérdekesebb kérdések vizsgálatától, s azokat az általuk úgynevezett félbolondoknak hagyták. És élve hivatásuknak vagy élvezeteiknek, megfosztották önmagukat a legfenségesebb gondolatoktól s dicső tépelődésektől, amelyek komoly és tudós szemmel vizsgálva nem oly meddők, mint voltak Hamletéi.

A legnagyobb baj és veszedelem jelenleg az, hogy a modern nőnevelés, a nőknek épen legértékesebb részét bevezeti a természettudományok s az ezekből kiinduló filozófiai rendszerek s eklcép a nagy problémák sötét csarnokába. A nő lelke közben megtéved, mert nem oly pozitív, mint a férfié. A nő hajlandóbb az ábrándos impreszziókra, valamint a kiábrándulásra. A férfínál könnyebben fel- és lehangol-

ható. És ha egyszer a nő elvesztette illúzióját s egy durva kéz letörölte lelkének hímporát, szerencsétlen, és szerencsétlenné teszi környezetét. A költészet kell, hogy a nő lelkét szárnyaira vegye, különben olyan egy kiábrándult nő, mint a fonnyadó virág, mely csak szomorúságot és bánatot okoz. Es a peszszimista filozófia ép a legnemesebb nők lelkét kezdi megmérgezni. Undok hernyója ép a legszebb virághajtás szirmait emészti. Létrehozza azon sajnálatos tüneményt, hogy csak a kevésbé művelt nők lehetnek igazán boldogok, s csak ezek élhetnek igazán hivatásuknak. A tudomány többnyire különczvé teszi a nagyszellemű nőket. Pedig ép ellenkezőleg kellene történnie. A műveltségnek s tudásnak elő kellene mozdítania a nőiességet s a nő hivatását. Azon gyönyörű látványnak kellene létrejönnie, hogy a legműveltebb s a legtanultabb nők egyszersmind a legjobb családanyák.

Az érdekes, de többnyire szerencsétlen példák azonban mást mutatnak. Ma még gyéresebb, de mindig növekedő számban közöttünk járnak ezek az érdekes, nemes s hozzá igen gyakran szép nőalakok, a kiknek szelleme csodálkozást gerjeszt bennünk. De egy

szersmind, a kik sajnálkozást keltenek, mert hiányzik kedélyükből a nőiesség édes, mámorító illata. És a kik részben szellemi elszigeteltségben élnek, elzárkózva női hivatásuk teljesítése elől.

Nem a tudomány áldozatai ők, hanem a helytelen és „tudatlan“ tudományéi. Megmérgezte leiküket a peszszimista filozófia, mely letöröl az egyén s az emberiség, főleg a nő kedélyéről minden költészetet s megtepi minden nemes ábránd ragyogó szárnyát.

Ez a legnagyobb baj, a melyet a peszszimista filozófia felidézett. *Megrontja épen a legnemesebb nőket, s hitelvesztetté teszi a modern nőnevelést, amely pedig ezt meg nem érdemli.* Ekképen kompromittálja magát a haladást. Ha tehát az igazság érdeke nem is követelné, a haladásnak, az élet költészetének s *ép a legnemesebb nők érdeke* megkövetelné, hogy szembe szálljunk azzal az indokolatlan peszszimizmussal, mely hatalmába kerítette az ismereteket, a tudományokat, sőt magát a költészetet.

De a költészet, névszerint a „kitűnő“ magyar igazolásával kezdjük, — mondja az *Ellenvélemény* szerzője — Madách megrajzolta

az ember s az emberiség végét, a természet-tudósok s a szociológok felfogása szerint. De mély értelmet adott az utolsó szavaknak, az Úr intelmének: Mondottam ember, küzdj és bízva bízzál! Elébe tárta a jövő képét, ha nem küzd s nem bízik küzdelmének sikerében. Ellenben értésére adta a mély értelmű szavakban, hogy ezt a sorsot kikerülheti, ha küzd a haladásért s a fejlődésért. A messze jövőbe pillantó lánglelkű költő ekképen vékonyka rést hagyott a lét problémáit elzáró falon. E vékonyka résen mégis be lehet tekinteni a jövőbe.

A tudomány és bölcsészet, sőt minden gondolkodó feladata lett, hogy ezt a vékonyka rést kiszélesítse s azon át megnyugtató és lélekiemelő, nem pedig a lelket és szívet összetörő panorámát mutasson. A természet-tudomány s az ebben gyökeredző peszszimista filozófia épen az ellenkezőt cselekedte. Betömte a rést, melyen át a szem megláthatná az el nem múltó boldog emberi fejlődésre sütő örök napsugarat.

És még tágasabbra nyitotta azt a tátongó űrt, melyben a nirvána sötét ködei gomolyognak. Viszont az eszmei bölcsészet pusz-

tán a tagadás terén marad. A tudomány csődjét hirdetve, egyetlenny pozitív valóságra sem utalt. És a természettudomány érveit czáfolva, nem merített ugyan e tudományból hatalmas ellenérveket. Ez érvek pedig készen állnak, csak meg kell látni azokat.

— Fejtegetéseink, folytatja az *Ellenvélemény* szerzője, főleg ez érveket igyekeznek előtérbe állítani. De nem szorítkozunk csak a természettudományokra. Tanúságra idézzük az emberiség eddigi, bár rövid történetét. Már eleve jelezhetjük, — úgymond tovább, — hogy érveink szerint egészen pozitívek és ténybeliek, részint pedig fentartják a szép és fényes lehetőségek komoly alakját. Izleltetőül kimutatjuk, hogy nem áll, mintha a most létező emberi fajok csakhamar elpusztulnának. Vagy hogy a mai nyugoti civilizáció gyors enyészetnek indulna. A természettudományi számítás meghatározta, bár hozzávetőleg, azon millió éveket is, a melyek alatt a naprendszer kihűlése megtörténik. A midőn egy vak és hideg nap körül a sötét űrben csupa jégteke fog keringeni. De nem vette elég figyelembe például azt, hogy a nap ismételt összehúzódásai, ismételten

millió és millió évekre tüzes sugár koronát raknának újra a napra. És nem méltatta, bár említette elég komolyan azon tényt, hogy az üstökösök behullása a napba új és rengeteg fűtőanyagot kölcsönöz ennek, a mozgásnak hővé történő átalakulása által ismét millió és millió évekkel ki fog tolódni a nap kihűlése. Ezek azonban csak futólagos s csak előre felhozott tények. Legfontosabb tárgyát, illetőleg célját képezendi fejtegetésünknek az *ember erkölcsi és szellemi lényének fokozatos diadala az öntudatlan anyag felett*. A nagy felszabadulás az anyag hatalma alól. Ez az a fényes és nagy probléma, melyet szembe akarunk állítani a peszszimizmus sötét alkotásaival. Ezzel végződik az *Ellenvélemény* bevezetése.

Láthatja, kedves Nagybátyám, hogy érdekes és nagy dolgokat ígér. És minden sora, mintha számomra volna írva. Milyen kár, hogy Arthurral nem beszélhetek a felvetett kérdésről. Várom a további fejtegetéseket. De már előre mondhatom, hogy a természettudományokból vett s előre felhozott érvek csak az ember létért való küzdelmének meghosszabbítását bizonyítják, nem pe-

dig azt, hogy e küzdelem diadalmaskodni fog. Ellenben ha bizonyítható lesz az ember erkölcsi és szellemi lényének felszabadulása az anyag hatalma alól, akkor a csodás probléma nem megoldhatatlan. Ebben azonban kétkedem, bármennyire óhajtanám szerzőnek e sikert. Sőt megelégedném a bizonyítás helyett még a valószínűvé tétellel is. De hát hol van Arthur, van-e tudomása az *Ellenvéleményről*? És vájjon ez az *Ellenvélemény* nem az *ellenméreg* akar-e lenni, melyet kedves Nagybátyám az én „gyógyításomra“ kiállításba helyezett?

Átalakulás.

Alig vártam valamit oly nagy érdeklődéssel, mint az Ellenvélemény folytatását. A Jövő Nemzedék havonként kétszer megjelenő folyóirat, s így két kétig kellett várakoznom. Ha a tanulmány második közleményének vége nem volna oly tartózkodó, sőt kijózanító, már-már elragadta volna lelkemet egyr édes ábránd magasan röpdülő szárnya. De így is mélyen hatott rám a hatalmas fejtegetés, mely mintha csak az én számomra volna írva. Szinte mindig nekem felel. A második közlemény sokkal hosszabb, hogysen azt kedves Nagybátyám számára lefordíthatnám. Különben nincs is szükség a szószerint való közlésre, mert Ön, kedves Nagybátyám, inkább csak a tartalomra, de főleg talán arra kíváncsi, mily benyomást tesz a fejtegetés rám s kedély világomra? Mind a kettőről beszámolok Önnek.

Az Ellenvélemény szerzője kettős tételt állít fel. A kettős tétel ez: az ember, mint ember is átalakul s átalakulását követi érzelmi világának s így a szerelemnek is átalakulása. Vagyis az ember lényében fokról-fokra előtérbe lép a szellemi és erkölcsi elem. Vagyis: az állatiság mindinkább háttérbe jut. Ehhez képest az ember érzelmi világa is, ekkép maga a szerelem fokról-fokra megtisztul az anyagiságtól.

Mondanom sem kell, hogy engem legelső sorban az érzelemvilág átalakulása érdekelt, s meglepő adatokat sorolt fel a szerző a tekintetben, mily nagy és érdekes fokozatokat mutat az átalakulás.

Széleskörű megfigyelés alapján mutatja be az állatok érzelmi világát és e világ megnyilatkozását. Szinte hihetetlen az a fokozat, mely már itt jelentkezik, miképen éreznek s miképen juttatják érzelmeiket kifejezésre az állatok a különböző fejlődési fokozaton. Ki hinné, hogy még a hullőnek is van érzelmi világa, s még ez is képes a megnyilatkozásra. Érezni tudnak s érzelmüket ki tudják fejezni a halak, a gyíkok, a kígyók, sőt a még sokkal alacsonyabb fejlődést mutató

puhányok. Ki hinné, hogy érzelem van a rovarban, mely körülhongja fülünket. De mégis egy végtelenség választja el egy gyöngyragyó vagy osztriga érzelmi világát a magasabb rendű állatok érzelmi világától, minők a legfejlettebb emlősök, kutya, ló, főleg a majom.

Leghatalmasabb érzés természetesen az állatoknál is a szerelem. Az Ellenvélemény írója részletes adatokkal mutatja ki a szerelem érzését és megnyilatkozását az állati élet különböző fejlődési fokozatain. Ha semmi más érzelemre, a szerelemre képes még a legalacsonyabb rendű állat is. Sőt ez az érzés mintha maguknál a növényeknél is jelentkezne. Az egész szerves világot összeköti a szerelem rózsalánca, a virágtól vagy a csigától kezdve fel egész az állatok királyáig, az oroszlánig. És úgy látszik, mintha a nagy egységbe bekapcsolná az embert is. Itt azonban felállítja a szerző a darwinizmussal szemben az áthághatatlan határvonalat.

További fejtegetéseitől függ, vájjon teljesen meg tud-e győzni engem, a ki a szerelem nagy egységébe befoglaltam az emberiséget is, s a szerelemmel épen állati eredete és volta miatt

állók harciban. A tanulmány írója azonban ketté szakítja a darwinizmus kapcsolatát, az állatvilág s az ember közt. Az érzelmvilág tekintetében — úgymond — az ember és állat közt még kevésbé mutatható ki a kapcsolat, mint a származás tekintetében. A származás tekintetében is hiányzik az összekötő kapocs. Sehol még fel nem volt található az a közbenső állat, melyből az ember származhatott volna. De az állatok érzelmvilága és az ember érzelmvilága, a látszólagos hasonlatok daczára lényegesen s annyira különbözik, hogy a legegyszerűbb ember érzelmvilága s végtelen magasban van a legfeji ődöttebb állat érzelmvilága felett. Az tehát nem fejlődési fokozat, hanem egészen külön álló világ. Az öröm, a harag, a bánat s mindenekfelett a szerelem hatalmasan megnyilatkozik az állatoknál. Sőt megnyilatkozhatnak nagyfokú értelmiség mellett is. Mily értelmiségre vall a kutya, a ló vagy a majom öröme vagy bánata? Am a választóvonalat a tanulmány írója az öntudatban látja, ép úgy, mint én. Az erkölcsi lényegről nem is szólva, az öntudat képezi azon végtelen űrt, mely az embert az állattól elválasztja.

Az emberben ébredt öntudatra az anyag, az állatnál nem. És a mely perczben az öntudatot az anyagban felgyújtotta valamely isteni szikra, abban a perczben létrejött a szellemi, erkölcsi és anyagi dualizmus a teremtésben. Abban a pillanatban bekövetkezett a harcz a szellem-erkölcsi s az anyagi világ közt. Az öntudatra ébredt anyag paradoxon, ellenmondás önmagának. Ez az ellenmondás választja el az embert az állattól. Ennek nincs öntudata, az embernek van. Az ember öntudatosan érez és cselekszik, az állat akarat és cél nélkül — vak ösztönnek vagy indulatnak engedelmeskedve.

Az öntudatnak társa és kiegészítő része az értelem fejlődő képessége. Az öntudatlan értelem nem fejlődik. Nem egyéni, hanem faji. Épen azért az állatoknál nem lévén egyének, nem ezek, hanem a fajok értelmesei. Általában vannak értelmesebb állatfajok, az egyeseknél alig van fejlődési különbség.

Az embernél az egyénben rejlik az öntudatos értelem csirája. Fejlődöttebb, civilizáltabb fajok vannak az embereknél. De nincs oly bárgyú, alacsony népfaj, melynek egyes egyénei gyermek- vagy ifjú korokban értelmileg és erkölcsileg ki nem volnának fej-

leszthetők. Az öntudatos értelem végtelenül fejleszthető. Ellenben a legértelmesebb állat öntudatlan, intelligenciája nem mozdulhat ki szűkebb és alacsonyabb köréből.

Az embernél az értelem és érzelem öntudatossága mellett a szerelem is öntudatos. Az ember szerelmét tehát szintén áthidalhatatlan úr választja el az állatétól. Elragadó, sőt szédítő az a költői magaslat, a melyen a szerző az ember szerelmét élénk tárja. Mennyivel magasabb, nemesebb és tisztább az állat szerelménél. „A költészet költészete, a virág hímpora s minden szépség dísze és zománcza a szemérem a nőbernél, mely az állatok nőinél teljesen hiányzik. Örök varázsszal veszi ez körül a nő szerelmét és szentélyéé avatja magát a nőt. Ha semmi különbség nem léteznék ember és állat közt, ez az egyetlen, a nő szemérme, ezt a különbséget örökre biztosítaná. A szemérem az a gyönyörű és szent fátyol, mely virágaival és misztériumával veszi körül a szerelmet, az állati ösztön vadságából öntudatossá és nem pusztán érzékvé avatva azt. Az állatnál a szerelem durva meztelenségével lép fel, az embernél az öntudat a szemérem ragyogó

öltönyét adja arra. És ez a mez mindig fényesebbé és költőiebbé lesz az öntudatos értelem fejlődési fokához képest. Mennyivel másképpen szeret egy pápua szerencsenő s egy műveit lady, akár angol, akár magyar, akár német. De viszont a művelt és finom társadalomban nevelt pápua szerencsenő érzelmvilága óriási fejlődésen menve keresztül, felemelkednék a műveit ladyk értelmi színvonalára. Tehát, még a fajokban sincs különbség az embereknél, csakis a minden faj által megszerezhető értelmi és erkölcsi fokozatban.

Mind ez nagyszerű, kedves Nagybátyám. De rám nézve az a kérdés, vajjon a fejlődés és átalakulás végtelen fokozatán az ember, a nő érzelm-világa megtisztúlhat-e az anyagi-ságtól s az állati emlékektől?

Ennek ellenkezőjére tanított engem a természettudomány. A szerző azt feleli s feleletében némi biztatás van, hogy az attól függ, váljon maga az ember végtelen fejlődésre képes-e? Tehát ettől függ azon óriási kérdés eldöntése is, van-e valami célja a létnek s így az én szegény életemnek? Van-e nagy, magasztos célja, mely azt betöltheti s melyért érdemes küzdeni? Vagy pedig a nő

nem más, mint a czéltalan és eredménytelen fajfentartás többé-kevésbé finom edénye s többé-kevésbé felczifrázott bábú a természet kezében.

De várjuk miképen bizonyítja a szerző először a pozitív fejlődési képességet s aztán a fejlődés útjának a végtelenségbe való vonulását, hogy tán oly fényes parabolává legyen, minő az üstökösök örök és végtelen pályája.

Ez előzetes kérdés után a szerző azon tételt állítja fel, hogy az ember, mint ember, történetének mai korszakáig is határozott fejlődést mutat. Ez alatt nem a haladást és civilizációt érti. Az őskortól a mai napig bizonyára óriási a haladás. De ez nem bírna lényeges befolyással a fő kérdésre. Ha az ember, mint ember-állat nem mutatna felismerhető és bizonyítható fejlődést, akkor az ember csak ember-állat maradna s valóban csak magasabb fokozatot képezne az emlősök közt. El nem tagadhatná s nem is szégyelhetné állati eredetét, mert hisz ő sem fejlődnék, mint nem fejlődnek az állatok.

A legpontosabb megfigyelések sem vettek észre eddig jeleket, melyekből az állatvilág

fejlődésére lehetne következtetést vonni. Az állatoknak sem testük, sem úgynevezett kultúrájuk nem alakult át évezredek óta. A civilizáció által idomított állatok nemesednek ugyan, mint a lovak stb., de lényegük nem változik s haladásuk az értelmi fejlődés útján nem konstatálható. Az indiánok vad lovai vagy a kirgiz és kozák ló nagyobb értelmiséget tanúsítanak az angol paripánál. A czinke csak úgy építi függő fészket, mint évezredek előtt. A hód oly művészi építőmester ma, mint millió évek előtt, de sem maga, sem művészete nem változott. Az embernél ellenben bebizonyítható a megfordított darvinizmus: a jövődöbeli evolúció, oly értelemben, hogy az ember megmérhetetlen hosszú idők múlva mai szervezetéből átfejlődik. Nemcsak kultúrája lesz magasabb és nemesebb, hanem organizmusa is. Szellemi lényege mindinkább az anyagi lényegekre fölé kerül.

Nem képzeli Ön, kedves Nagybátyám, mily örömet okozott nekem e tétel. De attól félttem, hogy a szerző csak állít, nem tud bizonyítani. De meglepetve tapasztaltam az ellenkezőt.

Két arczvonásban állítja fel az ember fejlődésének bizonyítékait. A darvinizmus és az antidarvinizmus arczvonálára. Az ember értelmi és érzelmi világára vonatkozólag a már mondottakhoz képest a szerző felállította a választóvonalat. És itt kimutatta, mint már említve volt, a darvinisták azon tévedését, mintha a legmagasabb és legalacsonyabb emberfajok közt nagyobb értelmi és érzelmi különbség volna, mint a legalacsonyabb ember s a legfelsőbb állatfajok közt. A gyakorlati példa meggyőző, a buschman, a kinek szótára csak húsz szóból áll, ha gyermekkorában kerül Londonba, megtanulja az angol nyelv húszezer szavát s lehet belőle angol gentleman. A legfejlettebb majom kölyke sem képes ennek legkisebb részére sem.

Ám a fejlődés tana tekintetében a szerző első ízben szándékosan rálép a darvinizmus alapjára. Ha a fejlődés tana igaz, akkor igaz az nemcsak a múltra, hanem a jövőre nézve is. Ha igaz, hogy az ember a fejlődésnek a moneraknái kezdődő láncszemén, a puhányok, halak s majd az emlős állatok sorozatán keresztül jutott emberi létéhez, akkor ez a rengeteg fejlődés s átalakulás ránézve

jövőre is lehetséges lesz. A darvinizmus tana szerint ekkép legalább akkora fejlődést lehetne és kellene megtennie az embernek jövőre, mint a mekkora fejlődést tett napjainkig. Vagyis a fejlődés tana szerint az ember, testi organizmusa tekintetében is mérhetetlenül magasabb lénynyé alakulhat át, mint a minő az jelenleg.

A darvinizmusnak a jövő ragyogó képét fel is kellett volna tárnia, hogy elfogadhatóvá tegye a sötét múltat, az ember állati eredetét. Hogy ne sértse önérzetünket, a messze jövő ködében ragyogó unokáinkat is le kellett volna rajzolnia s nem csak közvetlen ősapánkat, a gorillához vagy a csimpánshoz hasonló valamely majomban. Az ember természete, hogy arisztokrata szeret lenni. A darvinizmus megadhatta volna neki a megfordított, de a fejlődés tana szerint szebb és dicsőbb arisztokratságot. Bár szégyelheti vala magát ősei miatt, büszke lehetne utódaira.

Ám maga Haeckel elmulasztotta a dicső jövő feltárását, pedig egyik legelőkelőbb szellemű magyarázója Darwin tanainak. Sőt ő az, a ki leginkább szerette volna a vallást

és a tudományt kibékíteni. De hát akkor miért nem állt fel a saját maga által készített leszármazási táblázattal kezében? És miért nem szólt ekkép: íme az ember ily óriási, szinte hihetetlenül hosszú útat tett meg a tökéletesedés felé. Az ember ősatya tulajdonképpen az ősi lény, a majdnem szervetlen monera, mely hihetetlen messzeségben áll a fejletlenség tekintetében az első férgek mögött is. És a primordiál korszak szédítő mélységéből a fejlődő lények láncszemeinek segítségével, az első, másod és harmad időszakon keresztül eljutott az ember organizmusát előkészítő anyag az ember életreéréséig a negyedik korszakban. A teremtés munkája mindenütt ott volt. Ott volt különösen az embernél, a kinek agyvelejébe az isteni szikra belepattant. Hát van itt ellentét a vallás és tudomány közt? kérdezhetne és kérdezte is Haeckel. A kérdés ily felállítása mellett bizonynyára nincs. És nincs akkor sem, ha a fejlődés tana a fényes jövő kapuját kitarja s azt mondja: ez a kapu az öröklétbe és örök dicsőségbe nyit.

De habár úgy Haeckel, mint a fejlődés tanának többi magyarázóí ezt elmulasztották,

ebből nem következik, hogy a jövő kapuja be van csukva. Kinyílik az a legegyszerűbb logika zörgetésére. Kinyitja a fejlődés tanának a jövőre való alkalmazása s ragyogó fénybe helyezi az ember további kifejlődését. Csodásán megvilágítja a testi organizmusban átalakult ember-rajokat, a melyek a halhatatlanság Olimpusát ostromolják.

De az embernek az állattól való származását, tehát a darvinizmus lényegét mellőzve is kimutatható az ember további fejlődő képessége. Minél inkább vizsgálja a tudomány a diluvialis ember földi maradványait, annál szembeötlőbb az ember organizmusának fejlődése és tökéletesedése. Legmesszebb ment a diluvialis ember vizsgálatában Hoernes bécsi tanár, a kinek vizsgálatai igen vaskos kötetben, mostanában jelentek meg. A diluvialis emberről szól ez a munka. Szerzője, valamint Schwalbes felállították a diluvialis ember családfáját, melyből a tovább-fejlődésre lehet következtetni. A kitűnő magyar tudós, Török Aurél is, megerősíti a tételt, hogy az ember organizmusa nemcsak képes a fejlődésre és átalakulásra, hanem az átalakulás biztos ténye is szemlélhető. A diluviá-

lis idő első korszakában élt ember lényegesen különbözött a mai embertől. És különbözött nemcsak kiálló fogazata vagy agyara által, a mi végre nem lényeges. A lényeges különbség abból áll, hogy a diluvialis idő első korszakának emberét koponyájának fejlődésében gátolta a kemény izomrendszer, mely a későbbi korszakban onnét lecsúszott az arcra s ekképen a koponya fejlődése szabaddá lett. Az állatoknál, névszerint az emlősöknél ma is rajta van a koponyán s így ezek koponyája már ezért sem fejlődhetik. Az ember koponyája azonban képessé lett a fejlődésre s a diluvialis korszaktól kezdve tényleg fejlődött is. És a koponyával együtt fejlődött és fejlődik az idegrendszer, melynek kiváló fontossága van az ember fizikai és szellemi átalakulására. Az Ellenvélemény írója megígéri, hogy az idegrendszer átalakulását később részletesen fogja tárgyalni. Itt csak az agy átalakulására helyezi a súlyt.

Az átalakulásnak egyik része tisztán fizikai alapon történik, mint történt az ős-állatfajok kibontakozása. A madárnak kezdetben csak durvány szárnya volt s ezt addig gyakorolta, míg valóságos szárnyvá lett. Mily óriási

gyakorlat s idő kellett ahhoz, hogy a durvány-szárny sas-szárnyvá legyen, mely felemeli a lég urát a felhők magasságánál magasabban. Az ember értelmi és erkölcsi világa agyvelejében s így koponyájában van. A hosszú gyakorlat szükségkép kifejleszti ezt.

És nemcsak a koponya változott az embernél, a minek gyakran esetleges külső okai voltak. Így p. o.: a rómaiak koponyacsontja igen vastag volt azért, mert nem viseltek föveget s így a napnak és időjárásnak kitett meztelen fej önmagát védte erősebb csontszerkezet által. Változik idővel az agyvelő, mely a koponya-üregét betölti.

Semmiféle állatfajnál sincs kilátás az átalakulásra és fejlődésre. A sas szárnyalása épen oly nagyszerű ma s lesz jövőre, mint millió évekkel előbb s a repülő-hal épen úgy száll-dos ki a tengerből rövid légi útjára, mint az őskorban. Egyedül az ember-állat kifejlődésében vagyunk képesek megállapítani a fejlődést. A fejlődés nem nagy, de mégis mérhető és ez a fő. Itt a szerző csillagászati hasonlatot hoz fel.

A legtávolabbi csillagképletek, úgymond, nem mérhetők, mert vizsgálatuk nem ad mér-

hető szöget a távcsőben, habár a mérési alap oly óriási, minő a föld pályájának átmérője nap körüli útján. Ez a közel száz millió mértföldnyi hosszú vonal úgy elenyészik az Andromeda ködfolt távlatában, hogy egy másodpercnyi szög sem mérhető. Ám, mihelyt csak egy másodpercnyi szög megállapítható, a csillag-távlat biztossággal kiszámítható. A naprendszer távlatait épen azért szinte nagyobb biztossággal ismerjük, mint szobánk vagy lakásunk méreteit. Sőt megmérhetjük az állócsillagok közül többnek távolságát, habár itt már oly óriási számokkal dolgozunk, a melyekből az apró részleteket elnyomja a nagy matematikai tömeg.

És mégis körülbelül ismerjük a Szinusz távolságát, habár csak az éther-rezgés vagyis a fény sebességének mértékével tudjuk kifejezni a rengeteg távolságot, épen úgy, ha az ember, embertani fejlődésének pályáján nem volnánk képesek mérni legkisebb szöget sem, lehetetlen volna bizonyítanunk az ember evolúcióját. Vagyis, hogy organizmusa halad a tökéletesedésé felé. A tökéletesedés alatt nem a forma-szépségek értendők.

Bármily nagy legyen e tekintetben a kü-

lönbség, bármennyire különbözött Vénusz vagy Diána modellje az őss-asszonytól vagy Apolló mintája a barlangi medvéhez hasonló őss-férfitől, ez nem lényeges. A tökély útján való előhaladás alatt az ember szellemi organizmusának az anyagi organizmus feletti diadala értendő. De hogyha e tökéletesedés pályáján legkisebb szöget is mérhetünk, akkor ez a pálya tényleg létezik s csodás távolságokba vezethet. Már pedig e pálya szöge mérhető. A mérés alapját képezi az a hosszú vonal, mely a diluvialis idő korszakától a kulturemberig vezet.

E hosszú vonalon mégis csak egy csekély kis szög mérhető, mint némely állócsillagnál, de a kis mérhető szög már elég a végtelen fejlődés bizonyítására.

Így nem kérdés, hogy az ember organizmusa átalakulásra képes. Vagyis elkövetkezhetik egy fényes, dicső korszak, midőn az ember új lénynyé alakulva, levetkezi állatiaságát vagy egészen vagy legalább annak durva emlékeit.

Képzelheti, kedves Nagybátyám, mennyire fellelkesedtem e szavakra. Pedig a diluvialis korszakra vonatkozó felfedezések nagy részét

én is ismertem és tanulmányoztam s tanulmányozták mások is. De nem jutott sem nekem, sem másoknak eszébe ez a geniális szögmérés s ebből a végtelen fejlődésre vonatkozható következtetés. Mintha tüzek gyuladtak volna ki agyvelőmben, már láttam egy fényes jövődő dicssugarait. De — a szerző is azt mondta: „de“. Ettől az illuziórontó de szócskától megrémültem. Hát minden vágyakozásnak és nemes ábrándnak van egy de-je? A szerző szerint ez a de azt jelenti, hogy az ember fejlődésének pályája már mérhető ugyan egy atomszerű csekély szöggel, ám e pályának még sok veszélye van s név szerint a művelődési és organikus haladásnak mindig vissza-visszatérő kerékkötője. E kerékkötőt fogja ismertetni a szerző a következő közleményben, de már előre reményt nyújt, hogy e kerékkötő legyőzése lehetséges lesz.

Türelmetlenül várom a folytatást. De még türelmetlenebb vagyok azon kíváncsiságomban, ki lehet e rendkívüli munka szerzője? Képzletben, szinte álmomban igyekszem megalkotni a szerző képét. És gondolja csak, kedves Nagybátyám, a mint a kusza voná-

sok egy felismerhető arczczá tömörülnek, ez az arez révedező szemeim előtt Arthuróhoz hasonlít. Az ismeretlen ködből és homályból Arthur ragyogó, fenséges szemei pillantanak rám.

A kerékkötő.

Minden célzat hiányzott záró soraimból. Egyáltalán nem jutott eszembe az a gyanú, melyet a kedves Nagybátyám nekem tulajdonít, mintha Arthurt célzattal gondolnám a munka szerzőjének. Azon célzattal, hogy kerülő úton akar hozzám férkőzni s hogy egy angol tudós álcáját öltve fel, akar meggyógyítani úgynevezett kedélybetegségemből. Tehát ekkép akarja belém csöpögtetni az úgynevezett: ellenmérget? Kedves Nagybátyám oly hévvel védekezik e gyanú ellen, melyet én ki nem fejeztem, sőt arra nem is gondoltam, mintha csakugyan volna valami a dologban. De őszintén kijelentem, hogy erre most sem gondolok. Álmodozásaim közepeit Arthur képe megjelent ugyan előttem, de hogy miért, nem tudnék beszámolni magamnak. Valószínűleg azért, mert a nagy esz-

mék és gondolatok önkénytelenül is Arthurra emlékeztetnek.

A *Jövő nemzedék* közleményének folytatása az új felfogás és magas észjárás szempontjából pedig méltó az eddigi közleményekhez s ezek méltók volnának Arthurhoz.

A haladásnak, sőt az ember organikus kifejlődésének van nagy ellensége. Kerékkötőnek nevezi ezt a munka szerzője. Kerékkötőnek azért, nehogy az ember haladása túlságosan gyors s hogy meg nem érdemelt legyen.

Nehéz és erélyes munkával kell mindent kiérdemelni. Az anyagi és az erkölcsi világban egyaránt nagy szerep jut a munkának. Gyönyörű fejtegetést közöl itt a szerző a munkáról, melyet érdemesnek találok a szószerint való közlésre.

Csodálatos energia uralkodik, úgy mond, az erkölcsi és fizikai világon. Hanyatló, sőt elhalt népek föltámadnak, az élők örökre élnek ez energia hatása alatt.

Ledönti ez a lét és nem lét rejtelmes s átöröheteretlen választófalát, belevezet az öröklét titkába. Sőt halhatatlanná képes tenni az egyént, átröpülve az arasznyi lét porszem-

nyi területén. Világokat mozgat, világokat szüntet meg s új világokat teremt, ez az erőly.

Istennél úgy hívják ezt az energiát: teremtő hatalom. Embernél: a munka. Egyesülve a kettő: teremtő munka nevet visel s közel hozza egymáshoz az Istent és az embert. De akkép, hogy nem az Isten száll le, hanem az ember emelkedik föl az Istenség szédítő magassága felé. Valóban, az által teremtette az Isten az embert saját képére, hogy a munka ösztönét, vágyát, sőt boldogságát oltotta bele. A munka vágya és boldogsága nemcsak az egyéni és népnagyság föltétele, hanem egyszersmind a földi lét édessége s az üdvözülés kezdete ezen a sárplanétán. A céltudatos és boldogító munka a ledönt-hetetlen választófal az ember és az állat között, Ez nem ismeri a céltudatos munkát s a munka fölemelő, üdvözítő hatását.

Az ember munkája a világmindenségben rejtező isteni teremtő erőnek alkotórésze vagy legalább örökérvényű atomja. Ép úgy, mint az ember lelke az örök teremtőléleknek planétánkra jutott mindig fényeskedő sugara. Az isteni erő dolgozott, a midőn

megalkotta a csodás, az emberi értelem előtt örök fátyolba burkolózó mindenséget. Az ember a föld sarából öntudatra ébredve, akkor lépett erkölcsi életének kiszámíthatatlan magasságú és távolságú útjára, a midőn első munkáját elvégezte, a melyhez öntudat és önérzet kapcsolódott. A munka ma még kiszámíthatatlan és megmérhetetlen jövőt tár fel úgy az egyén, mint az emberiség előtt. Az egyén teremtő munkája ma is biztosítja a nagy szellemekre a halhatatlanságot. Az emberiség teremtő munkája elképzelhetetlen eredményeket létesíthet a földgolyón.

A népek munkája biztosítja ezek hatalmát. Minden nép akkor halt meg, a midőn megszűnt dolgozni, s apái által szerzett vagyonból folytatott szibarita-életet.

Róma többé nem dolgozott, még önmagát sem védte a barbárokkal szemben, a midőn a betörők kioltották életét s vele az akkori civilizáció fényét. A ma nem dolgozó népek szintén el fognak veszni. Mások munkája nem tarthat fenn nemzeteket, mert először a helyettük dolgozók rabszolgái lesznek, s utóbb elpusztulnak.

És ez nagyon természetes, mert a munka

egyénnél és népeknél a belső energia, az öntudatos életerő külső megnyilatkozása.

E külső tünet megszűnése a belső erők ellanygulására vagy éppen megsemmisülésére vall.

Viszont a munka ösztönének és vágyának fölpezsdülése jelenti új egyének, vagy új népek dicső föllépését, avagy régiek újjászületését. Minél előrehaladottabb a nép, annál többet dolgozik. A civilizáció központjain csodás mozgalmú és erélyes munka foly. Tudományos, irodalmi, földművelő, kereskedelmi s a többi munka.

A művelődés központjaitól távolodva, minden mérföldmutató a munka erélyének csökkenését jelzi. A barbár perifériák nem dolgoznak, tehát nem élnek.

A munka a nagy egyenlősítő erő, a demokráciának célja és eszköze.

Minden nép lehet nagygyá és dicsővé, ha dolgozni tud és akar. Nincs kizárva a nép-nagyság és dicsőség soraiból senki, még a legkisebb faj sem. A munka megszázszorozza erőit. A tegnap még kis nép holnap már vezethet a munka ereje által. Viszont a legnagyobb nemzetek dekadenciába esnek és

vezetőből szolgává alacsonyodnak le, ha megcsappan életenergiájuk a munka szünetelése vagy megszűnése által.

A civilizációt felidéző munka azonban — folytatja ezután a szerző — nagy ellenmondást tartalmaz következményeiben. Végzetes czirkulusz vicziózusz, melyből nehéz a kibontakozás. A munka megteremti a jólétet, sőt a gazdagságot. Összegyűjti a világ kincseit, s ezeket nem lehet büntetlenül élvezni. Már maga a túlfeszített munka egyéneknél és népeknél megtámadja az idegrendszert, a túlhajtott élvezetek pedig lerombolják ezt. A kettő együtt, mely előzmény és következmény, létrehozta eddig a kerékkötőt, sőt a visszafejlődést.

És nemcsak a civilizáció visszafejlődését, hanem egyszersmind az emberi organizmusát. Rómáról tudjuk, hogy nemcsak civilizációja hanyatlott el, hanem fizikailag is erős rómaiak gyengékké, szinte csenevészékké lettek. A szerző ezután megkapó színekkel rajzolja különösen a görög és a római civilizáció bukását. Elvezeti az olvasót Periklész korába, a midőn a görög műveltség még tetőpontján látszott állani, de már észrevehető

voltak a hanyatlás jelei. A hősök, az atléták még léteztek, de már puha, selyem köntösben jártak s az ideg-ernyedtség meglátszott ízlésükön és szokásaikon.

A szerző soraiból mintha illatos és langyos atmoszféra sugározna ki, tele fényvel és ragyogással. Mily szép, mily gyönyörű korok lehetett ez, túlfinomodott ízlésével, fényes élvezeteivel. Csupa finomság és előkelőség az egész társadalom. A nagyság és dicsőség ragymása összevegyül a társadalmi élet fényével. A tudomány és bölcsészet szászárnyával ég felé tör. A hősök kezében büszkén villog az aczél. A művészet csodáit alkotja, a melyek még háromezer év múlva is utolérhetetlenek. Nimfák népesítik meg a berkeket és ligeteket. Diána az olimpuszi erdőkben űzi a karcsú szarvast. Jupiter szerelmi kalandokra jár. Isteneket és istennőket alkot a véső. És szépségre, fenségre velük versenyre kelő alakok sétálnak Athén utcáin. Gyönyörű előkelő nők, a kiket a túlfinomodott ízlés számára nevelt korok, szóraztatják az előkelő görög társadalmat. A szalonban és a sétatéren, a hol a bölcsek oktatást adnak, mindenütt ott van az

ő márványba vésett s máig látható dicső alakjuk.

Az Akropolisz és a Partenon, mely ma csak egy csodás szemétdomb, az akkori világ ragyogó központja volt. Csak Armorika, Troubadour korszakának van némileg megközelítő melege és fénye, a görög civilizáció és műveltség nélkül. De ebben a melegben és fényben tenyészett a pusztító mérge, mely a hellen műveltséget és nagyságot ledöntötte. Az élvvágy ragadta kezébe a hatalmat, a romlott idegzetű társadalomban épen úgy, mint sok század múlva Rómában.

Nemcsak egyéni, hanem tömegélvezetek forró és idegsorvasztó iszapjába süllyedt az előkelő és finom társadalom, Görögországban épen úgy, mint Alexandriában s később Rómában. Eleuris, Alexandria, Róma stb. a tömeggyönyörök színhelyévé lettek az idők folyamában. Csak egy őrjöngő, beteg idegzetű társadalom vihette véghez mindazt, a mi az Afrodite- s Venusz-ünnepeken, a czirkuszokban s a dőzsölő lakomákon végbe ment.

Csak egy megrendült agyszerkezetű társadalom anyái dobhatták oda áldozatul az úgynevezett titkos ünnepeken ártatlan leányai-

kat, a kiket nagyon korán kellett odadobni, mert a gyermekkor után nagyon kevés ártatlan lány volt található Görögországban. Józan agy s ép idegrendszer mellett nem dőzsölhetett az egész társadalom oly vad orgiákban, a mint dőzsöltek görögök és rómaiak, eszeveszetten rontva testi és szellemi organizmusukat. A bűn és kéj szemérmetlenül hevert az utczákon, lepel nélkül torkoskodott az éttermekben s úszkált a férfiak és nők által közösen használt illatos, langyos fürdőkben.

Utólag most már tudja az idegkórtan e botrányos jelenetek okait. Egész népek és társadalmak idegrendszerét juttatta tönkre az élvezetek fergetege. Nemcsak erkölcsi, hanem egyszersmind fizikai betegség tette tönkre a görög és római népet. Erkölcsi s az idegek fizikai ragálya pusztított Hellászban és Rómában egyaránt. A nagy epidémia nem kiméit meg semmit, s egyéni és történeti kifejezésre is jutott a szomorú emlékü római imperátoroknál.

A pszichiátria szempontjából egészen bizonyos, hogy Neró és Kaligula egyszerűen örültek voltak, s a Júlia-nemzetség majdnem

valamennyi tagja hajlott az örülségre. És az örülség miazmái szerteszét voltak szórva a társadalomban, felidézve a legperverzebb szokásokat s a legképtelenebb bomlást a társadalomban. Ha valahol, úgy Rómában megbizonyúlt, hogy a dekadens civilizáció megváltoztatja a nő helyzetét. És e megváltozott helyzet nem pusztán a család felbomlása által, hanem az erkölcsieken kívül, külső jelenségekben is nyilvánult. A férfiak gyávakká lettek, s túrték a birkabőrös barbárok hányaveti és dölyfös uralmát. A nők ellenben vívni tanultak. Az ifjak kifestették arcukat, megnövesztették és befonták hajukat, hosszúra növesztették és szintén festették körmüket. A nők ellenben levágták fejük díszét s férfias multságokban lelték kedvüket. Sőt voltak oly idők is, a midőn már a férfiak és nők külön mulattak s élvezték perverz gyönyöreiket.

A dekadens civilizációnak különös jelzője az, hogy férfiak és nők kezdenek egymáshoz hasonlítani. Minél inkább távolodik a két nem egymástól az érintkezésben, annál inkább közeledik egymáshoz a külső formában. De úgy, hogy a férfi kezd hasonlítani

a nőhöz, vagyis elveszti férfiasságának külső jeleit, az izomerőt, a szakált stb., ellenben nőies szokásokat vesz föl. A görög őskorban a férfiszépséget Herkulesz és Tezeusz képviselték, kolosszális alakjukkal s hatalmas szakáinkkal. A dekadens korban már Apolló lett a férfiasság eszményképe, sima arczával s nőiesen gömbölyű nyakával és karjaival. Róma hanyatlásának végnapjaiban többnyire már szőrtelen s festett arcú bábukból állott az előkelő római ifjúság.

Ennek az enervált, idegbeteg társadalomnak el kellett pusztúlnia, hogy helyet adjon a fölfrissülésnek, mely a kötélidegű barbárság beolvadása által történt. És csakhamar be is következett az újabb fejlődés, mely elvezetett a mai nyugoti civilizációra. Ám, már ismét kórtünetek mutatkoznak, különösen a latin népeknél. De vájjon hasonló sors éri-e a mai civilizációt? E kérdésnél jutott a szerző fordulópontjához. E kérdést s a vele kapcsolatos problémákat, különösen pedig a nők kérdését akképen s oly okosan fejtegeti a szerző, mint Arthur számos beszélgetése alkalmával tette. De sietek kijelenteni, hogy nem gyanakszom és nem gyanúsítok, nehogy

kedves Nagybátyámat felingereljem. Épen azért szorosán ragaszkodom a tárgyhoz.

A szerző a leghíresebb tekintélyekre hivatkozva tárgyalja az egyesek és a népek idegességét. Mind a kettőnek ugyanazon oka s ugyanazon fejlődési és visszafejlődési pro-czeszszusa'van. Az általános idegesség nem mindig betegség, hanem néha felmagasztalt állapot, minő a lelkesedés egyeseknél és népeknél. De mégis, bizonyos ideges állapot szükséges ehhez, különösen akkor, midőn nagy emberek akaratának hipnotikus közlése által történik. Az egyének és népek egyaránt alkalmasak a hipnózisra, s pedig bizonyos fokú idegesség mellett. A nagy forradalomra kiváló férfiak eszme-hipnózisa bírta a francia nemzetet. És ugyanezt Napoleon hatalmas akaratereje hipnotizálta évtizedek harczaira s dicsőségére. A tömegek mindig hipnotikus hatás alatt vannak, midőn nagyot cselekesznek, mert különben élettelen testet képeznek. Ez is mutatja az eszmeerő hatalmát az anyag felett s a természet durva erőinek leküzdését a szellem által. A midőn azonban az idegesség már betegséggé fajult, egyéneknél és népeknél romboló hatású. De a

legkiválóbb tekintélyek szerint az organizmus az idegbajhoz is hozzászokik, mint a legtöbb betegséghez. Sőt az idegbaj, mivel az többnyire nem is betegség, hanem csakis az idegek működésének zavara, számos, sőt túlnyomó esetben önmagától gyógyul. Ez volt nézete a híres párisi professzornak, Charcotnak, a ki némely idegbaj lényegének megfelelően állította fel tételét: *Traitez les nerves en canaille!* Egyes idegbajok lényegére nézve, bár nem ily erélyes, de hasonló nézetben volt a gráci, később a bécsi egyetem híres tanára, Krafft-Ebing. Ugyancsak így gondolkodnak az angol s a legtöbb prakszissal bíró amerikai orvosok. Mindegyik azon meggyőződésben van, hogy az egyéni és a nép-organizmus az idegességhez hozzászokik, s a mi sokszor átok és csapás volt egyéneknél és népeknél, áldássá változik.

Ezt a hozzászokást már tények mutatják. A legnagyobb tévedés azt hinni, hogy a modern kor az idegesség kora. A gyorsan érő civilizáció most is idegességet hozott ugyan létre. Különösen a leggyorsabban élő Amerika az idegesség klaszszikus földje. De micsoda akár Amerikának idegessége, a görög

és római kor idegességéhez? Minő enerváltság Franciaország enerváltsága, a görög és római nép enerváltságához hasonlítva a dekadens korban? A perverz ízlés ma is jelentkezik. A szemérmetlen színdarabok és regények kedveltsége, bizonynyára a hanyatlás és idegesség jele. A családi élet bomlása s a nőkérdés előtérbe lépése mutatja, hogy a baj komoly. De mind e jelenség meg sem közelíti a görög és római hanyatló kor leplezetlen undokságait s a tébolyult embertömegek sülyedt élvágyát. Micsodák a mi színházaink az eleuzisi-ünnepekhez képest, ahol a testi szépség hipnotizálta a beteg idegeket. A hol a szép Phrinét az egész város, a lakosság élén a hatóság kísérte őrvöngő mámorban a tengerpartig, hogy lássa vetkőzését s a hullámokba merülő gyönyörű idomait. Avagy micsodák a mi mulatóhelyeink durva élvezői a római czirkuszok vad gyönyöréhez képest?

A javulás kétségbevonhatatlanul látható. A tapasztalat és a tudomány egyező nézete szerint kimutatható, hogy az idegbaj egyénekre és népekre nézve már is enyhült.

A szerző belemélyed maguknak a betegség

jellegevel bíró komoly idegbajoknak történetébe, s e történetből igazolja, hogy a tömegidegbetegségek egyáltalán megszűntek, vagy csak szórványos jelenséget képeznek. Görögország fénykorában nemcsak a tömeg-élvezetekkel kapcsolatos ideglázakat ismerte, melyekről már szó volt, hanem a valóságos ideg-epidemiákat. Már Plátó foglalkozott e jelenségekkel, különösen azoknak a „szent betegség“ nevű fajával, mely a jósnőket lepte meg. Ez a szent betegség egyszerűen a legmagasabb fokú hisztéria volt, mely vonaglásokban, Önkívületi állapotban s víziók által nyilatkozott, így jóstak a jósnők, s azért nevezték e betegséget — szent betegségnek. Jellege azonban megmaradt akkor is, a midőn a tömegekre ragadt rá. Megmaradt az ó koron és a közép koron keresztül. A keresztény korszak elején az ördögösök, vagyis az ördög által megszállottak vonaglásaiban és önkívületeinek alakjában lépett fel. Különösen a 4-ik, 5-ik és 6-ik század tele van e tömegbetegség fellépésének emlékeivel. Az úgynevezett Chorea-rhythmica átvonult a középkor legnagyobb részén s csapását képezte még a klaszszikus műveltség újjászületési korszakának is. Jel-

lemző, hogy akkor magát Németországot sem kímélte az idegragály. Igaz, hogy leginkább a latin népeknél pusztított, s a flórenczi betegségről maga Charcot írt, de az 1574-iki nagy járvány Aachen táján pusztított. Heiker leírja, hogy ez évben Aachenbe Németországból az asszonyok és férfiak egész serege érkezett, a kik valamennyien vonagló dühöngésbe törtek ki és különös látványt képeztek az utcákon és a templomokban. Karjaikat magasba emelték s így tánczoltak órákon keresztül a legvadabb mozdulatokkal, míg végre a földre estek, s nagy félelmet, szinte közeledő haláluk félelmét érezték. A vad táncz alatt a betegek nem láttak és nem hallottak, s képzeletükben szellemeket láttak, a kiknek nevét azután kiáltozták. E betegségi tünetek, legalább a tömeges föllépés tekintetében, századról századra apadtak, s legújabbán csak egyszer léptek fel epidémia alakjában, ekkor is Madagaszkár szigetén, 1883-ban és 1884-ben. Európa területén azonban ez az epidémia többé meg nem jelent, a mi azt mutatja, hogy az idegbajok enyhültek, sőt ragályos és epidemikus jellegük megszűnt. Angol és különösen német orvosok bizonyos fölénnyel

hirdetik, hogy germán földön a hisztéria vagy egyáltalán nem lép föl, vagy nem bír a betegség jellegével. *Marie* jegyezte ezt meg 1887-ben, a *L'hystérie en Allemagne* című munkájában. Valami faji gőg jelentkezik, úgymond, különösen a német orvosoknál, mintha csak mondanák: ti latinok hiszterikusok, sőt túlhiszterikusok vagytok, mi germánok ellenben nem ismerjük a hisztériát. Ha ez nálunk előfordul is, de nem gyakran fordul elő s nem hasonlít a ti hisztériátokhoz.

Bármennyire panaszkodik *Marie*, hogy Charcot diagnózisa nem hatolt át Németországba, mégis bizonyos, hogy nemcsak az epidemikus idegbajok, hanem egyáltalán az idegbetegségek német földön vagy egyáltalán nem, vagy csak kis mértékben lépnek fel. Ugyanott, a hol a középkorban még egész nagy tömegek szenvedtek a legsúlyosabb idegbajokban. Az idegbetegség azonban a latin népeknél is elvesztette régi, különösen pedig tömeges jellegét. Ha az emberiség alig egy fél évezred alatt ennyire kezdi kiheverni az idegbajokat, remény van rá, hogy az idegbetegségek teljesen meg fognak szűnni.

A kerékkötő tehát eltörik. Ennek ideje ter-

mészletesen ki nem számítható, mert a fejlődési proceszszus hosszú, sőt időközben megmegáll. Újabb vérkeveredés is történhetik, mert a népeket közelebb hozza egymáshoz a civilizáció. Európa keletén a vérkeveredésre még sok anyag van. Ázsiában pedig az orosz és az angol terjeszkedés új felfrissítést fog képezni. De ugyanazon fajok is hozzászoknak az idegességhez, mint hozzászoktunk a váltólázhoz, mely kezdetben halálos kimenetelű volt. És organizmusunk kevésbé veszi már fel, vagy pedig parallizálja a kolera és pestis bacillusait. Azonkép lesz az idegességgel is. És akkor boldog kor vár a népekre és az emberiségre. Igaz, hogy a haladás és a munka lázassága megszűnik, mert ennek előfeltétele az idegesség. A haladás biztosabb leendő s mentes lesz a visszaeséstől. A társadalmi bajok legtöbbjét megszünteti az emberek átalakulása, különösen normális viszonyok közé jut vissza a nőkérdés.

Ha valamelyiknek, — úgymond a szerző, — főleg a nőkérdés egy részének idegesség az oka. A nők egyáltalában idegesebbek a férfiaknál. A szeszély idegességben gyökeredzik. A nő kedélyének gyors átalakulása, a sírás-

ból nevetésbe való átcsapása, gyorsan változó haragja és mosolya, idegességi tünet.

Idegességre vezethető vissza a nőnek hibája vagy túlzott erénye egyiránt. A szerelemmel való visszaélés vagy a szerelem visszautasítása egyaránt idegbetegség. (Természetesen mondanom sem kell, hogy itt kedves Nagybátyám rám gondol.)

Lombrosó általánosítja a tételt. Szerinte egyáltalán nincs bűn, csak betegség. A gjdlkos, a rabló, a tolvaj, a sikkasztó kórházba s nem börtönbe való. Agyszerkezete s idege rossz, melyeket meg kell javítani.

Bizonynyára nagy kérdés ez, melylyel a tudománynak és emberiségnek le kell számolnia. És ha igaza van Lombrosónak, akkor az idegbajok enyhültével kevesbedni fog a bűnök száma. Az idegességet a bűnkrónika irányában nagy elmék tanulmányozzák, de alig vizsgálják az erény irányában. A normálist túlhaladó jóság, szeretet vagy szerelem pedig szintén idegbajjal áll kapcsolatban.

A túlságosan jó és puha szív rendszerint ideges. *Az örült vagy szent*, nem pusztán költemény, hanem megfelel a való életnek.

Az idegesség enyhültével és megszűntével

a nők kedélyvilága és életfeltétele is átalakul. Nem lesznek sem beteg idegű Meszszalinák, a kik a bűn ocsmány fertőjében hevernek, sem pedig a szerelmet belső ellenszenvük vagy túlfinomított elméjük miatt visszautasító különczök. Egyáltalán kevés férfi és nő fog kívül maradni a házasságon. És a házasságok többnyire boldogabbak lesznek, mert azokat rendszerint a szeszély, az élvvágy, a fényűzés s a pazarlás rontja meg. A két utóbbi is határozottan ideges tünet. A nyugodt, normális ember és asszony nem fényűző, se nem tékozló.

Úgy a fényűzés, mint a tékozlás gyakran az örültségig fokozódik. A családi élet egyszerűbb s kevésbé drága lesz.

De már a *jelenkorban* meg kell oldani a feladatot, hogy a nő el ne veszítse otthonát s ki ne lépjen a családi életből. A gyár-ipar decentralizációja, a szövő-iparnál már lehetségesnek bizonyult családi rendszer s a nagy méretekben fejlődő erőátvitel azt eredményezhetik, hogy a nő részt vesz az élet küzdelmeiben s mégis megmaradhat a család körében. Az otthon védőangyala s gyermekeinek nevelője lehet.

E nélkül a társadalmi probléma nem oldható meg a munkás nőkre nézve. Az értelmi keresettel foglalkozó nők számára is csak hasonló szellemben oldható meg. Az irodafalanszternek szintén családi deczentralizáció kell átmennie.

Hasztalan kísérlett-ék meg a szocziálisták s névszerint *Bebel* az otthon felesleges voltának bizonyítását. E bizonyításnál hiába helyezkedtek az elvi álláspontra, mely szerint a nő teljes egyenjogúságra van hivatva a férfival s nem egyedül arra, a mit Demoszthenész több mint háromezer évvel előbb mondott, hogy egészséges gyermekeket szüljön.

A nő szellemi képessége s e szellemi képesség egyenjogúsága ma már kívül áll a vita körén. Hirt, Bischoff s más tudósok rég meg vannak czáfolva, mintha a nő a magasabb tudományos kiképzésre nem volna alkalmas. A törvényhozások egymásután tetteleg megnyitották a tudományos pályákat a nők számára. Svédország legújabban még a jogi pályát is megnyitja s ez fog történni mindenütt, a hol még a jogi egyetem kapuja zárva van a nők előtt. Schopenhauer kicsinylő elmélete vagy némely természettudós

azon állítása, hogy a nő alacsonyabb fokú lény a férfinál, nevetséges és túlhaladott álláspontok.

És kétségtelen, hogy a modern társadalmi átalakulás feltartóztathatlanul maga után vonja a nő helyzetének és szerepének átalakulását.

Ez átalakulásból azonban meg kell menteni már korunkban a nő otthonát s kedélyének díszét és zománczát. Különbö a legmagasabb civilizáció is szürke és dísztelen leend. Erdő, madárdal, s mező a virág költészete nélkül.

Az anya és az otthon nélkül nevelt késő nemzedékek elvesztenék lelkük nemes, emelkedő képességét s az élet szépségei iránt minden érzéket. Rideg világ támadna akkor, melyért nem volna érdemes küzdeni, sőt s melyet mindenáron ki kell kerülni. És kikerülhető az ember bármily mesés fejlődésének útján.

Még a fizikailag átalakuló *jövő embere* is csak az otthon körében lehet boldog.

Ezt az embert megkeresni s a tudomány fényével már előre megvilágítani, bizonyára van oly érdekes és nagy feladat, minő a

Darwin-féle őslény felkeresése, a melyből az ember állítólag származott.

Ezt az embert fogja bemutatni a szerző következő fejtegetéseiben. Mivel az idegeség korszaka még nem múlt el, képzelheti, kedves Nagybátyám, mily idegesen várom az újabb közleményt. És ha megengedi, ismét Arthurra gondolok, bár csak annyiban, hogy nem cserélhetek vele eszmét ez érdekes fejtegetések fölött. Ezt valóban sajnálom.

Tudomány és tudományos hit.

Ezt a címet kellene viselni az egész munkának. Ezt érdemelné az a magas irányzat, melyben a munka vezér-gondolatai viszik az olvasót. Viszik oly magaslatra, a honnét messze kilátás esik a földi lét panorámájára, a hajnalderengés fényével világítva meg a látás legtávolabbi határát.

E magaslatról, kedves Nagybátyám, már-már látom az *Ellenvélemény* bizonyításának végső célját. Már-már tisztáinak a szemeim előtt a sötét ködök. Biztosan még nem látom a végső eredményt, de a sejtelem gyors szárnya hatalmas csapásokkal viszi előre a telkemet.

Különösen a tudományos hit, mint a szerző nevezi, új világosságot nyit lelki szemeim előtt. Lehetőleg szószerint, de a lényegét mindenesetre közlöm, kedves Nagybátyám, a

mint a szerző hatalmas elmeélel elhatárolja a tudomány, a vallási hit s a tudományos hit fogalmait.

Azon alapgondolat vezérli a szerzőt is, a mely vezette Arthurt, hogy az ellentéteket inkább megszüntesse, mint erősítse. A vallást épen úgy, mint én szoktam tenni gondolataimban, az egyéni boldogulás és üdvözülés túlvilág! körében helyezi el. A vallási hit szerinte is csak az egyénnel és nem az emberiséggel foglalkozik. Az egyén lelkét akarja megmenteni a földi lét erkölcsi nyomoraiból s előkészíteni a túlvilági lét boldogságára.

De e problémán kívül még mennyi kérdés várja a gondolkodó elme megoldását. Mint iránytűjét és kormányát vesztett hajó a háborgó Oczeánon, oly segélytelenül áll az emberi elme a lét többi nagy problémájával szemben. Tudja, kedves Nagybátyám, hogy e problémák tépték és sebeztek lelkemet. És a materialista tudomány nem adott választ kérdéseimre s a peszszimista filozófia hideg és nehéz ólomfelhőivel borította be belső világomat.

E problémákra nézve még a vallásból sem

meríthettem vigaszt. Sötéten, némán s válasz nélkül állt előttem a létnek minden nagy kérdése. A vallási hit csak az egyén lelki problémáját világította meg. És íme, most a szerző egy másik hit fáklyáját gyűjtja meg: a tudományos hitét.

Még nem tudom, meddig hatol a sötét kérdések mélyébe ennek a fáklyának világítása. De már is látom, mily hatalmasan küzdi le ez új fénysugár a lélek látáshatárán borongó ködöket. A nő hivatása: a szerelem, az ember és a civilizáció jövője alakot kezdenek öltetni a tudományos hit világító sugarának hatása alatt.

A szerző világosan megkülönbözteti a tudományt és a tudományos hitet. A tudomány felfegyverzett szemeivel biztosan lát. A tárgyi lencse pozitivitással mutatja a dolgokat. És ez határozottan áll épen a legpozitívebb tudományokra, a természettudományokra.

A tudományos hit való és bizonyos tények logikai következtetése. Sejtés, de a melynek alapja a tudás. A tudományos hit tehát nem pusztá ábránd vagy képzelet. Való tárgyakat mutat, de talán más színben és mértékben. Épen úgy, mint a hajnali derengésben a tár-

gyak alakja megnövekszik és néha ismeretlenné lesz, de mégis valódi tárgyak azok.

A pozitív, sőt materialista tudományokról tehát nem szabad oly lenézőleg beszélni, mint az ellenhatás gyanánt bekövetkezett tiszta eszmei filozófia teszi. Ellenfele tulajdonképen a peszszimista filozófia és mégis a pozitív tudományokat támadja. Pedig, az ellenkező taktikával, a materialista tudományokat kellene felhasználnia a peszszimizmus leküzdésére, mint teszi a modern naturalismus.

A természettudományokat kellene használnia eszmei czélok bizonyítására. És mert ezt nem teszi, a természettudományok bizonyító ereje mind a peszszimista filozófia birtokában marad. Ezért szállja meg a lelkeket a lemondás és kétely fekete árnyéka. Különösen a nők egy része marad védtelen a peszszimizmus hatásaival szemben. Az a rész, melyet a modern nőnevelés kiművel s mintegy előkészület nélkül visz be a legnagyobb problémák világába.

Gondolhatja, kedves Nagybátyám, hogy a szerző e fejtegetése engem a legközvetlenebbül érint.

Mindig a való szilárd alapján marad meg.

Féken tartja képzelmet. A jövő emberét sem mutatja be fantasztikus találmányainak közepette.

Nem a jövő évezredek regényét írja meg, hanem egyszerűen tudományos tétéleket állít fel s ezekből tudományos következtetéseket von le az organikus és szellemi fejlődésre nézve.

Megtalálja és kifejti a kapcsolatot a föld delejessége, az eszme ereje s az ezt hordozó idegrendszer közt. Ezt a kapcsolatot alkalmazza részben a múltra is. De felállítva a tételt, hogy a föld delejessége, annak kihűlési arányában növekszik, csodás következtetéseket von le a jövőre.

A múltat is érintő s bevezető fejtegetései ezek: Az eszme forrása a lélek. Az *eszmeerő* a lélek megnyilatkozásának energiája. A tüzes nyelvek, vagyis az eszmének a lángoló szó által való hordozása az eszmeerő energiájának csak eszköze. A fő a lángoló gondolat, az isteni szikra. Az eszköz a mondott és az írott szó, a képes ábrázolat stb. Sőt mindennél több és hatalmasabb: bizonyos delejes kisugárzás, melynek forrása a lélek, hordozója valamely morális éter. Úgy viszi

ez azt, mint a világűr étere viszi a végtelenségbe a fény sugarait. Csakhogy az eszme világosságának erélye hatalmasabb még a fizikai világosságnál is.

Ennek hatványa a távolság négyzete szerint fogy, holott az eszmeerő hatása gyakran a távolság arányában nő. A kereszténység eszmeerélye ma nagyobb, mint volt keletkezésének idején. Az egyenlőség és szabadság nem egyszer volt intenzívebb távol perifériákon, mint a hol született, Franciaországban. A fényforrások a fizikai világban gyakran hanyatlanak, sőt elpusztulnak. Megvakul valamikor mesés idő végén a ragyogó nap, mely ma még világosságával és melegével élteni a földtekét. Az eszmeerő világosság-forrásai nemcsak nem homályosodnak és fogynak, hanem inkább növekednek és csodásán hatalmasabbakká lesznek. A nyomdafesték ma törhetlenebb ragasztéka a civilizáció épületének minden egyéb ragasztóknál, míg feltalálása idején csak kétes jelentőséggel bírt.

Az eszmeerő delejes hullámai végtelen folytonossággal torlódnak egymásra s fényes gyűrűik soha szűkebbé, hanem mindig tá-

gabbakká lesznek a végtelenség határtalansága felé.

A rejtélyes fluidum, melyet az emberi lélek belső erélye áraszt, már eddig is a csodák végtelen sorozatát hozta létre. Az eszmedelej az egyénből a lángoló tüzes nyelv vagy a lángoló betű által behatolt a tömegekbe. Az emberiség minden átalakulása ily hatás következménye.

És jövőre tán nem lesz szükséges még a külső eszköz sem. A delejes lelki erély önkényt átömlik egyik lélekből a másikba. így olvad össze az emberiség lelke s így lesznek a léleknek egységes hangulatai.

Így vibrál az eszmeerő az emberiség óceánjának egyik partjától a másikig, mint vibrálnak a fizikai óceán hullámai a szelek dinamikai hatása alatt.

Így alakul a nemzetek, népek s az emberiség köztudata s belső önérzete.

Így támadnak a nagy viharok, átalakulások az emberiség lelkében. így történik az a folytonos és következetes haladás, melynek végtelen útja mellett csak azon népek nem maradnak el, a melyekben az eszmeerő hatalmasan vibrál, de nem pusztán recepczió,

hanem egyszersmind kezdeményező erély gyanánt. Az eszmeerő iránt kevésbé fogékony nemzetek és fajok lassankint vagy rohamosan elpusztulnak, mint elpusztul a rozsdás vas, mely nem képes a fizikai delevillamosság vezetésére. De egyénben épen úgy mint a népben legerősebb és leghivatottabb az, a melyben az eszmeerő befelé vagyis önmagába s egyszersmind kifelé, másokra hat. A receptív népek csak áteresztik magukon az eszmék villamos áramlatait, a mi által azonban bekapcsolódnak a diadalmasan haladó emberiség nagy egységébe.

Azon egyének és népek, a melyekben megfogamzik és születik az eszmeerély, a villámtelep és motor jelentőségével bírnak a czivilizációban. Ezekben önmagukban támad az eszme feszültség s kisugárzás által tovább adják azt egyéniségükből. Az eszmenyomás épen oly expanzitást eredményez a lélekben, mint a mily expanzitást mutatnak a fizikai világ egyes tünetei.

A levegő komprimálható és kiterjeszthető. A hang rezgéseit közvetíti. Az éterben kiterjeszkedik a világosság, a végtelenség óceánjában. A lelket feszítő akarat és eszmeerő

kiterjedésre bírja ezt, úgy, hogy gyakran eljut a fizikai érzékek szféráján-túli régiókba.

És mily kisszerűek a világ legnagyobb mozzanatai is a gondolat szárnyain repülő lélek expanzitásához viszonyítva. A világosság kevesebbet halad egy másodperc alatt félszázezer mérföldnél, a villamsugár sebessége valamivel túlhaladja a 60.000 mérföldet. A gondolat szárnyaira kapó lélek, az eszmerő lökése következtében, megmérhetetlen utakat képes bejárni a másodperc ezredrészei alatt. Eljut magához az Istenséghez s annak felismeréséhez. És sasszárnyai nem fáradnak el, mint a költő mondja, mire oda ér . . .

Ezen eszmeszárnyalás után a szerző két tétel folyományaira útal. Az első tétel, mint mondva volt, az, hogy a föld delejessége kihülése arányában növekszik s ekkép fokozatosan hat az ember testi organizmusára és szellemvilágára.

A második tételt már ismételten fejtegette s abból áll, hogy az idegesség kóros tünetei mindinkább enyésznek. Vagy pedig a kóros tünetek elvesztik betegségü jellegüket, mindinkább általánosakká lesznek s a nor-

mális állapot jellegét öltik fel. E két alapvető tételből vonja le a szerző csodásnak látszó s mégis egészen tudományos alapú következtetését.

Azon következtetést, hogy az ember épen idegrendszerének túlfinomodása által aratja diadalát a természet nyers erői felett. Helyesebben, belsővilága, az isteni szikra vagy az eszmeerő, e túlfinomodott idegrendszer által érvényesül.

És itt a szerző gyakorlati tényekre utal. Borra veszi a ma még elszigetelt, de mindinkább szaporodó s eddig még tudományosan meg nem magyarázott tüneteket. Ezek közt legelső sorban azokat, a melyek egyáltalán nem bírnak a kórtünet jellegével, mert hisz teljesen egészséges egyéneknél is előfordúlnak. Ilyen legelső sorban a telepátia és a másodlátás. Mind a kettő egészen normális, habár ma még kivételes tünet. De nem is nagyon ritka, különösen a telepátia. Nem szorítkozik csak az északi népekre. Svédországban és Norvégiában szinte mindennapi s gyakori esetben együtt fordul elő a másodlátással.

Krisztiániában csak a minap kiáltott fel

tanúk előtt egy fiatal asszony, hogy nemcsak érzi, hanem látja férjének halálos küzdelmét az Oczeán rettentő hullámai által széttört hajó roncsain. Az eset teljesen igaznak bizonyult. Úgy történt, mint a nő látta.

Ismeretes azon norvég költemény, melyben az anya látja, mint téved el a hózivatarban három szép leánya s mint vesz el mind a három, belezuhanva a közeli tengerbe. Ez a költemény való esetet énekelt meg.

Nincs oly kétkedő elme vagy oly merev agyú gondolkodó, a ki magát a számtalan tényt tagadhatná. Alig van család vagy egyén, a kinek valamely rokona vagy ismerőse vagy önmaga nem érezte volna már a telepátia nagyobb vagy kisebb tünetét. Nemcsak az északi népek, hanem mi is ki vagyunk téve a csodás hatásnak, hogy megérezzük kedveink baját.

Ki nem tapasztalta, hogy valamely jeltől előre megtudta valamely rokonának vagy ismerősének halálát? A kétkedő vagy a ki az ügyyei nem törődik, legfeljebb vállat von. Nem tartja érdemesnek fejét törni a szerinte megfejthetetlen rejtélyen. Pedig ez a rejtély nem megfejthetetlen s kapcsolatban áll a föld

delejességével. A telepátia és a másodlátás a drót nélküli távírás egy bizonyos faja. Más az eszköze, de mégis hasonlít ahhoz. És nemcsak a távolérzés, hanem a távollátás vagy másodlátás is. A gyakorlat sokkal előbb felfedezte a távollátást, mint Edison gondolt rá, hogy a villamosság segítségével megvalósítja ama csodát, hogy láthassuk is azon egyént, a kivel a távbeszélőn át társalgunk. A föld delejessége alkalmas idegrendszer mellett már rég létre hozta a bámulatos tü-neményt. Vagy helyesebben beszélve, az *ember eszmeereje megfelelő idegrendszer mellett a föld delejességét közvetlen érintkezésre használhatja fel*. Érzést és gondolatot cserélhet ki ezer és ezer mérföldre. Sőt láthatja szintén ezer és ezer mérföldről a szeretett lényt, a kivel sodrony nélkül a föld delejessége köti össze.

A csodás láncz akképen alakú, hogy az érintkezés egyik pólusát egyik s a másikat a másik képezi. Maga a földgömb a vezeték s az áramlatot a föld delejessége adja. A csoda tehát nem csoda, hanem fizikai tünet. Ok és okozat.

De épen azért fizikai alapon bizonyítható,

hogy az ember szellemi lénye az anyagi világ föle kerekedik. Megszüntetheti a távolságokat, nincs határa a látásnak s érzésnek. Annál kevésbé képezhet a föld delejességét eszközül használó *eszmeerőre* nézve gátat a ház fala vagy a levél borítéka.

Az utóbbinak tekintetében számtalan eset jár közszájon, hogy valaki behúnyt szemmel s a zárt borítékon keresztül elolvasta a levél tartalmát. Erre azonban azt mondják, hogy az ülető hipnotikus álomban volt.

Jó, abban volt, de azért mégis kétségtelen, hogy a szellem világa diadalmaskodott az anyag felett. A föld delejessége s a megfelelő idegrendszer létre hozta a tünetet, hogy az emberi szellem nem állt meg az öntudatlan természet rideg gátjai előtt.

De az ember idegrendszere mindig finomabb lesz általában s a kórtünetek megszűnnek vagy csak látszólagosak, mert eddig nem értettük meg azokat. Az embernek pedig az a szokása, hogy a mit meg nem ért, azt vagy el nem hiszi, vagy kineveti. Másrészt pedig a föld delejessége kihülésének arányában növekszik.

Ekképen mindig és mindig több ember

lesz, a ki bírni fog a telepátia és másodlátás tehetségeivel. És nemcsak északon, hanem délibb vidékeken is, mert a föld növekedő delejessége terjedni fog.

Már maga a tény, hogy eddig főleg az északi népek bírtak e csodás képességekkel, mutatja a tünet kapcsolatos voltát a föld delejességével, mely eddig leginkább az északi régiókban jutott nagyobb erélyre. És pedig nemcsak azért, mert a föld delejes gömb lóvén, a delejes áramlat a sarkok felé intenzívebb, hanem azért is, mert itt nagyobb mértékben hűlt ki. A delej-villamos áramlatok tehát mindig nagyobb energiával és szélesebb területeken lépnek fel, előidézvén a föld delejességével kapcsolatos, tehát egészen természetes, de eddig eléggé pontosan meg nem fejtett tüneteket.

És a mi áll a telepátiára s a másodlátásra, áll egyszersmind a sok szédelésre alkalmat adó gondolatolvasásra is, mert az semmi más, mint a kettő külön-külön, vagy együtt. Bizonyos fokig ez a képesség benne van még a normális emberekben is. Önkénytelenül kitaláljuk más emberek rejtegetett gondolatát, s nem mindig logikai következtetés-

sel jutunk ide. Szinte meglepetésszerűen előre érezzük, a mit más mondani fog. A túlfinomított idegrendszerben vibráló delezesség a csodásság határáig fokozza a tünetet.

A visszaélések és szédelgések megvetésre méltók, de magát a tényt s annak okát meg nem változtathatjuk. Azt a tényt, hogy az ember szelleme közvetlenül érintkezhetik másnak szellemével. Ezen s egyéb, ma még elszigetelt jelenség czáfolhatatlan bizonyítékát képezi annak, hogy az ember szellemi lénye följé kerekedhetik a durva anyagnak, s egészen fizikai alapon a fejlődés csodás magaslatára juthat. Oda, a hol már enyészni kezd állati lényének még emléke is.

Eddig tart a tudomány. Ezután következik a tudományon alapuló hit és sejtés.

Hogy mily találmányok birtokába juthat az ekképen fejlődő emberiség, ezzel a szerző ismételt kijelentései szerint nem foglalkozik. Ezt a képzelem szabad röptére hagyja. De igenis, nagy, sőt óriási változást idéz elő úgy az egyén, mint az emberiség életében ez az átalakulás. Sőt az eddigi találmányok nagy részét feleslegessé teszi az ember átalakult lényé. Mire való lesz akkor a táviró

és a pósta, hogyha az emberek ily közvetítés nélkül is közölhetik egymással gondolataikat?

De, mint már említve volt, a betű is feleslegessé válik, mint a gondolat kicserélésének eddig óriási hasznú eszköze. A gondolatközlés közvetlenül s így legnagyobb hatással és erélylyel történik. Mily kiszámíthatatlan következményei lesznek ennek a művelődés gyors és hatalmas terjedésére!

A mint a gondolat isteni szikrája kipattan az egyik agyvelőben, hosszadalmas és erővesztéssel járó közvetítés nélkül átcsap mások agyvelejébe. A delej esség átviszi a tömegekbe az eszme világosságát és hatalmát.

Minő fejlődés és művelődési kor lesz az, visszaesések, eldurvulások nélkül?

Megszűnnek a bűnök, hisz' már maga a gonosz szándék nem maradhat rejtve.

És a mai nőket nagyon fogja érdekelni az, hogy lehetetlenné lesznek a szerelmi hazugságok, a családélet megtisztul minden csalfalságtól, s megszűnnek a szerelmi vallomások. Megszűnnek azért, mert feleslegesekké válnak.

Részben ugyan feleslegesek ma is, mert

nincsen az a 16 éves kis lányka, a ki meg nem sejténé, hogy valakinek tetszik. És nincs oly 30 éves nő, a ki teljes biztossággal bele nem látna udvarlójának lelkébe.

Tehát ismét a gyengébb, finomabb szerkezet közvetíti a médiumnélküli érintkezést a lelkek közt.

A ma még erősebb idegzetű férfinak távolról sincs meg annyira az úgynevezett hatodik érzéke, vagy helyesebben és tudományosan, másodlátása, mint a nőnek. A nő finom ujjacskáinak hegyén delejes áramlatok rezegnek. Ezek adják a nőnek a finomabb érzéket, a tapintatot és a helyzetek gyors felismerését.

Visszatérve a szerelmi vallomásokra, a túlírnom korszakban egész biztossággal mondhatja a nő a férfinak: „Látom érzelmeit és gondolatait, s így felesleges, hogy azokat kifejezze.“ És mindenki tisztában lehet, vájjon mily fogadtatásra számíthat vonzalma.

A hazug ígéretek s hamis szerelmi eskük lehetetlenekké lesznek.

Nevetségesekké válnak s így kimennek a divatból az úgynevezett, társadalmilag elfogadott hazugságok. Az ártatlan, apró kis fül-

lések épen úgy, mint a nagy és gonosz tévedésbe-ejtések. Az emberiség egyáltalán megtisztul legnagyobb gyalázatától és szennyétől, a hazugságtól. A lelkek közvetlenül érintkeznek egymással s így a közvetítéshez nem tapadhat a hazugság és tettetés mocsókja.

De vajjon a lelkek közvetlen érintkezése csak e földi világra szorítkozik-e, vagy pedig kiterjed szeretteink elköltözött szellemére is? E nagyon érdekes kérdésre a tudomány semmi választ nem adhat, s megvan bénítva még a tudományos sejtés is.

Az a sok szédelgés és csalás, melyet lelketlen emberek mások hiszékenységével űztek, az úgynevezett spiritizmust erősen kompromittálta. És méltatlan is a mód, melylyel az úgynevezett túlvilági közlekedés történik. A tánczó asztal s a guruló ezüst forint nem lehet postája elhúnyt szeretteink lelkének. A kérdés azonban a számos visszaélés mellett állandóan napirenden marad. Most már a tudományos vizsgálat is kiterjed rá. Tudósok foglalkoznak vele, s talán majd érdekes felfedezésekhez jutnak s a komoly tudomány fényével is megvilágítják ezt a nagyon homályos problémát.

A tudományos hit azonban már is kibocsátja egy gyenge rezgésű sugarát. Ez a sugár derengést okoz. A tudományos sejtés sem ér fel lankadt szárnyaival a rejtelmes probléma magasságáig. De oly eljövendő korszakban, a midőn a szellemek a földi létben egymással közvetítés nélkül érintkezhetnek s pedig messze világrészekből, megtörténhetik, hogy az érintkezés ki fog terjedni a Léthe patakán túl is. És így létre jön, vagy legalább a sejtés panorámájában létre jöhet az emberi szellem diadalának oly fényes kora, a midőn nemcsak a távolságok enyésznek el, hanem egyszersmind a földi lét határa . . .

Kedves Nagybátyám, íme a csodás gondolatok és képek, a melyeket a szerző elénk tár. Lehetetlen, hogy ne hassanak azok még az Ön képzőimére is. A peszszimista filozófiával szemben a sötét kép helyett ily fényes kilátást nyit a szerző az ember és emberiség jövőjére. A megfordított darwinizmus fejlődési fokozata szerint az ember magasabb és dicsőbb lénynyé alakul át. Szellemi ereje legyőzi a durva anyagot. És az állatiságból kivetkőző ember előtt új világ nyílik meg!

Természetesen azt gondolja, kedves Nagy-

bátyám, hogy a sötét ködök, a melyek lel-
kemre borultak, teljesen eltűntek s az *Ellen-
vélemény* szerzője minden kételyemet és
aggodalmamat eloszlatta. Senki sem óhajtja
jobban ezt nálam. Bár úgy volna, hisz' én
szeretnék legjobban megszabadulni elmém
és kedélyem lidércznyomásától. Elismerem,
hogy derülés kezdődik kedélyem látóhatárán.
De rendületlenül ott marad mégis egy sötét
árnyék, s ez a halál és pusztulás árnyéka.
Ez ráveti gyászos szilhuettjét arra a fényes
képre is, melyet a szerző rajzolt.

Mi haszna a nagyszerű és dicső átalaku-
lásnak, ha ezt a fényes képet is gyászlepelletel
borítja be a kimaradhatatlan enyészet, a halál?
Csak annál nagyobb kár, hogy ily nagy és
fényes eredményeket s ily dicső haladást
semmisít meg a nagy öntudatlan, a vak ter-
mészet durva keze. A végső diadal mégis
ezé, nem az emberi szellemé lesz. De a szerző
még egy záró-fejezetet ígér. Addig fentartom
ítéletemet.

Ködkép, matematikai alapon.

Lázás izgatottsággal közlöm, édes Nagybátyám, az utolsó fejezetet. Mintha csak az én számomra s végső aggodalmaim eloszlatására írta volna azt a szerző.

Hatalmas kézzel ragadja meg az enyészet sötét fátylát s igyekszik azt szertetépní. Csodálatos, épen *a szerelmet vezeti Imrczba a halál ellen*. Mintha csak nekem mondaná a szerző, hogy ha akarom az élet célját s a soha meg nem szűnő haladást és tökéletesedést, akkor akarnom kell a szerelmet. És miképen bizonyítja a tételt!

De nem beszélek helyette, hanem őt magát idézem.

E záró fejezet — úgymond — egészen a tudományos hit, sőt tudományos költészet alapján áll. De ez sem hagyja el a tudományos alapot, sőt a matematikával és statisztikával.

tikával bizonyít egyik legfőbb kérdésre, az emberi életkorra vonatkozólag.

A szerelmet nem úgy állítja oda az enyészet elleni küzdelembe, mint pusztán a fajfentartás eszközét. így egyszerű volna a kérdés, de nem oldana meg semmit.

Igaz, hogy az életet nemzedékről nemzedékre átszarmasztatja, de a végmegoldásban ez alakjában nincs része, mert a természet-tudományi s a peszszimista felfogás szerint az emberiség is halandó. A szerelem nem pusztán az élet, hanem bizonyos tulajdonságok átörökítése által lép harczba az enyészet ellen. De ez sem hagyja el a komoly valóság alapját. Vagy ha a tudományos hit és költészet szárnyain el is röppen a mindenség ragyogó és tiszta étherébe, a való alapról, a földi létből indul csodálatos útjára.

A *lehetőség*, vagy éppen a valószínűség bizonyítása teljesen elégséges a materialista tan rideg, szürke, könyörtelen felfogásával szemben, s valóra váltja a tiszta eszmei filozófia testetlen és ködszerű miszticizmusát. A *lehetőség* elégséges némely beteg kedély meggyógyítására s a sötét világnézet ködeinek eloszlatására.

Ha *nem bizonyos* az, hogy az ember és az emberiség végül is megsemmisül, jégbe fagy, vagy tűzben elég összes civilizációjával, vívmányaival s dicső eszméivel együtt, ellenben *lehetséges*, hogy az idők végtelenségéig fog élni és folyton tökéletesedni: akkor a peszszimista világnézet tarthatatlan. Akkor az egyén és emberiség életének van célja.

Akkor nem vak véletlenség hozta létre az embert, hogy a sár- és ködfedte gömbön keringjen értelmetlenül, célztalanul e gömb nap körüli útján, a míg sokkal előbb, vagy ezzel együtt s a naprendszerrel valamely világkatasztrófa áldozatává lesz.

Akkor előre látó és tervező gondolat adta a létet nemcsak az egyénnek, hanem az emberiségnek. Akkor, a vallásról nem is szólva, a tudományos hit nem önámítás vagy hazug rábeszélés, hanem komoly és érthető tartalommal bír.

Akkor az eszme nem célztalan vibrációja az agysejteknek, s nem véletlen foszfor-égés a koponya üregében.

Akkor a szerelem nem pusztán állati ösztön, hanem a végtelen tökéletesedés útjának rózsaszegélye.

Akkor érdemes élni, érdemes küzdeni.

Akkor érhető a nagy magyar költőnek, Madáchnak intelme, melyet az Úr ajkai által ad az embernek.

Akkor, lia ez küzd, de csakis akkor, ha küzd, kikerüli szörnjm sorsát, s diadalmas-kodik a vak öntudatlannak, a nyers természetnek durva erői felett. Ez a diadal azonban csak akkor teljes és végleges, ha az enyészet romboló erői örökre hatástalanokká lesznek az ember irányában. A létért vívott küzdelem kitolása csak meghosszabbítaná a küzdelmet. (Ez az, a mit én mondtam, kedves Nagybatyám, a megelőző fejezet végén.) Ám a létért való küzdelem és a lét határainak kitolása nem oldaná meg a problémát. Nem czáfolná meg a materialista felfogást.

Bármennyire átalakúlna az ember, bármily nagygyá és fényessé tenné a civilizációt, bármily csodás erővel küzdene létéért a földgömb végső vonaglásának idején, az enyészet mégis elkövetkeznék. A természet romboló erői hidegen és durván ülnék diadalukat az utolsó ember és utolsó alkotása felett.

Pedig a természettudomány felfedezései szinte kínálják a tudományos hit s a tudo-

mányos költészet számára az ember és az emberiség kiszámíthatatlan nagyságú harezát az enyészettel szemben. Hatalmas eszközt is kínálnak, a delej és villany osság eszközét.

A progreszsió meglepő és valóban csábító. Minél inkább kihül a föld, annálinkább kifejlődik delejessége s így villanyossága. Vagyis minél inkább fellépnek az enyészet erői, azaz minél inkább kihül a föld, s minél inkább megvakul a nap, annál hatalmasabban bontakozik ki az ember önfentartásának eszköze. A delej-villanyosság kiszámíthatatlan időig pótolhatná a napot s a kihült földön is a meleg forrását képezhetné.

Mily gyönyörű képet ajánl a költészet számára a villanyos fénybe burkolódzó föld, a midőn már a megvakult napnak egyetlen sugara sem hozza mozgásba a világűr étherét.

A midőn a tavasz visszatérő melege nem fakaszt többé virágot a réteken s a hegyoldalakon, ellenben a kihült föld önfénye s villanyosságának átvitt melege egészen más, de mindenesetre érdekes életet tartana fenn. A földön tán ekkor is lenne rügyfakadás, virágillat, madárdal, de *más*. Ám mindez csak ábránd, álom, vagy önmagát csalódásba rin-

gató illúzió lenne. Mert bármily sokáig eltarthatna, a vége mégis csak a — vég lenne. Az ember hosszú és keserves küzdelem után, közben csodás diadalokat aratva, végre is elpusztulna.

És ennek a félisteni küzdelemnek nem lenne sem Homérosza, sem Shakespeare] e, sem Madácha. Vagy ha lenne a legutolsó ember-költőben, a legdicsőbb és legremekebb hőskölteménynek nem lenne olvasója a sötét és hideg Nirvánában, mely fekete szárnyait ráeresztené a földgömbre.

A döntő kérdés az, vajjon az ember képes-e egyáltalán felszabadulni a végtelen tökéletesedés útján az anyagi világ hatalma alól? Vagy legalább van-e lehetősége e felszabadulásnak? Avagy leg- és legvégső esetben a tudományos hit képes-e valószínűvé tenni e lehetőséget?

A kérdés e pontnál két részre oszlik. Az egyik az egyéni ember élete. A másik oly fejlődése, mely szellemi lényét annyira kibontakoztatja, hogy anyagi lényé teljesen átidomúl szellemi lényéhez, s így ez is föléje kerekedik a természet romboló erőinek.

Az egyén élete és életkora sajátos tünetet

mutat már most, a midőn az ember még teljesen alá van rendelve a természet nyers erőinek.

Eddig senki se figyelte meg, pedig szemmel látható a születések és halálozások viszonyának sajátságos törvénye. Az köztudomású tény a statisztikusok előtt, hogy a születésekben beálló fogyatékot a halálozások számának apadása korrigálja. Franeziaország hosszú időn keresztül így állította meg népesedésének csökkenését és legújabbán a halálozások kevesbedése által pótolja a születésekben beálló hanyatlást.

Ennek a tünetnek politikusok és statisztikusok nem tulajdonítanak egyéb, mint csak népesedési jelentőséget. Az egész ügy ebben az alakjában pusztán kultúrai kérdéssé válik, de nagyobb problémába nem fűződik.

Még azon politikusok is, a kik messzebb pülantanak, csak a népesedés szemhatáráig jutnak el. A közegészségügy javítása által igyekeznek nemzetük hanyatlását gátolni. Ez az ügy pedig sokkal fontosabb ennél. Habár ily alakjában is fontos. Különösen a kultúra magasabb fokain nyer jelentőséget.

Vannak fajok, a melyek belső erők hiányá-

ban szenvednek, alacsony születési s magas halálozási számarányokat mutatnak, még a kultúra alacsonyabb fokain is.

Ezek a fajok stagnálnak, mint a román, vagy összébb és összébb húzódnak, mint a délszlávok közt a szerbek. De alacsony kultúrái fokon s kedvező megélhetési viszonyok közt rendszerint igen nagy a születések száma s rövid az életkor.

Felfelé menve a kultúrái fokozatokon, a születések száma fogy s növekszik az életkor, a mi megfelel a halálozások kevesbedésének. Ez az oka, vagy legalább egyik oka, hogy p. o. Franciaországban kevés születés mellett igen sok magas életkorú ember van. Angliában, bár kolonizáló nép lakja, a hol tehát a születések előtt korlát nem igen van, ezek az újabb korban mégis leszálltak, ellenben folyton növekszik az életkor.

Anglia híres, öreg korokban is fiatal férfiaról és állami érfiairól. Különösen ez utóbbiak szinte feltűnő magas életkort értek el. Palmerston, Gladstone, Disraeli szinte , öregkorokban lettek nagy emberekké. Sehol sem látni annyi magas korú s üde szellemű embert, mint Angliában és Franciaországban.

Most Amerika csatlakozik hozzájuk, értve az Egyesült-Államokat, a hol az idegbajok dülása általános, de amerikai orvosok szerint az idegesség, ha teljesen kórossá nem fajúi, hosszabbítja, nem pedig rövidíti az életet.

Ezen az alapon érdekes progressziót lehetne akár matematikai alapon kiszámítani. Feltéve, hogy az idegesség, a mint már fejtegetve volt, elveszti romboló és degeneráló hatását, akkor a civilizáció folytonos s visszsaesésektől mentes lesz. Vagyis a civilizációban messze előre haladott népek nem fognak többé visszafejlődni s elkorcsosodni. A progresszió kiszámítása tehát biztos alappal bír.

Ekképen minél tovább előre halad az emberiség a civilizáció útján, annál kevesebben dőlnek ki a fényes sorból, de egyszersmind annál kevesebben lépnek a végtelen pálya útjára. Vagy más hasonlatot használva: *minél magasabba nő a civilizáció s az emberi kor életfája, annál kevesebb gyümölcs hull le róla, de egyszersmind annyival kevesebb rügy és virág fakadása lesz rajta.* Vagyis tovább véve az elméleti progressziót, *végtelen fejlődésnek megfelel az életkor vég-*

telen emelkedése s a születések végtelen apadása. És ez nem a halhatatlanság s a születések teljes megszűnése?

Íme a fényes ködkép egészen matematikai alapon. Igaz, hogy ez csak elmélet s elvi alap s eddig ez megfelel a tudománynak. Az elv gyakorlati megvalósulása azonban a tudományos hit körébe tartozik. De ha elméleti és matematikai alapon bizonyítható, hogy a különben is átalakult emberi organizmus felszabadulhat az enyészet hatalma alól, nem jogosult-e akkor a tudományos hit, hogy az elméleti gondolat átléphet a gyakorlatba? És nem sokkal szebb-e, nem sokkal méltóbb-e az életkor progressziójának alapján *az örökkévalóság fényes étherébe vezető tudományos hit szárnyaira kelni, mint féreg gyanánt heverni s vonaglani egy üreg szélén s végre az üregben elsenyvedni?*

Ha már az emberi elme nem képes tartózkodni a végső okok vizsgálatától, nem szebb-e, nem dicsőbb-e a végtelen fejlődés útján az *öröklét kapuit megnyílni látni, mint bebörtönözve lenni az arasznyi létben s a sír örök éjszakájában?*

A halál és enyészet a *tapasztalat*, a melyet

mindenki lát s a melyet borzalmaival s iszonyaival minden érzék felfoghat. Az öröklét kapuján átvezető élet, *logika*, melynek gondolatára már most eljuthat az emberi elme annál inkább, mert összes vágya és törekvése a halhatatlanság felé kergeti.

Még a civilizáció kezdő fokain is élt az emberben a halhatatlanság vágya. A mely perczben öntudatra ébredt az anyag, az előbbi, vagyis az öntudat, mintegy isteni eredetére emlékezve, követelte magának a halhatatlanságot. A vallás megígérte ezt neki a lélekre nézve, de az ember többé-kevésbbé nyílt vagy titkos vágya ennél még többre igyekezett. A földön is halhatatlanok akartak lenni azok a királyok, a kik véleményük szerint nagy dolgokat vittek véghez s építették a piramisokat, hogy azok örök palotáik legyenek. A földi halhatatlanságra is törekedett és törekszik minden korban a költő s a művész. Legalább műveiben akar tovább élni e sárteken, ha testi organizmusa nem élhet örökké. Maga az orvosi tudomány minden korban igyekezett legalább keresni az örök ifjúság s az enyészettel daczó élet Hipokrene forrását.

Ezt a csodás forrást napjainkban szérumok

által akarja feltalálni. Ha a szérum vagy rádium tényleg képes volna a sejtek megújítására, az emberiség már most az öröklét előcsarnokába lépne. De ettől, fájdalom, még távol állunk s még soká a fejtegetett tudományos hitre szorulunk.

E tudományos hit minden becsvágyat kielégít. Bizonyítja a *lehetőséget*, hogy az ember organizmusa a végtelen fejlődés útján végtelenül átalakulva, valamikor, bármily távoli korban, leküzdheti az enyészetet. Buckle kiszámította, hogy az átlagos emberi életkor a középkor óta öt évvel növekedett. Ekképen a civilizációnak, már mai korban, érdekes többlete mutatkozik. Ez a többlet évezredről évezredre növekszik.

Az emberi életkor századokra, sőt ezredekre fog terjedni, míg végül a kifejtett tudományos progresszió átlép a gyakorlatba. Az ember annyira levetkőzi anyagiságát, anyagi része annyira hozzá símúl szelleméhez, hogy teljesen ezé, vagyis az enyészetnek alá nem vetett részé lesz a vezérszerep. Az ember állatiságának csak körvonalai maradnak meg s ezeket az egésztest által le nem győzhető szellem-erő tölti be.

Így fog győzni az ember az idő és enyészet felett s átalakult organizmusa legyőzi a tért. És nemcsak a telepátia és másodlátás segítségével. Már most képesek vagyunk a a delej által bizonyos testeket súlytalanokká tenni. A delejezett vas mintha súlyát vesztené, önerejével fordul a sarkok felé. A föld delejesség növekedő hatása s az emberi organizmus átfinomódása gyengíteni fogja vagy meg is szünteti a nehézkedés törvényét. És az ekképen többé-kevésbé vagy egészen súlytalaná lett test, végtelenül megnövekedett eszme-erő belső energiájának hatása alatt, nem fog ismerni térbeli korlátokat.

Az akarat már ma is nagy és hatalmas tényező s a belső energia megnyilatkozása. Az akarat, egyének és népek életének ma is első tényezője. Mindenkinek, egyénnek, népnek sorsa attól függ, van-e saját akarata vagy képes-e más hatalmas akarat befogadására.

Az akaratot vagy befogadó képességet nélkülöző lények megsemmisülnek. Még a lelketlen természet is túltesz rajtuk. A del ej vas, csodás titok burkában rejlő akarat befolyása alatt, mindig északot mutat. Ugyanezen aka-

rat kényszeríti a természet erőit céltudatos működésre. Az aktív akarat önerő, a passzív akarat befogadott impulzus hordozója. Legtökéletesebb az első. Az önerőt képező akarat által csodák történnek. A leggyengébb egyén vagy nép erőssé és hatalmassá lesz. A történet tele van példákkal: miképpen bontakoztak ki erős önakarat következtében apró néptömbök hatalmas uralkodó fajokká. És hogy miképpen futottak meg csodás pályákat egyének, a kiket hatalmas akarat vezetett s miképpen jutottak uralkodói trónokra mesés kalandorok.

Az erős akarat vagy a mi egy, az önhipnózis csodás rejtélyei még nincsenek kikutatva. Az akarat a lélek expanzív ereje. Végtelen erős akarat végtelen expanzításra viheti a szellemet, úgy, hogy határai kiszélesedhetnek a világmindenségben.

Az átvett akarat csodái nem kevésbé nagyok. Tunya népek dolgozókká, pusztulók életerős szervezetűekké lettek. Világmissziók osztályrészesei gyanánt szerepeltek egy-egy hatalmas akarat impulzusa következtében gyakran jelentéktelen néptörzsek. A Tamerlánok, Attilák, Alarikok hatalmas akarata

óriási félvad tömegeket mozgatott a barbár középkorban. A Caesárok és Napóleonok erős akarata felfegyverezte és vértengerbe kergette a békés hajlamú polgárokat. Egy-egy nagy aszkéta az erkölcs nemes légkörébe emelte a szibaritizmus fertőjében heverő tömegeket.

És mind az, a mit az emberi akarat egyeseknél és népeknél a civilizáció kezdő fokain létre hozott, csekélység ahoz képest, a mit létre fog hozni a végtelenül fejlődöt-
tebb korszakokban. Az ember szellemi része hatalmasan túlfejlődve a test felett, ezt feltétlen engedelmességre kényszeríti.

Nem lesz akkor találmányokra szükség, hogy az ember a térbeli nehézségeket leküzdje, legyőzi akaraterejével, szellemi lényének energiájával, melynek testi organizmusa egészen alája lesz vetve.

Az idő és tér bilincseit letörve kezeiről az ember, diadalmasan tűzi ki munkájának és küzdelmének győzelmes jelvényét az örök-lét és örök dicsőség megostromlott várfokán.
Eljut oda, a hová az Úr megígérte neki eljutását, ha küzd és bízva bízik.

Ez étheri magasságba azonban nem kísér-

heti a földi szerelem selyem szárnya. Ez tette neki lehetővé az isteni magaslat megostromlását, de e magaslat fenséges légkörében nem tenyésznek többé a földi szerelem rózsái.

Ez tartotta fenn a fajt, s fentartotta az anyagisággal ölelkezve mindaddig, a míg ez győzedelmeskedett az anyag felett. A győzelem kivívása után azonban a földi szerelem is átalakul, lehullatja kábító és illatos szirmait s nemes barátsággá lesz. Az ember állati eredetéből nem marad meg más, mint egy ráfrecscent sár emléke.

E kiszámíthatlan messze időig azonban a földi szerelemre még szükség lesz. Még millió és millió tavasz fogja kicsalni a virágok s a szerelem illatos szirmait. A szerelem keservmi, ábrándjai, szenvedései és gyön3-örei még kimondhatatlan időig fogják betölteni a földi létet. A szenvedélyek viharai még soká fognak dúlni a szívekben. Minderre az isteni célnak szüksége van, a míg az ember kiküzdi diadalát. Mindaddig, épen a csodás cél miatt engedelmeskedni kell a földi szerelem törvényeinek. És engedelmeskedni kell, kivétel nélkül *mindenkinek*, különösen azoknak, a kiknek révedező szemei előtt egy

dicső jövő ábrándképei lebegnek. Azoknak, a kik iszony nyal utasítják vissza a halált s megakarják törni annak erejét.

Az enyészetet ma Is a szerelem küzdi le, a mennyiben a lehullott gyümölcs és levél helyett új rügyet fakaszt.

A halál végleges leküzdése is csak a szerelem által történhetik. És aránylag annál gyorsabban történhetik, minél inkább alávetik magukat a szerelem törvényeinek azok, a kik nagy szellemi és erkölcsi erőket képesek átörökíteni utódaikra. Tehát a legkiválóbb egyének, férfiak és nők.

Zola híres munkája által a *tömegek* szaporodását igyekezett elérni, hogy Franciaország népének számbeli erejével is megmaradhasson előkelő helyén az európai államok közt. Ugyancsak a tömegek szaporodása kell, hogy fő céljukat képezze a kis nemzeteknek, melyek nagyok akarnak lenni, minő p. o.: jogos becsvágásban a magyar nemzet. A jelen sorok írója e rendkívül fontos kérdést illetőleg érintkezésben volt a nagy Zolával s figyelmeztette ezt, hogy a tömegek csak gazdasági alapon szaporodnak. Franciaország azért bírta ki nagy forradalmát, ezért

bírta ki millió és millió fiának elvesztőt a csatatéren s félszázad alatt mégis közel megkétszereződött népessége, mert a forradalom óriási parcellázása s a növekedő ipar megtermékenyítette a tömegeket. Ezek törvénye főleg gazdasági s csak részben erkölcsi.

A társadalom elit csoportjainál s főleg épen a legkiválóbb nőknél kevésbé gazdasági, mint inkább *erkölcsi momentumok* döntenek. Ezeknél lehet hatni *erkölcsi* és *eszmei* fegyverekkel. Különös hatásra számíthat azon érv, hogy a haza és az emberiség fejlődése nagy szellemi deficizzel kénytelen küzdeni, ha épen a *legerkölcösebb* és *szellemileg legfejlettebb nők* elvonják magukat női hivatásuk teljesítésétől. Ez a visszavonulás az erkölcsi és szellemi elzárkózottságba annál jogosulatlanabb, ha a közerkölcsök megromlása miatt történik. Hisz akkor ép a romlott nőké marad a vezető szerep s ezek örökítik át a későbbi nemzedékre a laza erkölcsi tulajdonságokat.

Ekképen a morális regeneráció nem következhet be, csak a további visszaesés tovább gurulhat romboló útján. Így történt Rómában. A Veszta-szüzekkel nem lehetett feltar-

tani a végzetes dekadenciát, csak a nemes matrónák által lehetett volna!

Az erkölcstelenség túlzása s az erkölcsi visszahatás túlsága egyenlően káros a népek s az emberiség életében. A kinek lelkében az anyagiságtól való felszabadulás magasztos gondolata és vágya él, elégedjék meg egy reménnyel vagy a női lélekre annyira hozzá férő nemes *illúzióval*. Azzal a távol szemhatáron derengő fényvel, hogy egy magasabb fejlődés korszakában megtisztul az ember és a szerelem egyaránt az anyagiság homályától. Hogy férfi és nő, ebben a fejlettebb korszakban tiszta és nemes barátságban élhetnek s csakis ebben.

Hogy megszabadúlva a test szenvedelméitől, lázától és hevétől s megszabadúlva egyáltalán a földhöz tapasztó nehéz nyűgtől, az örök vonzalom tiszta szárnyain emelkedhetik fel férfi és nő a végtelenségbe, csodás utat téve meg csillagról csillagra lépve.

De most még az anyag lekötve tartja a lélek ez emelkedését. Ma még minden ily eszmei szárnyalás Ikarus sorsára jut. A nemes vállalkozó a magasból lezuhanva összetöri szárnyait.

Ma még meg kell elégednie azzal, hogy

részt vesz egy csodásán szép s dicső korszak *előkészítésében*, a midőn a szerelemnek égi szárnyalása lehetséges lesz. Az erkölcsileg megromlott kort csak így tarthatja vissza a további süllyedéstől.

És akképen nem tarthatja vissza, hogy a nemes hajlamú nő, a szerelem tévedéseivel és erkölcsi rombolásaival szemben a tudományos elmélkedés ridegségébe zárkózik. A tudományok csodás világába beléphet a nő is. Különösen vannak tudományok, a melyek elsajátítására a nő első sorban alkalmas. De óvakodjék mindenki, főleg a nő, meddő problémák mélyre ható vizsgálatától.

Az élet gyakorlati elfogadásához még a férfira nézve is szükséges bizonyos *illúzió*. Ez illúzió nélkül az élet meztelen s undokságait nem takarja lepel.

Mikroszkóppal vizsgálva, a legizletesebb étel is undorító volna. Ugyan ez alá helyezve a legszebb nő arcza izgő-mozgó hústömeg.

Az igazságok, főleg a természeti igazságok elfogadásához és élvezéséhez szükséges bizonyos távlat. Az a bizonyos illúzió és hamis lepel, melylyel a természet bevonja a tárgyakat, hogy azokat élvezni lehessen.

Bizonyos távolság s a hazug lepel szükséges ahhoz, hogy a magas hegy impozáns benyomást gyakoroljon. A közelség s a részlet ketté tépi az illúzió fátyolát.

Erre a fátyolra pedig legnagyobb szüksége van a nőnek. A nő tehát soha se menjen nagyon közel a problémák hegyéhez, nehogy az illatos ködfátyol szerte szakadjon.

Különösen óvakodjék a lét problémáinak s a végokok mélyreható vizsgálatától. Ebbe a feneketlen mélységű, sötét örvénybe csak két fáklya segítségével lehet bepillantani. A tudományos hit s a költészet rózsaszín illúziójának fényénél. *A ki enélkül pillant az örök sötétségű örvénybe, megvakúl vagy ott csak rémeket és szörnyűségeket fog látni.*“

Így végződik a gyönyörű fejtegetés. E perczen nem találok szavakat, kedves Nagybátyám, gondolataim kifejezésére. Egész világ s hozzá még új világ forrong lelkemben. Most nem hallok mást, csak Arthur szavát, melyet hozzá intéz. Nem látok mást, csak az ő nemes arcát s minden homályon átvilágító fényes szemeit. Arthur, sze.....

Álom.

Kedves Nagybátyám! Nem fejezhettem be minapi értesítésemet. Ezt csak ma, tehát az események megtörténte s így hosszabb idő múlva tehetem.

Midőn legutolsó soraimhoz jutottam, deleges álomba estem. És álmotam gyönyörűnél gyönyörűbb dolgokat. Végig álmotam mind azt, a mit olvastam s Önnel, kedves Nagybátyám, közöltem. És mind az, mintha megtörtént volna velem és Arthurral.

Mintha levetköztük volna az anyagiságot, fényesekké és átlátszókká lettünk, de azért mégis megtartottuk régi formánkat. Athur szép, férfias arcza, bár szintén légiessé lett s túlvilági fénytől ragyogott, mégis megmaradt férfi-arcznak.

A „*Jövő Nemzedékek*” fejtegetéseiben pe-

dig azt olvastam, hogy magasabb fejlődési fokon a férfi hasonlít a nőhöz. A görög civilizáció fénykorában Apolló volt a férfiszépség eszménye s nem Herkules vagy Teszeusz.

Arthur nemcsak kitalálta, hanem látta gondolatomat s én is viszont láttam válaszát anélkül, hogy ajkait kinyitotta volna. Átlátzó, túlfinomított testi organizmusunk minden működését láttuk s így az agy-működést is. A gondolat már születésének pillanatában észrevehető volt, mint Flammarion művében.

A mint szárnyaltunk a fényes étherben, Arthur figyelmeztetett a hozzánk közeledő két, szintén túlvilági alakra. Arthur gondolatát, illetőleg válaszát olvastam átlátzó agysejtjein.

— íme, itt vannak az étheri alakok, a kik közül az egyik férfi, a másik nő s a férfinak mégis nőies idomai vannak.

Ezek szintén anélkül, hogy ajkukat kinyitották volna, közölték velünk gondolataikat. Ők a Holdon élő emberiségből vannak, mely sokkal gyorsabban kihűlt, mint a föld. A nőt Szelénének hívják. A Hold lakói millió és millió évekkel idősebbek

a föld embereinél. Ott már bekövetkezett azon átalakulás, melynek lehetőségét a „Jövő Nemzedékek“ tanulmány-írója fejtegette. Ott az ember már szinte teljesen levetkőzte anyagi lényét s anyag súlyától és bilincseitől megszabadulva az akaraterő s a gondolat szárnyain korlátlanul járhatja be a mindenséget. Nincs kötve még a naprendszerhez sem s a mindenséget betöltő éther által emelt szárnyain bárhova kirándulásokat tehet.

Most a két alak az Andromeda ködfoltba rándul ki. S hívtak minket, hogy tartsunk velük. De mind, csak gondolatban, a melyeket olvastunk. Szóra vagy beszédre nem volt szükség.

Arthur és én szívesen ragadtuk meg az alkalmat, hogy ily nagyszerű égi kirándulást tegyünk, oly vezetőikkel, a kik a világmindenséget már ismerték.

Első állomásunk a Szirius, mint mely a naprendszerhez legközelebbi állócsillag. A világosságnak $\frac{3}{4}$ évre van szüksége míg a Sziriusról földtekénkre jut, mi eljutottunk a a kékes fényű csillaghoz egy szempillanat alatt.

Kétezer év kell a fény sugárnak, míg a tejúthoz érkezik. Kétezer évig a tejút még akkor is látható volna a földről, habár ma megszűnének létezni. És mi a szép Cassiopeja ragyogó sugárkoronája mellett elhaladva, a gondolat szárnyain, szintén pillanatok alatt oda érkezünk. Ezer és ezer nap közé, melynek fényözönét földi szem el nem bírhatta volna.

Útközben természetesen sok gondolatcsere történt köztünk. Szeléné és barátja, persze csak gondolatban, közölte, hogy ők örök barátságban élnek. Nemes, tiszta barátságban, mert az ő anyagi lényük már teljesen megtisztult. Az ő ereikben többé már nem folyik forró vér.

Kedélyüknek nincs többé háborgása, szívüknek nincs anyagi vágya. Az anyagi szerelem a fagyos Holdban rég megszűnt. Ott nincs halál, de nincs születés sem. Ezredévek előtt történtek az utolsó halálozások és születések. A kik utoljára születtek, azok még beszélnek a szerelem hevületeiről és anyagi örjögéseiről. De valószínű, hogy ezeknél sem történik többé visszafejlődés.

És Szeléné gondolata mondta, hogy ő egyik legutolsó szülött a kihűlt Holdon, s hogy

akkor még tényleg volt különbség a férfi és nő alakja közt, s rámutatott Arthurra, hogy a férfiak ily szép alakok voltak, mint Arthur. És akkor még égett az utolsó szerelem tüze. Még hevesen lüktetett a szív, szédületes ábrándok töltötték be a lelket. Az utolsó tűz azonban kialudt, a szerelem utolsó ábrándja széthullatta virágait. A rideg világban többé nem dobogtatja meg a szerelem a szívet. Csak tiszta, nemes barátság köti össze a lelkeket. És elkezdte magasztalni az étheri szerelem s nemes barátság e boldogságát. Mintha csak az én gondolataim vibráltak volna az ő agyában.

— Mily silányak a földi szerelem gyönyörei az égi, tiszta szerelem fenséges örömeihez képest, Azok, mint viharok, kitörnek s rombolnak, szédületet, kábulatot okoznak s csak' hamar eltűnnek, igen gyakran keservet és gyötrelmet hagyva maguk után. Az égi szerelem tiszta örömei állandók s azokat mi sem zavarhatja meg.

A földi szerelem tüzes szárnyai égetnek s szenvedések gyeheennájába röpülnek. Az égi szerelemnek a Tejút fényében ragyogó szárnya a nyugodt és örök boldogságba visz.

De még vannak itt-ott egyesek, a kik hallották elődeiktől, hogy a földi szerelemnek egy perczyi mámora többet ér az örök boldogság hideg öröménél. A kárhozat a földi szerelem gyehennájában néha többet ér az üdvösségnél.

— Ezt írták a ti földi költőitek is. És Szelené ismét rápillantott Arthurra.

E percztől, mintha égi röpte lassúbbá lett volna, egy-egy piros vérgömböcske látszott ereiben. A piros vérgömböcskék egyre szaporodtak s lassankint megtöltötték a nő átlátszó ereit. Szívműködése is megindult s mindig erősebb dobbanásokban nyilvánult. Ugyanazon mértékben vesztette az eddig szinte etherinek látszó nő átlátszóságát. Arczának fénye tűnedezni kezdett, s fokról-fokra átalakult igazi nővé. Oly széppé és gyönyörűvé, minőt sohasem láttam.

És a mint átalakulása történt, ugyanazon mértékben ragyogott szemeiben egy, már rég elfelejtett érzés. Érzés, sőt szenvedély, mely évezredekken át felgyülemlett s most rengeteg árjai kitörni készültek.

Eszembe jutotta túlvilág *Vámpírja*. A nagy orosz költő által rajzolt szellem, a kiről már

szóltam, a ki testet öltött, hogy a túlvilági örömök helyett a földi gyönyörök árába merüljön el. Éreztem, hogy hatalmába keríti Arthurt. Oly gyönyörű, oly szép volt e nő, hogy neki senki ellen nem állhatott volna. Az én szépségem, melyet pedig Arthur anynyiszor magasztalt, halvány árnyékká törpült az ő szépsége mellett.

Életemben először hasonlítottam össze magamat más nővel, a szépség és hódító képesség dolgában, s éreztem, hogy nagy hátrányban vagyok. És életemben legelőször lettem féltékenyű. Ez érzelmek hatása alatt én is kezdtem visszafejlődni földi nővé. Szárynyalásom szintén lassúbbá lett, mint a másik nőé s Arthuré.

A holdbéli férfi már kiszámíthatatlan távolságban röpült előttünk, mi hárman elkezdtünk esni és szédítő gyorsasággal estünk lefelé.

A gyönyörű nő leírhatatlan boldogságot látszott érezni esése felett, különösen, midőn már-már Arthur karjaiba hullott.

E pillanatban közűk röpültem, s átöleltem Arthurt, hogy a másik nőt eltávolítsam. Ez a kárhozottak kétségbeesésével kiáltott fel.

Tényleg felkiáltott, mert gondolatai többé nem voltak olvashatók, s esett tovább, más irányba, a honnét származott, a Hold felé.

Én és Arthur estünk a mi sokat szidalmazott sártekénk, a föld felé.

Mily édes érzés volt most közelebb és közelebb jutnom e sártekéhez, melyet azelőtt az ember és a szellem börtönének tartottamArthur karjai közt voltam. Én is éreztem, a mit, a már szemeink előtt rég eltűnt nő mondott s a mit a költők megénekeltek, hogy e szerelem kábító mámorának egy percze néha többnek és jobbnak látszik a hideg, örök boldogságnál.

A földre zuhanva, rázkódást éreztem s felébredtem.

Tényleg Arthur tartott karjai közt. Nem kérdeztem: hol volt, mikor jött s mit cselekedett? Én is átöleltem forrón, s kiegészíttem a megelőzőleg írt tudósításomban félben maradt szót, s ezt mondtam Arthurnak:

— Szeretlek! Van életemnek célja, mert nem egy néma és örök sötétség küszöbén állok. Nem föltétien úr az enyészet és a halál, hanem a rajtuk majd diadalmaskodó *élet, élet!*

Visszanyertem illúziómat, melyet lelkem elvesztett, a rideg tanulmányok, a világ rossz-szasága, erkölcsi sülyedtsége s a végokok felett való elmélkedés által.

Az ismereteket és tudást, kedves Nagybátyám és Arthur szerint, igen helyesen, az élet boldogságára, nem pedig virágainak le-tépésére kell használni. A nő megoldhatja hivatását a szocziális formák bármely válto-zása közepeit, a kultúra bármely fokán s a legmagasabb műveltség polczán is. Vissza-szerezve boldogító illúziómat,----- vissza-adtam Arthurnak a csókot.

Kedves Nagybátyám! Ez a legutóbbi napok története. És egyszersmind az én történetem.

A Nagybácsi levele Arthurhoz.

Kedves Öcsém!

Gratulálok fényes sikeredhez, melyet tudomán-yos *meséiddel*, de egyszersmind véletlen szövetségese-d segítségével, Szeléné által elértél. Bizonyos, hogy minden nő s így Olga is végre csak nő, a ki hajlandó az illúziókra s vetélytársnőinek legyőzésére. Még a tudományokkal legfelfegyverzettebb nő is,

bár soká öntudatlanul, tele van szerelmi vágygyal s ábrándokkal. De midőn szerencsét kívánok tudományos meséid sikeréhez, egyszersmind óvatosságra intelek. Figyelmeztetek, hogy Olga meg ne tudja, mikép a „Jövő Nemzedékek”-ben megjelent tudományos mesét te s azért írtad, hogy mintegy ismeretlen s így elfogulatlan egyén által győztesd meg Olgát tévelygéseiről, s adasd vissza neki lelki egyensúlyát s illúzióit. Olgánál félni kell akkor is a reczidivától, ha már nő és családanya. Üdvözöl nagybátyád, a ki bölcsen eltitkolta Olga előtt, hogy az *Ellenvélemény* szerzője te vagy, pedig Olga valtig gyanakodott.

Arthur levele a Nagybácsihoz.

Kedves Nagybátyám!

Hosszú idők múltán felelek figyelmeztető soraidra. Akkor, a midőn már Olga próbát állt. Nem kell félni őt a reczidivától. A tudományokkal még mindig foglalkozik, de az élet célja iránt megnyugodva, nem vizsgálja a végokokat. Nem kérdezi, ki írta az *Ellenvéleményt*, s én nem mondom neki. De ter-

mészletesen sejtí, hogy én írtam, s mégis osztózik annak végső következtetéseiben.

A mi történetünk, illetőleg Olga története, nagyon tanulságos a kedély világára s magára a nőnevelésre nézve. A munkásnők és az „Otthon“ kérdését a szocziálizmussal szemben az Ellenvéleményben tárgyaltam. Más kérdés a magas szellemi kiképzés. Mondanom sem kell, hogy a nők legmagasabb kiképzését is helyeslem. E legmagasabb kiképzés körében azonban különös gondosságot kell kifejtteni, hogy a nő a materialista tudományok s az ezekben kapcsolódó bölcsészet hatása alatt el ne veszítse legszebb báját, lelkének illúzióját s kedélyének derült zománczát.

De ha ez megtörténik, akkor a borús világnézetet nem lehet a gúny vagy éppen a pironogató segítségével átalakítani, hanem csakis szép és nemes világnézet feltárása által. Olga e tekintetben a legérdekesebb példa.

A midőn meglepte kedélyét a peszszimizmus, hiában gúnyoltuk, s hiában pironogtad, kedves Nagybátyám, őt. Hasztalan volt még tőle való elszakadásom is. Ellenben általad úgynevezett tudományos meséim hatottak. Ezek az állítólagos mesék szép kilátást nyi-

tottak Olga előtt a jövőre. A nirvánával szembe állították az ember végső és fényes diadalát a létért való küzdelemben.

Ezek a mesék azonban tulajdonképen nem mesék, hanem a komoly tudomány alapján felépített illúziók. *Az ember további fejlődése s felsőbb lényyé való átalakulása egészen tudományos kezdőponttal bír,* mint nagy tekintélyekre való hivatkozással kifejtettem. De hogy ez a fejlődés és átalakulás a végtelen tökély fokáig megy-e, ez a tudományos hit kérdése. Az illúzió veszi körül fényes ködével ezt a kérdést.

Olga osztozik ez illúzióban s osztozom *én is*. Talán lesznek mások, a kik a mi példánkon okúivá, a sötét és fagyos nirvána helyett szintén inkább e fényes ködbe pillantanak.

Olga és én megnyugodva, nem merülünk el többé a világmindenségben. Elmerülünk egy másik végtelenségben: *a szerelem és családi boldogság végtelenségében.*

Záró megjegyzések.

Legújabb vélemények az optimizmusról.

E munka már sajtó alatt volt, a midőn több nagy író műve részint csak előzetes jelentés alakjában, de részben egész szövegben a nyilvánosság elé jutott s mely munkák mind az optimista kedélyvilág és világnézet mellett foglalnak állást. Mintha orosz, francia s német gondolkodók, a szépirodalom formái közt vagy a tudomány nehéz fegyverzetében találkozót adtak volna egymásnak a peszsimista világnézet leküzdésénél. Valamennyjen részint a jelen társadalom nyomorúságait, részint az ember létkérdésének problémáit vizsgálva, szebb és nemesebb jövőt helyeznek kilátásba. *Tolsztoj*, *Halevy* a regény formáját választották eszméik kifejezésére. Dr. *Stein* Lajos pedig komoly bölcsészeti munkában foglalt állást az optimizmus mellett a sötét pessimizmussal szemben. *Tolsztoj* készülő regényének híre még oly időben érkezett, hogy az én regényes rajzom szövegében megemlékezhettem róla. Nem így *Halevy* és *Stein* munkája.

Épen ezért a két utóbbiról csak e záró megjegyzésekben emlékezhetem meg. *Halevy* regénye egészen az önkényes föltevések s a képzelet világában mozog. De szintén jobb sorsot ígér az emberiségnek. Megszűnnek a nyomorúságok. Kihalnak az erkölcsi betegségben szenvedő emberek s a testileg és szellemileg erős egyének veszik át az uralmat. Így támad egy szebb világ. Hozzá még megalakúlnak az európai egyesült államok a sárga faj veszedelmével szemben. Nagy biztonságban és kényelemben fog élni az európai emberiség.

Bizonyára ez is optimizmus és küzdelem a peszszimizmus ellen. Bizonyosága annak, hogy a lét nyomorúságai ellen fellázadnak a gondolkodók.

Ekkép csak annál jogosultabbnak bizonyodik a regényes rajz hőisének, *Arthurnak* azon törekvése, hogy szebb világnézet panorámáját nyissa meg. Igaz, hogy ő csak *Olgának* peszszimizmusát akarja elűzni. De maga is megnyugszik saját találmányában s reményét fejezi ki, hogy a sötét nír-vánától mások is elfordítják tekintetüket a fényes ködkép felé.

Még nagyobb, szinte meglepő igazolását találja *Arthur* a német bölcsész munkájában, mely, fájdalom, már csak akkor jelent meg, a midőn az én munkám legnagyobb része ki is volt szedve. Ez a német munka egész hadjáratot visel a peszszimista világnézet ellen. Határozottan állítja fel a kérdé-

seket. *Van-e értelme a létnek? Mi értelme van egyáltalában ennek vagy specziálisan az ember létének, a ki a világ-mindenség működését szemléli? Érdemes-e élni? Mi célja lehet a földi-lét küzdelmének?* íme, mind ezek a kérdések foglalkoztatják a német bölcsezt is, mint a melyek Olga lelkét tépik s a mezekre Arthur igyekszik megfelelni. És bizonyos határvonalig egészen úgy felel meg, mint a német bölcsezt.

Ez is kemény szavakkal ítéli el a peszszimizmust. A peszszimizmus, úgymond, inkább betegség, mint világnézet. Ebbe a betegségbe csak erélytelen, puha népek és egyének esnek. Az optimizmus az egészséges népek filozófiája. És az optimizmus nemes társa legszebb és legkedvesebb barátnőjének, az illúzióknak. *Stein* megfordítja a tételt, a peszszimizmus azon tételét, hogy minden csak illúzió. *Stein* azt mondja: az *illúzió minden*. Minden illúzió jobb és beesesebb az illúzió hiányánál.

Élettanilag szükséges, mert fokozza az élet érzetét s erélyét, felrázza a lankadt szervezeteket. A lélekre nézve az a hatása, a mi a narkózis a testi szenvedésekkel szemben. Eltompítja a lélek és kedély szenvedéseit. Az illúzió a művészetben sem felel meg a valóságnak, hanem öntudatos önesalás, esztétikai játék. Ilyennek tartják a művészetet *Groos* és *Lange*. A művészet célja sem az,

hogy a valóságot, hanem csakis a valóságnak pótlását adja.

Épen így az illúzió sem felel meg a valóságnak, hanem annak legtöbb esetben szebb és nemesebb helyettesítése. Az az illúzió sem felel meg a valóságnak, a melyet Arthur feltár, de szebben és nemesebben helyettesíti azt, a midőn az embert a tökéletesedés és fejlődés végtelen útján viszi előre. És midőn azt az illúziót igyekszik támasztani, hogy az ember és a művelődés nem vesz el, hanem végtelen idők és végtelen küzdelmek után a természet romboló erői fölül kerekedik.

A német bölcsező Arthurral soká együtt megy, még a végtelen fejlődés fdjáu is. Az optimizmus, úgymond, a lét eszményének a *végtelenségbe* való fokozása. És *Stein* tényleg egy magasabb emberi typos kifejlődését várja. Ez a typos azonban társadalmi s nem faji typos. *Stein* szerint az ember, mint társadalmi lény lesz tökéletesebbé. Arthur szerint mint ember és faj leendő azzá. De természetesen, ha az ember mint ember lesz tökéletesebbé, egyszersmind társadalmi lény gyanánt is tökéletesebbé alakúí s így mind azok a szép és jó dolgok bekövetkezhetnek, a miket a német bölcsező kilátásba helyez.

A fő különbség Arthur és a német bölcsező közt az, hogy az előbbi tényleg a végtelenségbe kíséri az embert, míg az utóbbi, t. i.: a német

bölcsész kítúzi ugyan a végtelenség célját (mert hisz az optimizmus a lét eszméjének a végtelenségbe való fokozása); rajzában mégis megáll a végtelenség útján. Természetesen *Stein* tudományt ír, Arthur pedig tudományos hittel és illúzióval akarja gyógyítani Olga kedélyét. De az Arthur által konstruált optimizmus s az ezzel kapcsolatos világnézet teljesen *befejezett egész*. Az ember végtelen fejlődésén s anyagiságának teljes leküzdésén alapszik. A végtelenséget nem lehet darabokra törni vagy osztani, mert megszűnnék végtelenségnek lenni. A materialista filozófiát lekiizdó modern naturalizmus, az eszmei bölesésszettel szövetkezve, nem ellensége a végtelen fejlődésnek. E fejlődés útján való megállást tehát még a tudomány sem követeli. Annál nagyobb tere van a tudományos hitnek s az illúzióknak. Csak a kettőt egyesítve alakíthatta Arthur azon optimista világnézetet, mely Olgát meggy[^]özte. Különben a fél úton való megállás kapcsán támadó optimizmusra Olga ugyanazt felelheti vala, amit mondott akkor, a midőn Arthur *egy* tökéletesebb embert és társadalmat mutatott be. Mi haszna mind ennek, ha véget ér és megsemmisül !

A materialista természettudomány még mindig kísérleteket tesz a peszszimizmus érvényesítésére, habár nemcsak az eszmei filozófiában, hanem most már egyszersmind a fejlődést lehetségesnek tartó

naturalizmussal is szemben áll. De nem vehető komolyan azon tréfás kísérlet, mely egy napilap hasábjain épen a záró sorok írásakor jutott nyilvánosságra, tehát akkor, mikor már munkám nyomdailag is teljesen elkészült. A peszszimista világnézetnek e humoros játéka szerint az emberiséget megsemmisíti egy világ-katasztrófa. Ellenben a gorilla-társadalom nemcsak meg nem semmisül, hanem átveszi az uralmat a földön. Az emberek közötti néhány példány feumarad s mint csodabogarat mutatja be egy gorilla-hallgatóságnak egy gorilla-tudós. Az utolsó ember gerincze nem bírja a nagy koponyát, mely a szellemi munka miatt túlságosan kifejlődött. A humoros kép azt látszik bizonyítani, hogy az embert szellemi törekvése teszi tönkre.

De hát a fejlődés nem pusztán a koponya megnövésében áll, hanem egyszersmind az agy velő minőségében s az idegrendszer átalakulásában. És a koponya növekvésével lépést tarthat a gerincz erősödése. A fejlődés törvényének gátja nincs vagy ha van, azt lerombolja. A jövő világnézete tehát nem lehet más, mint optimista. Minél műveltebb lesz az ember, annál inkább elfogad egy szép illúziót. Csak a durva lényeknek nincs sem eszményük, sem illúziójuk.

B. G.

HIBÁK KIIGAZÍTÁSA.

Lapszám	Hibás	Helyes
15	társaságnak	társaság
10	élhessek.	élhessen
24	tudomány, és	tudomány, mint
27	még	épp
28	hatalma terén	hatalma lévén
35	árja népek	modern népek
41	Recamiére	Recamier
50	végtelenség rejtelmének	végtelenség rejtélyének
71	tizedik század	tizenegyedik század
91	elvre	elme és
102	s	is
118	ellenmérget?	ellenmérget.
125	Eleuris	Eleusis
185	Cassiópeja	Cassiópeja alphájának